

Popely ještě žhavé .....

II.

**KONCE
DOBRODRUŽSTVÍ**

..... **Karel Durman**

Popely ještě žhavé

Velká politika 1938-1991

Díl II. Konce dobrodružství 1964-1991

Karel Durman

Recenze:

doc. PhDr. Jan Měchýř

Redakce Marie Bernardová

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Karel Durman, 2009

ISBN 978-80-246-1536-3

ISBN 978-80-246-2358-0 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2013

<http://www.cupress.cuni.cz>

DÍL II.

Konce dobrodružství
1964–1991

1. kapitola ZAMOŘENÁ LÉTA (1964–1969)

1. LYNDON JOHNSON

Výstřely v Dallasu byly pro americkou společnost šokem, nezbavily ji však naděje, že „nejlepší léta našeho života“ budou pokračovat. Dědic po Kennedym, dosavadní viceprezident Lyndon Baines Johnson, byl kompetentní i smělý a málokdo si uvědomoval potenciální nebezpečí: do čela přicházel muž přesvědčený o svých mimořádných schopnostech, se sklonem rozhodovat po svém. Jeho osobní kód byl kódem siláka z texaských kopců, mohutné postavy, s kovbojským *stetsonem* i kovbojskými manýrami, a hlavně s nechutí ke „zženštilé kabale východního *establishmentu*“ s plnými kapsami a diplomy z prestižních univerzit.¹

Na nominačním sjezdu Demokratické strany (1960) Johnson poznal, že jeho prezidentská kandidatura nemá šanci, a proto přijal nabídku Johna Kennedyho a stal se jeho spolukandidátem. Ale „nenáviděl každou minutu“ v dekorativní viceprezidentské roli, na schůzích kabinetu a Národní bezpečnostní rady (*National Security Council*, dále NSC) mlčel. Prezidenta respektoval, silně však nesnášel jeho okolí, „kennedyovský klan bostonských Irů z Harvardu“; byli pro něj ztělesněním nečistě nabytého bohatství i „pánů od kultury“ žonglujících cizími slovy, kteří jej nikdy neuznali za sobě rovného. „Můj táta mi říkával, že když projdu mlýnskými kameny života, vyjdu z nich s větším leskem, než bych kdy získal na Harvardu či Yale. Čtěl jsem mu věřit, ale jaksi jsem to nikdy nedokázal,“ vzpomínal na konci života.² Vyváděl

¹ Do Sněmovny reprezentantů přišel Johnson již jako 28letý (1937) a vitalita spojená s uměním „zakroutit neochotnému rukou“ (arm-twisting) z něj po čase udělala „jednoho z největších manipulátorů v historii Capitol Hill“.

Jeho kongresovou kariéru lze rozdělit na dvě hlavní etapy:

(a) Vstoupil sem jako věrný rooseveltovec, zastávce *New Dealu*. Texas od válečných let rychle bohatl, namísto bavlny se staly jeho hlavní vžitkou ropa a vojenský průmysl. Zároveň se měnil i Johnson. Zasluhou své podnikavé ženy – Lady Bird – bohatl a politicky se orientoval. Sblížil se s konzervativními jižními demokraty, s jejichž podporou byl zvolen do Senátu (1948), a sledoval jejich linii: byl proti Trumanovým úsporám, sociálnímu zákonodárství i snahám o desegregaci.

(b) Jakmile se stal vůdcem demokratické senátní frakce (1953) a pole jeho ambicí se rozšířilo z „jižanských“ na celostátní, Johnson znovu revidoval své postoje. Když však hlasoval pro zákonodárství o občanských právech, nešlo pouze o taktický manévr, protože vyšel z chudých poměrů a smíšeného (černo-bílo-mexického) prostředí, neměl tedy předsudky typické pro jižní elitu. Nic naopak nezměnil na své antipatii k liberálům z Demokratické strany; Eisenhower a umírnění republikáni mu byli milejší. (R. Evans – R. Novak, *Lyndon Johnson: The Exercise of Power*, New York 1966, str. 5–224 passim; W. Manchester, *The Glory and the Dream*, Boston 1974, str. 1010–1032. Podrobně viz R. A. Caro, *Master of the Senate*, New York 2002; R. Dallek, *Lone Star Rising: Lyndon Johnson and His Times*, Oxford U. P. 1991.)

² D. Kearns, *Lyndon Johnson and the American Dream*, New York-Signet Books 1977, str. 40–45, 167ff. Cf. i Evans – Novak, *cit. dílo*, str. 277–334 passim; L. Johnson, *The Vantage Point: Perspective of the Presidency, 1963–1969*, New York 1971, str. 92–101; T. H. White, *The Breach of Faith. The Fall of Richard Nixon*, New York-Dell Books 1976, str. 95–96, 107.

jej z míry styl, který „klan“ přenesl do Bílého domu – večírky s módními literáty, celonoční tance twistu pořádané Jacquelinou Kennedyovou. Pocity ukřivděného a politicky odstrčeného obracel hlavně proti Robertu („Bobbymu“) Kennedymu.

Poté, co mu dallaský atentát splnil touhu po nejvyšší metě a on se stal od občanské války prvním prezidentem z Jihu, zůstal Johnson na chvíli opatrný. Uvědomoval si, nakolik země žije kultem zavražděného, i nervozitu kolem atentátu, a také že mu chybí lidé, kteří by se vyrovnali Kennedyho týmu „nejlepších a nejchytřejších“.³ Vládu ponechal téměř beze změny. Začal oceňovat McNamarovu kompetenci a navázal úzký vztah se státním tajemníkem Ruskem, jenž jako on pocházel z chudé jižanské rodiny a cítil se „klanem“ odstrkovan. Zákon o občanských právech (1964) prezentoval jako nejlepší způsob, jak vzdát hold zemřelému prezidentovi. Ale jakmile cítil, že sedí pevně v sedle, spěchal „odkázat kabalou tam, kam patří“. Před nominačním sjezdem Demokratické strany (1964) oznámil, že nedoporučí jako spolukandidáta nikoho z členů kabinetu, a potom s gústem vylíčil novinářům, jak tím zdrtil „Bobbyho“. „Měl vlastní johnsonovské sny a to vyžadovalo i výrazně johnsonovskou administrativu, ne administrativu Johnsona-Kennedyho.“ Byla z toho „soutěž ve vzájemném opovržení“, později nazvaná „svárem, který definoval toto desetiletí“.⁴

Zatímco „dvořané“ z Bílého domu odcházeli, Johnson se stával zcela sám sebou, ba dováděl svůj styl k čiré neomalenosti a narcismu. Věrná spolupracovnice zaznamenala, jak si škodil: „Nutil lidi kolem sebe, aby se podřídili jeho zkouškám mužnosti; politikové a úředníci se s ním museli koupat nazí v bazénu Bílého domu a členové kabinetu a prezidentského štábu byli nuceni provázet ho i na toaletu, aby mohl pokračovat v konverzaci.“ Hřál se ve slunci moci a autority. Nominační sjezd demokratů (1964) proběhl pod jeho taktovkou. „Kontroloval každý článek stranické organizace, mohl si aranžovat program, napsat volební manifest, vybrat si za viceprezidenta neškodného Huberta Humphreyho.“⁵

Tato jednota kontrastovala se stavem Republikánské strany, kde se liberální křídlo guvernéra Nelsona Rockefellera viditelně distancovalo od oficiálního kandidáta, arizonského senátora Barryho Goldwatera. Ten měl čisté ruce a často oprávněně kritizoval, jak se státní aparát rozrostl od Rooseveltovy doby na padesátinásobek a byl ovládnut demokraty a jak se Republikánská strana (*Grand Old Party*, GOP) stala přizpůsobivou, pouhou ozvěnou demokratů. Ale snad i s vědomím, že je v soutěži s Johnsonem bez šance, vystupoval provokativně, zdál se být kopii Joe McCarthyho: „Vše by se vyřešilo hozením nukleární bomby na pánský záchod v Kremlu.“ Jeho vážně míněné návrhy, aby velitel NATO měl právo užít taktických jaderných zbraní podle vlastního uvážení, i jeho postup v Senátu, kde hlasoval proti smlouvě o zákazu nukleárních zkoušek i proti návrhu zákona o občanských právech, kontrastoval s prezidentovou taktickou obratností, jak ji předvedl ve vietnamské otázce.

Johnson souhlasil s vojáky, že je nutná rozhodnost, a chtěl tak i vyrazit Goldwaterovi z ruky možnou volební zbraň. Když mu hanojský režim poskytl záminku – severovietnamské torpédové čluny napadly v Tonkinském zálivu torpédoborec *Maddox* – nařídil 30. července 1964 bombardování základen a benzinových skladů ve Vietnamské demokratické republice

³ Termín „nejlepších a nejchytřejších“ byl do politického žargonu uveden kritickou knihou Davida Halberstama o Kennedyho garnituře, *The Best and the Brightest*, New York 1972.

⁴ Evans – Novak, *cit. dílo*, str. 407–450 passim; Kearns, *cit. dílo*, str. 233, 271. Podrobně viz. J. Shesol, *Mutual Contempt: Lyndon Johnson, Robert Kennedy, and the Feud That Defined a Decade*, New York 1997.

⁵ Kearns, *cit. dílo*, str. 42; cf. i Evans–Novak, *cit. dílo*, str. 451–463; Manchester, *cit. dílo*, str. 1010–1015.

(VDR). Získal také od Kongresu tzv. tonkinskou rezolucí obdobné pravomoci, jaké byly uděleny Eisenhowerovi v době krizí v Tchajwanské úžině (1955) a na Středním východě (1957), tj. „učinit všechna nezbytná opatření, aby byl odražen jakýkoliv útok proti silám Spojených států a zabránilo se další agresi“. Na výzvy k nasazení pozemních sil však odpovídal: „Nechceme, aby naši američtí chlapi obstarávali to, co by měli dělat asijsí hoši,“ nepůjdeme do „neuvážených akcí, které by riskovaly životy milionů, zasáhly velkou část Asie a zcela určitě ohrozily světový mír“.⁶

Toužil zapsat se do historie jako reformátor amerického života, navázat na Eisenhowerova léta, kdy si v USA i západním světě „mohly stamiliony koupit svá první auta, pračky, ledničky, nakupovat v supermarketech potřeby pro domácnost a mražené potraviny“, a postarat se, aby tyto možnosti měli i ti nejméně. Aby zastínil Kennedyho s jeho příslibem „nových horizontů“, vyhlásil 22. května 1964 na univerzitě v Ann Arboru program Velké společnosti (*Great Society*): „Jsme povoláni k budování Velké společnosti nejvyššího řádu, která bude spočívat na blahobytu a svobodě pro všechny,“ a v níž „skončí bída a rasová nespravedlnost“.

Klíčem měly být zákony proti chudobě, rozšiřující systém sociálních podpor (*welfare*) tak, aby byla zejména zúžena sociální propast mezi černými a bílými. Přístup byl zjednodušený. Náměstek ministra práce, syn irských přistěhovalců z newyorské chudinské *Hell's Kitchen* (Pekelné kuchyně), Daniel Patrick Moynihan tehdy předložil zprávu, která ukázala, že jádro černošského problému leží jinde, v krizi tradiční sociální struktury. Moynihan nepochyboval o historické vině bílých ani o trvajícím snaze „držet černé tam, kde je jejich místo“, ale naznačil také, že mentalita z doby otroctví dostala novou zhoubnou podobu rozkladu černé rodiny a že závislost na *welfare* celý problém jen zhoršuje.⁸ Nicméně ve volební kampani byla vize Velké společnosti („Amerika je jedna rodina, ne Sever, ne Jih, ne republikán nebo demokrat, ne bílý nebo černý, Amerika je láska, ne nenávisť, rozum, ne extremismus, mír, ne nukleární válka“) dalším prezidentovým trumfem.

---

⁶ Johnson, *cit. dílo*, str. 92–101; S. Karnow, *Vietnam. A History*, London-Penguin Books 1983, str. 357–378; Manchester, *cit. dílo*, str. 1015–1019; R. S. McNamara – B. Van De Mark, *In Retrospect. The Tragedy and Lessons of Vietnam*, New York 1995, str. 127ff.

⁷ Ch. Brooker, *The Seventies. Portrait of a Decade*, London-Penguin Books 1980, str. 7.

⁸ Shrnuto slovy černého komentátora, na počátku 20. století „mělo černé dítě stejnou naději narodit se v nedotčené, celistvé rodině jako dítě bílé. Co se stalo? Zahájili jsme ‚vátku proti chudobě‘ Lyndona Johnsona, a v podstatě jsme chodili od dveří ke dveřím a povzbuzovali lidi, aby žili na sociál.“ Když psal Moynihan o černošské rodině, rodilo se 25 % černých dětí mimo manželství a „on to považoval za důvod k poplachu. K roku 2000 se narodilo téměř 70 % nemanželských černých dětí“. Proto „nejhorším problémem Ameriky nejsou jednostranně zaměřená média, špatné školy, zločinnost, ač i ty jsou velmi důležité. Nejhorším problémem jsou nemanželské děti. Již děti mají děti. Nejsou schopny se živit, šatit, vychovávat dítě. Dali jsme k tomu podnět naším sociálním státem... Můj otec mi řekl, že *welfare* je asi to nejhorší, co postihlo tuto zemi a černošský lid.“

Moynihan se tehdy stal objektem kampaně nenávisť („rasista“ a „fašista“). Dnes „každý kromě krajní levice uznává, že se stalo něco hrozně špatného s rodinou, že je do toho hluboko zapleten systém *welfare* a že program Velké společnosti byl koncipován chybně“. Jeho závěry potvrdily zejména statistické údaje. Prokázaly, že za 30 let od vyhlášení programu Velké společnosti se „otřesně zhoršilo americké společenské zdraví“, „stali jsme se materiálně bohatšími než kdykoliv předtím, ale i v hrozivě míře morálně chudšími“. (L. Elder, „Ten Things You Can't Say in America“, *Cato Policy Report*, Nov.–Dec. 2000, str. 6–7; cf. i W. J. Bennett, *The Index Of Leading Cultural Indicators*, New York 1994; F. Fukuyama, „How to Re-Moralize America“, *The Wilson Quarterly*, Summer 1999; S. McLanahan – G. Sanderfur, *Growing Up with a Single Parent*, New York 1994. Moynihanovu zprávu viz *The Negro Family: The Case for National Action*, Washington 1965.

Ač výzkumy veřejného mínění ukazovaly, že má důvěru 70–85 % občanů, nepřestal být Johnson „Machiavellim se *stetsonem*“. Dva týmy organizovaly akce proti Goldwaterovi – od brožury sepsané harvardským ekonomem Galbraithem přes „rezoluce znepokojených občanů“ až po rozbíjení protivníkových schůzí a šíření dezinformace. Volby podle toho dopadly. „Mlčící většina“ (*silent majority*), na niž se Goldwater obracel, hlasovala proti němu. Johnson zvítězil ve 44 státech a ve washingtonském *District of Columbia* (D. C.), Goldwater jen v 6 jižních státech, kde se bílí cítili ohroženi zákonem o občanských právech. Drtivé bylo i vítězství Demokratické strany ve volbách do Kongresu: nyní měla v Senátu i ve Sněmovně reprezentantů jasnou většinu (68:32, resp. 195:140). Mezi novými senátory byl i Robert Kennedy, zvolený v rodinném lénu – státu Massachusetts. Johnson mu vyjádřil formální podporu jako svou „poslední splátku Johnu Kennedymu“.⁹

„Velká společnost“ a rasový problém

Johnson převzal Rooseveltovo „zlaté pravidlo americké politiky“ – nový prezident se musí občanovi vtisknout do povědomí mohutným nástupem v prvních sto dnech. Aby toho dosáhl a dramatizoval konsolidaci své moci, postaral se, aby Kongres rychle odhlasovával příslušné zákony a přitom vycházel z jeho předloh, a „nikoliv z předloh Johna Kennedyho“.

Nástup byl impozantní. Podle nejzkušenějšího z demokratického establishmentu, Averella Harrimana, Roosevelt jen „mluvil v době krize a pak málo jednal“, Truman „měl programy, ale neprosadil je“, „Kennedymu chyběla potřebná technika“, Johnson byl ve srovnání s nimi „velkolepý“.¹⁰ Skutečný účet programu Velké společnosti se však od jeho hodnocení podstatně lišil: některé ze zákonů (o občanských právech, zdravotní péči – *Medicare* – aj.) měly dlouhodobý pozitivní význam, mnohé však byly špatně promyšleny nebo splněny sotva na polovic, mj. i proto, že byly Kongresu téměř vnuceny. Prezident si „hromadil zásobu těžkostí a antipatií“ a nadto jeho základní představa – „reforma zajistí sociální mír“ – narazila na vyhrocený vztah mezi bílými a černými.

Když bílí šerifové a alabamská Národní garda zasáhli proti protestnímu pochodu ze Selmy do Montgomery (1965), řekl Johnson v dramatickém nočním prohlášení: Věc černého lidu „musí být i naší věcí“, „všichni musíme překonat dědictví arogance a nespravedlnosti“, „našimi nepřáteli jsou chudoba, nevědomost a nemoci, nikoliv náš bližní, náš soused“.¹¹ Netušil, kolik bude muset zaplatit za zmeškaný vlak, dlouhou zaslepenost jižních bílých a jejich kongresové reprezentace, k níž on sám dlouho patřil.

⁹ Evans – Novak, *cit. dílo*, str. 464–483 *passim*; Manchester, *cit. dílo*, str. 1025–1932. Podrobně viz T. White, *The Making of the President 1964*, New York 1965.

¹⁰ Evans – Novak, *cit. dílo*, 407–434; Kearns, *cit. dílo*, str. 220 *passim*, 300–323; Manchester, *cit. dílo*, str. 1041–1044.

Mimořádně významný byl zákon o zdravotní péči (*Medicare*). Navazoval na Trumanův návrh o všeobecném nemocenském pojištění (1945), který v Kongresu ztroskoval hlavně vinou bohatě dotované *lobby*, sloužící organizaci lékařů a farmaceutického průmyslu *AMA* (*American Medical Association*). Když pro zákon získal potřebnou většinu (1965), Johnson se rozhodl, že jej podepíše nikoliv ve Washingtonu, ale symbolicky v „Trumanově“ městě Independence, za přítomnosti tehdy osmdesátiletého bývalého prezidenta. Vysvětlil to téměř prorocky: „Udělám to pro Harryho Trumana. Je starý, unavený a zůstal úplně opuštěn. Jen přemyslím, zda jednou někdo udělá totéž pro mne.“ (Kearns, *cit. dílo*, str. 261–262).

¹¹ Evans – Novak, *cit. dílo*, str. 493–509; Manchester, *cit. dílo*, str. 1041–1045.

„Viděl z okna“, jakými změnami Spojené státy procházejí,¹² ale nedocenil to základní. V populační explozi spojené s rozkladem rodiny (více než polovině černých bylo nyní méně než 22 let a velká část z nich vyrostla bez otce) v severních ghettech se narodila generace odcizených. Na rozdíl od jižních států pro ni občanská práva znamenala málo, nechala se ovlivnit heslem rasové vzpoury, které jí infikovali extremisté – „zapaluj, hochu, zapaluj (*burn, baby, burn*)“. V červenci 1964 stačil jeden incident, aby Harlem po tři dny bouřil. Nepokoje se stovkami raněných lidí a tisíci vydrancovaných obchodů se rozšířily až do Chicaga a Filadelfie. Později recidiva bílého rasismu, zavraždění tří mladých aktivistů hnutí za občanská práva, znovu vyprovokovala neklid v deltě Mississippi.

Tyto události byly počátkem tříletého „hrozného dramatu, kdy jedna rasa (černá) bude dominovat ve velkých městech a druhá rasa (bílá) žít kolem ní na předměstích a na venkově“.¹³ Dosud se zloba a násilí šířily od bílé spodiny, nyní toto smutné prvenství přešlo na severu na černé. Kongres pro rasovou rovnost (*Congress of Racial Equality*, CORE) se ocitl v rukou extremistů a jejich vzájemné pŕtky situaci jen zhoršovaly. Vůdce Černých muslimů Malcolm Little („Malcolm X“), který chtěl namísto živelné „černé revoluce“ vést normální politickou akci, byl uprostřed vyřizování účtů zavražděn. Jeho rivala, přistěhovalce z Trinidadu a „proroka černé moci“ Stokelyho Carmichaela, vytlačil z vedení organizace – absurdně nazvané Studentským koordinačním výborem pro nenásilnou akci (*Student Nonviolent Coordinating Committee*, SNCC) – ještě extrémnější Rap Brown.

Uvažování černých ultras vyjádřil jejich zastánce, spisovatel James Baldwin: „Bílý muž musí být ďábel. Zcela jistě to není člověk. Bílí lidé, kteří uloupili černým lidem jejich svobodu a kteří z této loupeže těžili každou hodinu, pozbyli morální základnu, na níž by mohli stát.“ Jejich moc je „kriminální mocí“.¹⁴

První vlna vzpour vyvrcholila v ghettu Watts v Los Angeles v srpnu 1965 a byla popsána i v řadě románů (Ellroy, Mosley, Wambaugh aj.). Podle černých autorů vše zavinily nezaměstnanost a policejní brutalita. Ale i když v policejním sboru Los Angeles bylo dost rasismu spojeného se starostí o klid filmových mogulů a hvězd na Beverly Hills, byla to pouze část pravdy. Ve Wattsu, kde uprostřed hor odpadků vegetovaly desetitisíce lidí žijících na *welfare*, v letních vedrech stačil k výbuchu incident, kterému ústní podání dodalo patřičné zabarvení. Rozeznání nejprve útočili – i střelbou a Molotovovými koktejly – na policisty a národní gardisty, potom se dali do plnění a bylo jim jedno, že drancují obchody patřící černým majitelům. „Ohořelé fasády, spousty rozbitých lahví od lihovin, všude rozbité sklo, stoky plné levného elektrického zboží – věci, které se nehodily do zastáven a které vandalové sebrali ve spěchu a odhodili poté, co seznali, že jsou pro ně bezcenné...“¹⁵ Během šestidenního řádění na území o rozloze 100 km² bylo zabito čtyřiatřicet lidí a nejméně tisíc raněno, materiální škody se odhadovaly na pětáctičet milionů dolarů.

¹² Migrace černého obyvatelstva z jihu do severních velkoměst začala během krize v 30. letech a vyvrcholila v období 1940–1960. V Chicagu a Detroitu se počet černých obyvatel ztrojnásobil, v Los Angeles zpětínásobil. Ve washingtonském D. C. počet bílých poklesl z 474 000 (1940) na 235 000 (1960), počet černých vzrostl ze 187 000 na 411 000.

¹³ Manchester, *cit. dílo*, str. 1019–1025, 1957–1970; T. H. White, *In Search of History. A Personal Adventure*, New York-Warner Books 1981, str. 540.

¹⁴ J. Baldwin, *If Beale Street Could Talk*, New York-Signet Books 1975, str. 127; tentýž, *The Fire Next Time*, London-Penguin Books 1965, str. 27–28.

¹⁵ J. Ellroy, *Blood on the Moon*, New York-Avon Books 1985, str. 17.

Nepokoje ve Wattsu se staly signálem konce starého *statu quo*. Zášť vůči bílým byla „v jistém smyslu nevyhnutelným důsledkem zla, které příliš dlouho ospravedlňovali“, a „synům bylo souzeno, aby zaplatili za hříchy otců“. Proti nim, „rozměkklým Anglos“, stáli ti, kdož „přišli na chuť anarchii, poznali, jak snadné je otrástit autoritou úřadů“.¹⁶

Čas nedospělých

„Černý hněv“ byl destruktivní i sebedestruktivní, nicméně po dlouhých desetiletích bílých křivd a zločinů pochopitelný. Pro chování nedospělých bílých, vyrostlých v blahobytu, bylo těžké hledat alibi.

Konflikt „staří-mladí“ existoval v západní civilizaci dávno a studenti žili obvykle lépe než člověk práce. Pranice opilých „žáků“ se strážci pořádku byly ve středověkých městech běžným jevem a filozof-kancléř Francis Bacon naznačil již na počátku 17. století v díle „Pokrok vzdělání“ (*The Advancement of Learning*) i problémy budoucnosti. Nyní se zvláště v USA míra materiálního blahobytu a duchovní chudoba blahobytných spojily v nebezpečný amalgam. Ti studenti, kteří se nad knihami nudili, si rádi všímali vad kolem sebe. Byla to obměna jevu, který po válce kalifornský občan nazýval *commies with cadillacs*. Mínil tím komunistické boháče z Hollywoodu, kteří se ze svých přepychových aut s hněvem dívali na nespravedlnosti kapitalismu. Důvodů k hněvu bylo jistě dost. Na mnoha univerzitách a kolejích nepřestaly kralovat „staré peníze“, systém vysokého školného z nich dělal „rezervace pro jejich potomky, proti přílivu „nehodných““. Potom, když přibýlo trauma vietnamské války, se „hanba za rodiče“ znásobila vládní praxí odkládů služby pro studenty, která byla tichým uplatněním zásady „ať umírají jen černí a chudí bílí“.

Krajní levice se mohla i s úroky revanšovat za strach, který ji ochromil v letech maccarthysmu. Na jaře 1965 vyšli komunisté znovu pod svými prapory, ještě aktivnější však byli „ryzí ultras“, zvláště trockistická Socialistická dělnická strana (*Socialist Workers Party*, SWP) a konglomerát nazvaný Studenti pro demokratickou společnost (*Students for Democratic Society*, dále *SDS*). Pro většinu z nich hrála „marihuana větší roli než politická teorie“, každý z nich se však vrhal do „ofenzivy proti buržoazii“ i vzájemného vyřizování účtů – trockistů s ortodoxními stalinisty z KS USA apod. Hlavní proud nazvaný potom Novou levicí spojovalo jen módní „cítíme se odcizeni“.¹⁷ Důležitější však bylo, že příznivé klima pro ně vytvářeli liberální „anglosaští protestanti“ (*White Anglo-Saxon Protestants*, WASPs), kteří mladistvou touhu „osvobodit se od dozoru“ a „užít si“ povýšili na idealismus, ač se mohli na příkladu totalitních společností poučit, že takové osvobození je i cestou k mravní a občanské neodpovědnosti, součástí procesu lumpenizace.

Typická byla iniciativa Hnutí za svobodu projevu (*Free Speech Movement*, FSM), vzešlá z Kalifornské univerzity v Berkeley. Polský marxista Leszek Kołakowski shledal tamější atmosféru „prostě barbarskou“. „Mladí ignoranti existují samozřejmě vždy a všude. Ale v Berkeley byla jejich ignorance povýšena na nejvyšší moudrost. Chtěli revolucionizovat univerzitu tak, aby se nemuseli vůbec učit.“¹⁸ Kromě hesel jako „nikdy nevěř někomu přes třicítku“ prohlašovali život

¹⁶ D. Simon, *Homicide*, New York-Ivy Books 1991, str. 116; J. Wambaugh, *The New Centurions*, New York-Dell Books 1979, str. 324, 327.

¹⁷ D. Cate, *Sixty-Eight. The Year of the Barricades*, London 1988, str. 20–39 passim; T. Wells, *The War Within. America's Battle over Vietnam*, New York 1996, str. 44–62.

¹⁸ L. Kołakowski – D. Postel, „On exile, philosophy...“, *Daedalus*, Summer 2005, str. 83.

v *campusu* za „koncentrační tábor“ a „slova o čtyřech písmenech“ (*fuck, cunt, shit* atd.) povýšili na standard. „Ničení starých tabu“ pokračovalo do hloubky i šíře. Koncem 60. let se již mluvilo o epidemii pohlavních chorob mezi studenty a totéž platilo o užívání narkotik, pro něž tu byla půda připravena stejně dobře jako v průmyslových centrech a přístavech východu, protože přísnová cesta z Mexika do Hollywoodu byla v provozu již čtvrtstoletí. Gallupovy výzkumy zjistily, že 72 % studentů zůstalo mimo proud sexuální a narkotické „sebeidentifikace“. Ale jak to vyjádřil slavný komik Groucho Marx, „můžete mluvit o minoritě, ale něco jiného je, musíte-li čekat, zda se vám dcera nevrátí večer domů a neoznámí, že je těhotná nebo nakažená“.

Riziko otěhotnění pro dívky „z dobrých rodin“ podstatně zmenšila *pill* (pilulka), ale všechno ostatní bylo jen horší i proto, že se k dcerám a synům přidali i postarší. Rebelanti zralého věku se stali „imitátory – účesy, politickými vášněmi, oblečením, hudebním výběrem, experimenty s narkotiky a sexem“, byli „přijavivci chaosu 60. let“; vyzkoušeli všechny drogy, „smočili se v marxismu, vrhli se na jógu, zen, k Hare Krišnovi“.¹⁹

Moynihanovo zděšení nabývalo všeobecné platnosti. Podíl nemanželských dětí, počet patnáctiletých matek a třicetiletých babiček, žijících na *welfare* a střídajících partnery i druhy narkotik, jen stoupal. Sociology zjištěná fakta – děti s jedním rodičem mají až šestinásobnou pravděpodobnost ocitnout se nebo zůstat v chudobě, nechodit do školy, otěhotnět, trpět psychickými poruchami a dostat se do konfliktu se zákonem – nic nezmohla. „To jsou jen problémy z ghett,“ ujišťovali se blahobytní.

Zločinnost se stávala v plném slova smyslu metlou Ameriky. Johnson jmenoval vyšetřovací komisi, ale nebyla k ničemu. Moynihan poznamenal, že když v Chicagu zabil konkurenční gang sedm gangsterů (*St. Valentine's Day Massacre*, 1929), byla událost zaznamenána i ve světové knižní encyklopedii; nyní takové „všední věci“ někdy neregistrovalo ani denní zpravodajství. Typickým se stávalo „nahodilé“ zabíjení. Tři „průkopníci“, kteří v různých městech postříleli desítky kolemjdoucích, dosáhli toho, co si přáli – byli, byť jen na chvíli, středem pozornosti. Sociální psychologové opět marně upozorňovali, že jde o projev barbarizace spojený s filmovým kultem násilí. Liberální spisovatel z jihu to vyjádřil širěji: Začala éra „triumfu vulgárnosti, úpadku měst i severních liberálů, kteří zničili normy a povzbuzovali cháttru novodobých Vizigótů“.²⁰

2. VIETNAMSKÁ DILEMATA AMERICKÉ POLITIKY

V prvních poselstvích věnoval Johnson zahraniční politice málo místa; na rozdíl od vnitřní a „kongresové“ politiky, kde se pokládal za profesionála, se v ní necítil jistý. Přesto, jak potom naříkal, se „zapletl s tou válečnou děvkou na druhém konci světa“, ve Vietnamu, „až překročil meze, které by mohl racionálně ospravedlnit starostí o národní bezpečnost či státní zájem“.²¹ Dopouštěl se stejně chyby jako s programem Velké společnosti: jednal v chvatu

¹⁹ J. Connolly, *The White Road*, London 2002, str. 201; Manchester, *cit. dílo*, str. 1032–1039, 1096–1097; M. Medved, *Hollywood vs. America*, London 1993, str. 155; L. Sanders, *The First Deadly Sin*, London-Star Books 1974, str. 12–14.

²⁰ J. L. Burke, *Heartwood*, New York 1999, str. 119. Detaily viz Manchester, *cit. dílo*, str. 1093–1121.

²¹ A. Schlesinger, Jr., *Violence: America in the Sixties*, New York-Signet Books 1968, str. 50.

a chaoticky, a tak ani náležitě nevzal v úvahu, že USA bojují „na nevhodném místě, v nevhodné době a nevhodnými prostředky“.

Otázka, zda to nebyl již Kennedy, „kdo USA s děvkou zapletl jako první“, zůstává dodnes předmětem sporů.

(1) Kennedy zdědil základní rozhodnutí od dvojice Eisenhower–Dulles: (a) nahradit francouzskou koloniální přítomnost „antikolonialistickou“ přítomností americkou, a tím Indočínu zajistit před „efektem domina“, (b) spolehnout se v jižním Vietnamu na Ngo Dinh Diema.

Volba vyvolávala rozpaky, ale nebyla iracionální. Diem odstranil loutkového císaře Bao Daie a jako prezident Vietnamské republiky (*Republic of Vietnam*, RVN) učinil důležité kroky ke konsolidaci. S americkou pomocí rychle vybudoval armádu a zlomil moc tradičních autonomních sil – tajné společnosti „řičních pirátů“ Binh Xuyen (která kontrolovala v Saigonu policii i síť kasin, nevěstinců a opiových doupat) a ozbrojených sekt Hoa Hao a Cao Daj. Zdálo se také, že s výstavbou škol, zdravotnických zařízení a komunikací se budou zlepšovat i poměry na venkově a že integrace téměř milionu katolických uprchlíků ze severu dá režimu páteř a jejich podnikavost pomůže hospodářské obnově.

S léty však námitky a rozpaky rostly. Diemův osobní kód byl kombinací konzervativního katolicismu s mandarínskou kulturou, a to také určovalo jeho přístup k řešení dané situace. Protože mladá generace mnichů vnášela do buddhistických klášterů silný xenofobní náboj a žlutý mnišský hábit byl často kamufláží pro komunistickou agitaci v pagodách a na tržištích, Diem nechtěl hledat nábožensko-politické smíření. Spoléhal se na policejní a vojenskou sílu, žil izolován v paláci Džia Long obklopen strážci a pochlebníky a „venku“ zatím rozhodovala oligarchická klika jeho rodinného klanu. Zejména bratr Ngo Dinh Nhu s vlastní malou armádou klientů a špiclů a jeho žena, „krásná elegantní tygřice madame Nhu“ s militantními postoji ve věcech politiky i veřejné morálky (zákaz moderních tanců, krátkých sukní atd.), iritovali saigonskou veřejnost i Američany.

(2) Pět let byla politika Hanoje nepřímou příznivá jihu. Protože jí Peking a Moskva nedovolily po ženevských dohodách (1954) pokračovat v revoluční válce, stáhla většinu kádrů do VDR a obrátila svou agresivitu dovnitř. Na severu prakticky neexistovalo statkářské hospodářství, přesto se komunisté rozhodli „likvidovat statkářské a feudální elementy“ způsobem, který pozorovatelé nazvali šílenstvím: tzv. tribunály pozemkové reformy „plnily kvóty“ shora určených poprav a jiných trestů. Poté, co Moskva zachránila VDR před hladomorem nákupem rýže v Barmě, provedli i v Hanoji „sebekritiku v duchu XX. sjezdu“. Fanatik Truong Činh přestal být generálním tajemníkem a Ho Či Min i „vítěz od Dienbienphu“ Vo Nguyen Džap odsoudili „příliš rozsáhlý teror“, stav, kdy se „mučení stalo normální praxí“. Praxe se však neměnila. Když v listopadu 1956 povstali rolníci v provincii Nhge An, byla odpověď „jako v Maďarsku“, tj. nasazení elitní divize, která zabila či deportovala do táborů na 6000 lidí.

Oddech pro jih skončil, když se nové stranické vedení v čele s Le Duanem vrátilo k „revolučnímu znovusjednocení“. Rozhodlo se pro „omezený ozbrojený boj a zesílení boje politického“ (1959)²², tj. obnovilo infiltraci na jih. Tam se také vzpamatovávaly skupiny, které pře-

---

²² S. Karnow, *Vietnam. A History*, London-Penguin Books 1983, str. 224–239; N. Sheehan, *A Bright Shining Lie. John Paul Vann and America in Vietnam*, New York-Vintage Books 1989, str. 129–144, 173–191, 194–196. Podrobně viz Bui Tin, *Following Ho Chi Minh, Memoirs of a North Vietnamese Colonel*, London 1995; W. J. Duiker, *The Communist Road to Power in Vietnam*, Boulder, Colo 1996.

žily v těžko dostupné deltě Mekongu. V prosinci 1960 vytvořili komunisté Frontu národního osvobození. Jako dříve *Vietminh* měla i nová kreace dvojí charakter: jednak standardní lidové fronty, tvořené „pečlivě vybranými nulami, mezi něž byli vsunuti ilegální nebo málo známí členové strany“, jednak „mechanismu pro vedení partyzánské války a sociální revoluce na jihu“, známý jako *Vietcong* (vietnamští komunisté).

(3) V Kennedyho týmu panovala obecná shoda s prezidentem, že je „ohrožena bezpečnost USA a západního světa“, ale že „jižní Vietnam by se měl bránit sám, americká role by měla být omezena na výcvik (vojsk) a logistickou podporu“.²³ Při řešení konkrétních problémů se však mínění často měnila a zhruba je lze shrnout takto:

Prezident zdůrazňoval rizika konfliktu na dvou frontách (Německo, Indočína) i odlišnost od korejské situace 1950 – tam šlo o otevřenou, masivní agresi, kdežto tady stálo 200 000 Diemových vojáků proti asi 16 000 mužům *Vietcongu*. Ministr obrany McNamara a státní tajemník Rusk k tomu přidávali další námitky: projeví-li saigonský režim dostatečnou vitalitu, nebude amerických jednotek třeba, a naopak selže-li, „uprostřed apatického, či dokonce nepřátelského obyvatelstva nemohou americké síly svou misi splnit“.²⁴ Působila však i autorita generála Maxwella Taylora,²⁵ jenž argumentoval teorií domina. „Je nutná rozhodná americká akce, která by dala (jižnímu) Vietnamu čas,“ neboť „padne-li Vietnam, pak bude krajně obtížné a snad i nemožné jihovýchodní Asii udržet. Bude ztraceno nejen klíčové území, ale i víra, že USA mají vůli i schopnost vypořádat se s komunistickou ofenzivou.“²⁶

Kennedy stanovil, že přímé americké vojenské posláni v RVN – přítomnost 6000 poradců a 15 000 mužů podpůrného personálu – skončí rokem 1965 a první tisícovka má odejít do konce roku 1963. Ale realita se tomu vzpírala:

(a) Dohoda s Chruščovem o neutralizaci Laosu (1962) nezabránila přítomnosti tisíců vojáků VDR, pod kontrolou Hanoje byly síly prokomunistického *Pathet Lao* i důležité pohraniční oblasti, kudy po Ho Či Minově stezce, dlouhé 1500 km a jdoucí i přes Kambodžu, přicházely *Vietcongu* posily i zbraně.

(b) Kontury amerických hendikepů postihl Graham Greene v románu „Tichý Američan“ (*The Quiet American*, 1956). Plní dobré půle, ale nedostatečně vzdělaní poradci²⁷ zmateně hledali „třetí sílu“, diplomaté byli povýšení a lhotejní; prostí lidé „chtěli dostatek rýže, a ne aby se na ně střídalo, chtěli, aby jejich dnešní den byl zhruba stejný jako včerejší“, a hlavně „nechtěli mít kolem sebe bílé tváře, které jim říkají, co mají chtít“.²⁸

²³ McNamara, *cit. dílo*, str. 29; cf. i Karnow, *cit. dílo*, str. 247ff.

²⁴ *FRUS 1961–1963*, sv. 1, str. 13–157 passim, 232–267 passim, 573–628 passim, sv. 14, 326–376 passim, 568–760 passim; L. Freedman, *Kennedy's Wars. Berlin, Cuba, Laos and Vietnam*, Oxford U. P. 2000, str. 293–339; Manchester, *cit. dílo*, str. 914–923, 988–994; McNamara, *cit. dílo*, str. 38–40.

²⁵ Na Kennedyho udělala dojem Taylorova kniha *The Uncertain Trumpet* (1959), která rozvíjela koncepci „pružné odpovědi“, lokálních válek a „štitu a meče“. Povolal jej do čela Sboru náčelníků štábů (*Joint Chiefs of Staff*, JCS).

²⁶ *FRUS 1961–1963*, sv. 1, str. 477–532.

²⁷ Jak napsal po 35leté zkušenosti důstojník CIA, „viděli jsme situaci růžovými brýlemi“, byli jsme „nevědomí a arogantní. Přišli jsme pomoci, ale měli jsme jen minimální znalosti o historii, kultuře a politice lidu, kterému jsme chtěli pomáhat.“ (R. L. Holm, „No Drums, No Bugles. Recollections of a Case Officer in Laos, 1962–1964,“ *Studies in Intelligence*, 2003, čís. 1, cia.gov/csi/studies; M. Stuart-Fox, *A History of Laos*, Cambridge U. P. 1997, str. 154.)

²⁸ G. Greene, *The Quiet American*, London-Penguin Books 1983, str. 94.

(c) Nesplnil se základní předpoklad úspěchu „boje proti povstalcům“ (*counterinsurgency*), že výstavbou tzv. strategických vesnic bude zajištěna bezpečnost venkovského obyvatelstva. Akce byla koncipována podle osvědčených vzorů z Filipín a Malajsie, ale Diemův tým ji pojal jako „rozšíření politické kontroly“ a uplatňoval metody, které obyvatelstvo „odcizovaly, zastrášovaly a vykořeňovaly“.²⁹

Jihovietnamské milice si vykupovaly klid tajným zásobováním *Vietcongu* výbrojí, která přišla z USA, Američané si rolníky odcizovali bombardováním vesnic, v nichž zjistili přítomnost nepřítele. A nadto koncepce strategických vesnic jako středisek, ve kterých sem přestěhovaní lidé získají i výhody modernizace (elektrinu, školu, zdravotní středisko atd.), byla v rozporu s vietnamskou kulturou, jejím kultem předků, touhou „žít a zemřít tam, kde jsme se narodili“.

(4) Na scéně se objevily dva pro budoucnost stěžejní „vnitroamerické“ faktory. Korespondenti v Saigonu v čele s Davidem Halberstamem z *New York Times*³⁰ zahájili palbu mediální kritiky a vůdce senátní většiny Mansfield, profesí historik-specialista na asijskou problematiku, dal první signál pro kongresovou opozici.

Dilemata Kennedyho vlády vyhroutil vpád Nhuových oddílů do buddhistických pagod a vyhlášení výjimečného stavu v RVN v květnu 1963. Dvojice Diem–Nhu byla pohněvána americkou kritikou a ve Washingtonu se obávali, že se přeorientuje na Paříž nebo se dokonce smíří s Hanojí. Vyústěním krize byl saigonský převrat jihovietnamské generality 1. listopadu 1963.

Spekulace, do jaké míry byla akce dirigována Američany, se stala součástí širší debaty „kdo to zavínil“.³¹ Zůstaneme-li u základních faktů, pak se nesplnilo americké přání, aby změna osob a politiky proběhla v rukavičkách. Diem a Nhu byli zajati v katolickém chrámu, odvlčeni do obrněného transportéru a v něm zavražděni. A Kennedy, od začátku nejistý, zda se podpory dostává „těm správným hochům“, a otřesený vyústěním, musel pozorovat, jak se generálové mezi sebou rvou o moc, *Vietcong* nabírá sílu a každý prozápadní režim v Asii si klade otázku: „Lze vůbec Američanům důvěřovat?“

²⁹ Freedman, *cit. dílo*, str. 356. Podrobněji Sheehan, *cit. dílo*, str. 96–125, 305–311.

³⁰ Halberstam byl Kennedymu a jeho stoupencům znám již z Harvardu, kde jej pokládali za mladíka, jehož vizitkou jsou slova „jdu vždy rovnou po krku“. Ve Vietnamu začal opatrně, uznával, že si tam lidé „zaslouží něco lepšího než žít v omšelé, bezperspektivní, kontrolované (komunistické) společnosti“, ale pak dal vzor mnoha jiným. Jeho kritika amerického postupu byla manichejská, protože neznala odstíny, a potlesk newyorské smetánky byl pro něj příliš silnou drogou, aby se nezměnil. (Freedman, *cit. dílo*, str. 388–389, 402; Sheehan, *cit. dílo*, 314–330, 342–367 aj. Cf. i Halberstamovu kritiku Kennedyho týmu v knize *The Best and the Brightest*.)

³¹ V Kennedyho týmu vzniklo tolik nejasností a nedorozumění, že je účelné pouze shrnutí: Vlivné osobnosti ve Státním departementu (státní podtajemník Harriman, vedoucí východoasijského oddělení Roger Hilsman) a nový velvyslanec Henry Cabot Lodge prosazovali radikální řešení, sázku na saigonskou generalitu. „Každý kurz je riskantní, ale nejriskantnější je nicnedělání,“ tvrdil Lodge. Naproti tomu Taylor, McNamara, Rusk, Robert Kennedy i šéf CIA John McCone sice souhlasili, že „válku nelze bez zásadní změny vyhrát“, ale zřejmě počítali jen se zvyšováním nátlaku na Diema. Prezident soudil, že v Saigonu je potřebná „změna politiky a možná i osob“, ale zároveň považoval generály za neznámou veličinu a obával se efektu, jaký by ve světě vyvolala přímá podpora neústavní akce. Rozhodla asi instrukce Státního departementu Lodgeovi, tzv. „telegram sobotní noci“: opravňovala jej dát vojenským spiklencům ujištění, že bude-li převrat proveden „pod odpovědným vedením“, bude americká podpora pokračovat. (Dokumenty viz J. Prados, „JFK and the Diem Coup“, *The National Security Archive*, 5. listopadu 2003, gwu.edu/nsarchiv. Podrobně: R. Dallek, *John F. Kennedy: An Unfinished Life*, New York 2003; H. Jones, *Death of a Generation*, Oxford U. P. 2003; D. Kaiser, *American Tragedy: Johnson, Kennedy and the Origins of the Vietnam War*, Cambridge, Mass. 2000).

Johnsonova osudová rozhodnutí

I když Johnson v předvolební kampani ujišťoval, že „asijské hochy nenahradí americkými chlapci“, jednal jinak. Zásadu „nebudu Chamberlainem s deštníkem“ vysvětlil srovnáním komunistů s násilníkem, pro něhož je laskavost povzbuzením, a „dovolíš-li mu jeden den, aby k tobě přišel na dvůr, druhý den už ti bude stát na prahu a následující den znásilní tvou ženu ve tvé vlastní posteli“. Rozhodl, že se „z Vietnamu stáhneme, až bude válka vyhraná“. Později přidal i toto vysvětlení: „Kdybych z té války vycouval a komunistům dovolil, aby se jižního Vietnamu zmocnili, začala by v naší zemi nekonečná, zlovlná a destruktivní debata. Víím, jak Harry Truman a Dean Acheson trpěli od okamžiku, kdy se komunisté zmocnili Číny. Teď by to byl Robert Kennedy, kdo by každému říkal, že jsem zradil závazky Johna Kennedyho.“³²

Poté, co Kongres přijal tonkinskou rezoluci, nechtěl již Johnson veřejnou debatu. Naslouchal ovšem svému týmu a radil se s nejrespektovanějšími, „starými moudrymi muži“ (Acheson, Allen Dulles, McCloy atd.), ale rád slyšel jen to, co odpovídalo jeho představám. Chtěl mít vše pod kontrolou a nikdo neměl vědět, „jakou kartu má v rukávu“.³³ Viceprezidenta Humphreyho doslova vyhnal z NSC, protože u něj neshledával „dost mužnosti“. Ostatní se přizpůsobovali, nebyly položeny, a proto ani zodpovězeny kardinální otázky – zda je eventuelní ztráta jižního Vietnamu takovým ohrožením bezpečnosti Západu, jak tvrdil Taylor. Byli oslyšeni i znalci asijské problematiky, kteří doporučovali, aby „nás bylo vidět co nejméně“ a „abychom více mysleli na to, že Vietnamci nechtějí žádnou cizí nadvládu, zvláště ne nadvládu čínskou“.³⁴

Slepá ulička, patrná již za Kennedyho, se prohlubovala, a k tomu se přidávalo obrácené pořadí priorit: první starostí nebylo, jak je jižní Vietnam spravován, ale vítězství ve válce. Uhýbání před otázkami „čeho můžeme reálně dosáhnout“ a „kam mohou vést naše akce“ ústila jen ve změnách, které byly spíše „zavlečením našich chlapců“ do džunglí a bažin.

Ani saigonská rváčka o moc po Diemově smrti Johnsona nepřiměla, aby změnil instrukci, kterou dal Lodgeovi: „Řekněte generálům, že dostojím danému slovu.“ Fakta, že „na jihovietnamskou armádu (*Army of the Republic of Vietnam, ARVN*) není spolehnutí“ a že bez ohledu na civilní dekorace vládnou důstojníci, kteří se starají jen o vlastní zájmy, byla očividná, a přesto mohly „drátky těchto loutek tahat americkým loutkářem“.³⁵ I Taylor doznal, že se hrouťí předpoklady, z nichž vycházela politika Kennedyho let: (a) bude vytvořena stabilní vláda, schopná cílevědomého postupu, (b) kombinace ARVN + americké letectvo a speciální oddíly postačí k pomalému vymýcení *Vietcongu*. Nový velitel generál William Westmoreland hlásil do Pentagonu: „ARVN těžce zápasí s rostoucí bojeschopností“ protivníka, „počet dezertérů je mimořádně vysoký“, „poměr se mění ve prospěch *Vietcongu*“.

³² Freedman, *cit. dílo*, str. 372; Johnson, *cit. dílo*, str. 232–241; Karnow, *cit. dílo*, str. 321; Kearns, *cit. dílo*, str. 263–265.

³³ R. S. McNamara – B. Van De Mark, *In Retrospect. The Tragedy and Lessons of Vietnam*, New York 1995, str. 293–294; Wells, *cit. dílo*, str. 21–23; Podrobně viz D. Moise, *Tonkin Gulf and the Escalation of the Vietnam War*, North Carolina, U. P. 1996.

³⁴ Manchester, *cit. dílo*, str. 1045–1057; Sheehan, *cit. dílo*, str. 567.

³⁵ W. R. Corson, *The Betrayal*, New York 1968, str. 14–15, 83ff.

Prvními loutkami se nakonec stali letecký vicemarsál Nguyen Cao Ky (ministrský předseda) a generál Nguyen Van Thien (hlava státu). Zejména Ky byl pro Američany „nikým neřízenou střelou“. Nemohlo být pro komunisty většího propagandistického daru než jeho výrok „vždy jsem obdivoval Hitlera, potřebujeme ve Vietnamu čtyři nebo pět Hitlerů“.

V lednu 1965, kdy byla po Ho Či Minově stezce přesouvána na jih celá elitní severovietnamská 625. divize, McNamara a Bundy prezidenta varovali, že „nastal čas pro zásadnější rozhodnutí“. Rozhodnutí však směřovala k chybným závěrům. Neochota ARVN bojovat a špatné výsledky programu strategických vesnic měly být převáženy „důkazy Vietnamcům a ostatním v jihovýchodní Asii, že máme vůli, sílu, trpělivost a rozhodnost učinit rázné kroky a pak vytrvat na nastoupené cestě“; a jejich vyjádřením měla být ochota „vzít nyní vedení války do vlastních rukou“.³⁶

V březnu, leteckým úderem proti muničním skladům ve VDR a příchodem 3500 mužů námořní pěchoty k ochraně základny u Da Nangu, byl „překročen Rubikon, aniž se to zatím přiznávalo“³⁷. Westmorelandovým záměrem bylo nasadit pozemní síly k ochraně pobřeží, přetnout cesty, kudy pronikali Severovietnamci, a nakonec protivníka likvidovat v sérii akcí „hledej a znič“ (search-and-destroy). Avšak očekávání, že ARVN zajistí očištěný prostor a bombardování VDR zastaví přísun posil, se nesplnila. Bombardování se stalo pro Hanoj spíše pobídkou než překážkou. CIA hlásila, že „vnitřní dopravní systém VDR nyní funguje efektivněji, i když zřejmě s většími lidskými ztrátami než předtím“.³⁸ Nenáročná infrastruktura a průmysl byly poškozeny nepatrně, válečné potřeby byly více než kryty dodávkami z SSSR a ČLR. Ho Či Minovu stezku proměňovali ženisté v systém vcelku schůdných cest džunglí, kudy již v roce 1966 přicházelo měsíčně 4000–9000 vojáků a sovětsko-čínská výzbroj. Nejprve to byly samopaly „Kalašnikov“ (AK-47), bazuky a bezzákluzová děla a potom také tanky a rakety.

Americká vláda ani velení nepochopily rozdíl mezi vůlí elit totalitního a demokratického státu: v Hanoji byli ochotni své lidi obětovat třeba do posledního, přijmout riziko, že „každé severovietnamské město bude proměněno v rumiště“. A přitom Johnson stanovil meze, které redukovaly sílu vojenské odpovědi. Nechtěl eskalaci a nelhal, když později, narážející na zkušenost Trumanovy vlády s MacArthurem, tvrdil, že „přísně kontroloval generály“, „nechtěl příliš pohněvat Moskvu a Peking“, pouze „přivést Hanoj k rozumu“. Nad mapami VDR trávil celé hodiny rozhodováním, který objekt se smí bombardovat a který nikoliv. Hanoj tím neovlivnil, jen rostl hněv obyvatel VDR i světa a podráždění amerických velitelů. „Prezident má povinnost válku vyhrát,“ zněl jejich základní argument, „ale měl by nechat na generálech, aby ji vyhráli.“³⁹ Jejich obecné zklamání nad „špatně pojatou, vedenou a vysvětlenou“ vládní politikou i poučení do budoucna vyjádřil Colin Powell, který ve Vietnamu odsloužil dva turnusy: „Neobětovat heroismus a lidské životy bez jasného plánu, bez podpory země a bez plného zaujetí.“ „Válka měla být až posledním východiskem. A když už jsme do ní šli, měli jsme mít cíl, kterému by naši lidé rozuměli a který by podporovali. Měli jsme mobilizovat (všechny) zdroje, abychom mohli naše poslání splnit a vyhrát. Ve Vietnamu jsme vedli rozpačitou poloválku.“

³⁶ Freedman, *cit. dílo*, str. 380; S. Graubard, *The Presidents*, London 2005, str. 457–462; McNamara, *cit. dílo*, str. 100–125, 186–188; Sheehan, *cit. dílo*, str. 371–383. Cf. i *FRUS* 1961–1963, sv. 4, str. 637–737 passim; *FRUS* 1964–1968, sv. 1 a 3.

³⁷ Kearns, *cit. dílo*, str. 272–299; Manchester, *cit. dílo*, str. 1045–1057; McNamara, *cit. dílo*, str. 159ff.

³⁸ G. Warner, „Lyndon Johnson’s War?“, *International Affairs*, 2005, čís. 1, str. 196–197. Podrobně viz F. Logevall, *Choosing War*, California U. P. 1999.

³⁹ Když si náčelník leteckého štábu LeMay stěžoval, že „plácáme mouchy, místo abychom likvidovali hnojiště“, vyjadřoval tím nespokojenost letců, kteří za prezidentovo „mikromanážerství“ platili svými životy: směli létat jen v určeném koridoru a určené době, a protože protivník věděl, odkud a kdy přiletí, byly jejich ztráty zbytečně vysoké. (Karnow, *cit. dílo*, str. 325–326; Kearns, *cit. dílo*, str. 346; Sheehan, *cit. dílo*, str. 371–386; B. Woodward, *Bush at War*, New York 2002, str. 168, 176).

Syn pilných a zbožných přistěhovalců z Jamajky Powell vyrostl v multietnickém, chudém, ale ještě záštetmi téměř nepoznamenaném prostředí newyorského Bronxu a přinesl si odtud i obdivuhodnou míru střízlivosti a tolerance; černý rasismus mu byl cizí. A přesto, nebo právě proto jej pobuřoval způsob, jakým se vláda snažila ukonejšit bohaté WASPs – prakticky vyjímala jejich děti z vojenské povinnosti. „Rozhodovala, kdo bude povolán k výkonu služby a kdo dostane odklad, kdo unikne, kdo zemře a kdo bude žít.“ A „ze všech tragédií Vietnamu právě tato neomalená třídní diskriminace nejvíce uškodila ideálu, podle něhož se všichni Američané narodili rovni a jsou své zemi povinni stejnou oddaností“, napsal. Byla to „anti-demokratická hanebnost, kterou nemohu nikdy odpustit“.⁴⁰

Od Powellovy charakteristiky lze dojít ke shrnutí:

Rádcové Johnsonovi doporučovali, aby jednal jako Kennedy, když v době berlínské krize povolal do aktivní služby zálohy. On chtěl naopak válku „oddramatizovat, stále hledal kompromisní pozici, šedivou zónu, stále doufal v mírové urovnání“.⁴¹

Snaha čerpat „potravu pro děla“ jen mezi „chudšími, méně vzdělanými a méně privilegovanými“ mu v očích WASPs nepomohla, byli to oni, kdož mu nejdříve a nejhluchěji jeho záměry kazili.

Pokračoval v bombardování, ačkoliv každá bomba, která dopadla na území VDR či na Ho Či Minovu stezku, nejen stála desetinásobně více, než zničila, ale působila USA škody psychologické a prestižní. Každý obrázek zabitého či zmraženého vietnamského dítěte byl darem pro levicovou propagandu a doplácet měla demokracie.

Washingtonská varování saigonské vojenské elitě – „USA nedávají jižnímu Vietnamu masivní pomoc proto, aby dotovaly vaši svévoli“ – nefungovala. Nebylo ani možné určit, kde „končí hranice její nízké kompetence a stupidity a kde začíná zrada a sabotáž“. ARVN vykazovala vysoké počty vojáků, ale valnou část z nich tvořili tzv. „duchové“ – existovali jen v seznamech a jejich platy šly do generálských kapes.⁴² Státní podtajemník George Ball radil „odejít včas“, protože „sedneme-li jednou na hřbet tygroví, nebudeme si moci zvolit moment, kdy z něho slezeme“. A McNamara vyzval prezidenta, aby zvolil mezi třemi variantami: (a) „Odepsat, a stáhnout se za nejlepších podmínek, které je ještě možné sjednat; i když to budou téměř jistě podmínky pro USA ponižující.“ (b) Pokračovat s omezenými silami (nyní asi 75 000 mužů) a při zdržovací taktice čekat na šanci. (c) „Rychle a podstatně rozšířit vojenský tlak.“ „Odvrátí se tím bezprostřední hrozba,“ ale bude to i znamenat „břemeno značných lidských i materiálních ztrát“, a v případě neúspěchu „učiní pozdější stažení vojsk ještě obtížnější a jeho důsledky ještě těžší, než by tomu bylo dnes“.⁴³

Alternativy byly vyznačeny přesně. První byla neslavným, nicméně perspektivně realistickým řešením. Atmosféra rozhodování byla však v té chvíli příznivá alternativě druhé a třetí, jejichž kombinace byla také zvolena.

---

⁴⁰ C. Powell–J. E. Persico, *My American Journey*, New York 1995, str. 148–149.

⁴¹ Evans–Novak, *cit. dílo*, str. 548–551 passim.

⁴² Sheehan, *cit. dílo*, str. 501–515.

⁴³ Johnson, *cit. dílo*, str. 145ff; Karnow, *cit. dílo*, str. 377–426; McNamara, *cit. dílo*, str. 169–206; *The Pentagon Papers*, Boston 1971, sv. 3, str. 381–383, 438–46, sv. 4, str. 299, 610–615; Wells, *cit. dílo*, str. 38–43.

3. KONEC AMERICKÉHO OPTIMISMU

Johnson měl po dva roky na své straně Capitol Hill i veřejnost. „Ekonomice nerozumím, ale máme dobrý Kongres a já jsem tím správným prezidentem, ujišťoval se, „dovedu k úspěchu i program Velké společnosti, i vietnamské poslání.“⁴⁴ Odmítl zvýšit daně, což vzhledem ke strmé křivce rozpočtového deficitu považovali odborníci za důkaz, že ekonomice opravdu nerozumí. Začal se také naplňovat jeho politický čas. Protesty proti válce měly ještě okrajový význam, zato sympatie k Velké společnosti byly tytam. I bez nových daní přicházely na stůl účty: inflace, vysoká úroková míra a s ní i těžké splácení hypoték uzavřených „v nejlepších letech našeho života“. Občan byl ochoten se smířit s vojenskými výdaji (představovaly jen 3 % HDP v porovnání s 12 % na vrcholu války v Koreji), nikoliv však se sociálními důsledky reforem. Spjoval si je s exhibicemi nedospělých, a hlavně s neklidem a zločinností vycházející z ghett.

Novým heslem černého extremismu se stal název Baldwinova spisku „Příště přijde oheň“ (*The Fire Next Time*). Tak zněly i výzvy organizace Černých panterů, prototypu rudohnědé symbiózy. Představy o větší vitální síle černých byly u nich spojeny s vhodnou terminologií „národněosvobozenického boje proti bílému imperialismu“ a přihlášením se k marxismu-leninismu. Konference v Newarku (1967) stanovila, že „doba nenásilného odporu skončila, musíme se vyzbrojit střelnými zbraněmi“. Třístatisícový Newark, ležící v dohledu Sochy svobody, byl symptomatický i v jiném smyslu. Ještě v roce 1960 zde bylo 62 % obyvatel bílých, ale desetitisíce se jich odtud odstěhovaly. V roce 1967 již 62 % tvořili černí a Portorikánci, a ti zde také při pětidenní vzpourě předvedli vandalství, které mnohonásobně předčilo bouře v Harlemu před třemi lety.

Bílí mistři kultury se zatím předháněli v podbízení, skladatel Leonard Bernstein uspořádal ve své rezidenci pro Černé pantery i recepce. Tím se jim jen dostávalo povzbuzení, že jejich hrozby jsou účinné. Generace četly s dojetím i pocitem viny protirasistickou knihu Harriet Beecher Stoweové „Chaloupka strýčka Toma“ (*Uncle Tom's Cabin*, 1852); nyní ji extremisté prohlásili za prototyp bílého jedu. A jakkoliv se jim vůdce hnutí za emancipaci Martin Luther King snažil přizpůsobit, jeho základní postoj, tj. používat pouze nenásilných metod, stačil, aby i jej označili za ztělesnění *uncletomismu*, „černého *honkyho*“.⁴⁵

Rasová vzpoura nabyla rozsahu národní katastrofy. Nepokoje léta 1967 zasáhly 114 měst ve 32 státech USA; minimální odhad zněl 88 mrtvých a 4000 raněných a celkové materiální škody divokého tříletí byly odhadnuty na 112 miliard. „Letecké fotografie Detroitu připomínaly Berlín roku 1945.“⁴⁶ Jak si stěžovali rozzlobení občané, ničili ti, kdož nepřispěli k národnímu bohatství ani dolarem. Podle výzkumů veřejného mínění v roce 1964 tak či onak souhlasily s černošskou emancipací dvě třetiny bílých, nyní se k ní ale velká většina stavěla odmítavě. Odrazilo se to i ve volbách do Kongresu (1966): republikáni v nich získali více, než v roce 1964 ztratili.

⁴⁴ Manchester, *cit. dílo*, str. 1053. Podrobně viz J. W. Helsing, *Johnson's War / Johnson's Great Society: The Guns and Butter Trap*, Westport, Conn 2001; R. Mann, *A Grand Delusion: America's Descent into Vietnam*, New York 2001.

⁴⁵ *Honky* byl opovržlivý název pro bílého.

⁴⁶ Cauter, *cit. dílo*, str. 122–140; Manchester, *cit. dílo*, str. 1079–1081.

Na průmyslovém severu napadali bílí dělníci černé i policii, která je chránila, na jihu měl Kukuluxklan více stoupenců než kdykoliv za posledních 80 let a západní pobřeží terorizovali „árijské“ bandy na motocyklech (bikers), distributoři narkotik a narkomani zároveň.

Prezident si zoufal. Zdrtilo jej, že bouře ve Watts přišly ve dnech, kdy již v městské radě Los Angeles sedělo více černých, než odpovídalo složení obyvatelstva ve městě, a kdy byl schválen zákon o volebním právu, v němž viděl „největší triumf svobody“. Na naléhání, aby byla nasazena Národní garda, odmítal reagovat, „nechtěl jít k telefonu“ a rozhodnutí za něj museli učinit jiní. Termín „Velká společnost“ mizel z jeho slovníku, hořekoval nad chováním mladých, bílých i černých: „Jak je to možné po všem, co jsem pro ně udělal?“ Jeho pocit křivdy se však soustředil hlavně na etablovanou inteligenci a liberály z vlastní Demokratické strany. Zároveň měnil priority. „Prohrát Velkou společnost bylo strašné pomýšlení. Ale ještě strašnější byla představa, že bych mohl nést odpovědnost za porážku ve válce s komunisty,“ svěřoval se nejbližším. Nářkem nad nočními můrami (sedí sám v žalářní kobce) jim připomínal osamoceného vládce v shakespearovské tragédii. Každý den vybíhal ještě před úsvitem do Situačního sálu v podsklepi Bílého domu, doufaje ve spásné zprávy z Vietnamu, které nepřicházely.

Pouze zlomek občanů si zatím přál okamžitý odchod vojsk a ještě méně jich souhlasilo s krajními formami protestu; extremismus z Berkeley, kde se *FSM* přejmenovala na Vietnamský výbor, nalézal i v campusech sympatie pouze u menšiny. Nicméně tendence byla zřejmá: mírových demonstrací se někdy účastnily i desetitisíce. Pro prezidenta mohlo být sotva útěchou, že mnohem rozšířenější byl ve veřejnosti požadavek, aby neochota Hanoje k vyjednávání byla ztrestána stupňovaným vojenským nasazením.

Také jeho dřívější premisa „mám dobrý Kongres“ přestávala platit. Bývalý spojenec senátor William Fulbright akcentoval problémy, od nichž porady v Bílém domě uhýbaly. USA, řekl, „se ocitly v nebezpečí ztráty perspektivy, toho, co je skutečně v dosahu jejich moci a co leží za touto hranicí“; a s touto „arogancí moci“ přichází i ztráta schopnosti „být civilizovaným příkladem světu“. Jiný ze senátorů, Eugene McCarthy, se přestával ohlížet na mínění svých voličů z Minnesoty a prezidentovi se posmíval: podcenil náladu inteligence a „přichází k ní se seznamem zákonů (Velké společnosti), které prosadil, jako se seznamem vypraného prádla z prádelny a nechápe, že ji to už vůbec nezajímá.“⁴⁷

Johnsonova obrana byla v mnohém pravdivá („já jsem vyvedl z bídy miliony, vy jste vždy mysleli jen na svůj prospěch“), ale i ukřivděná a jednostranná. V hněvu nad „roztřesenými“ a „zrazujícími“ si nechtěl připustit, že mnoho protestujících, *vietníků* (či *peaceniků*), může být vedeno oprávněnými pocity rozporu mezi vládní politikou a národními zájmy. V demonstracích byla nápadná účast dvou skupin z horní vrstvy, žen z bohatých rodin a duchovních z křesťanských církví a sekt. Je marné hledat u nich hranici mezi proklamovanými a skutečnými motivy – zda je zvedlo užití napalmu, strach o osud vlastních i jiných dětí, či byli jen znuděni konvencemi a „chtěli se osvobodit“. Za mezník lze však pokládat veřejná slyšení Fulbrightova senátního výboru pro zahraniční politiku (od ledna 1966), která zvláště výkladem předneseným Kennanem přesvědčila mnohé z milionů televizních diváků, že „vlastenectví a odpor proti válce jsou slučitelné“.⁴⁸

⁴⁷ Karnow, *cit. dílo*, str. 421, 486–487; Kearns, *cit. dílo*, str. 276ff, zvl. str. 319; Wells, *cit. dílo*, str. 120–121.

⁴⁸ Cauter, *cit. dílo*, str. xi–xv, 9–16.

„Druhá válka“

Stejně jako zákonodárství Velké společnosti nepřineslo rasový smír, nebyla úspěšná ani „druhá válka“ o jihovietnamské sociálněpolitické zázemí. Základní premisy neúspěchu byly dány: „protipovstalecký boj“ se vedl s nepřitelem, jemuž z vůle saigonské elity za alespoň nepřímé americké asistence dovoľovala hrát na strunu Robina Hooda.

USA dodávaly vše, co potřebovaly jejich jednotky a *ARVN*, a také spotřební zboží „ve fantastickém rozsahu“, ale viditelný prospěch z toho měli hlavně režimní příživníci. Mohli „přesednout z bicyklů do chryslerů“,⁴⁹ zato přesídleným rolníkům zbýval jen stesk po starých osadách s hroby předků a ustálenými životními návyky. Ještě hůře se vyvíjela „druhá válka“ ve městech. Graham Greene zažil ještě Saigon na konci doby, kdy byl „perlou Orientu“, obdobou jihofrancouzského města s malými kavárnami a obchody a vilami na předměstích. Další centra byla spíše rozlehlými vesnicemi. Nyní celá *RVN* prožívala „zázrak logistiky“: v krátké době byly postaveny dálnice, mosty, letiště, obří sklady i přístavy (komplex v zátocce Cam Ranh potom pokládali Sověti za svou nejlepší základnu v pacifickém prostoru). Ale vedle amerických vojáků, inženýrů, lékařů a agronomů přicházeli i zcela jiní „specialisté“ a Saigon se podle vyjádření velvyslance Lodge proměnil v „nevěstinec s atmosférou zlatokopecských táborů Divokého západu“. Příležitost vydělávat dolary dostaly statisíce Vietnamců – „od provozu prádel, chladičů a ledáren přes zaměstnání v americkém aparátu a posluhu pro důstojníky až po veřejné domy, masážní salony a turecké lázně“.⁵⁰ Společnou výslednicí byl dvojnásobný odpor: proti „importu americké antikultury“ a Američany chráněnému parazitismu elity *RVN*. Protesty buddhistických mnichů a studentů se staly nedílnou součástí scény.

Konference v Honolulu (v únoru 1966), jíž byl přítomen i Johnson, měla dát „druhé válce“ nový začátek. Prezident dříve neměl o sociální aspekty vietnamské krize zájem. „Plytváme časem na dobročinnost,“ prohlašoval. Nyní obrátil, uvědomil si, že doma hlásá sociální spravedlnost, „kdežto zde“ *ARVN*, jdoucí v patách amerických jednotek, „loupí, vymáhá staré daně, přivádí zpět statkáře a vystavuje lid represím“. Ústředním tématem Honolulu se stala mírová rekonstrukce „již teď“, aby lid „budoval, zatímco ještě bojuje“. USA měly „podporovat sociální revoluci včetně pozemkové reformy“ a vést *RVN* k „moderní společnosti, kde se každý člověk bude těšit účtů a důstojnosti“.⁵¹

Ve skutečnosti však měla pochopení pro sociální revoluci jen skupina prozíravých (civilní administrátor Komer, generál Krulak aj.). Jen ta si plně uvědomovala, že „Spojené státy zatím pouze plýtvají vietnamskými a americkými životy i stamiliony dolarů“ a že „je potřeba zcela nový typ správy, která by reagovala na touhy venkovského obyvatelstva“. „Ještě je čas vyrvat komunistům prapor sociální revoluce,“ zdůrazňovali, protože „v mnoha částech *RVN* je jejich nadvláda jen iluzorní“. Americké jednotky měly mít podle nich hlavně politické úkoly – „být štítem, který bude chránit pacifikované oblasti“, „získávat důvěru lidí“, „držet saigonské gene-

⁴⁹ Corson, *cit. dílo*, str. 49, 83ff, 154ff; Karnow, *cit. dílo*, str. 230–233, 255–258; McNamara, *cit. dílo*, str. 212.

⁵⁰ M. Hastings, *Going to the Wars*, London-Pan Books 2001, str. 90–91; Karnow, *cit. dílo*, str. 435–437; Sheehan, *cit. dílo*, str. 626–628; H. N. Schwarzkopf – P. Petre, *It Doesn't Take a Hero. The Autobiography*, New York-Bantam Books 1993, str. 144–146.

Jen v Saigonu bylo 68 000 registrovaných prostitutek, mnohem více však bylo neregistrovaných, děvčat uprchlých ze zkázy v prostoru bombardování.

⁵¹ Corson, *cit. dílo*, str. 154ff; Evans – Novak, *cit. dílo*, str. 566–568; Freedman, *cit. dílo*, str. 405. Cf. i *FRUS* 1964–1968, sv. 5.

rály na uzdě“, reorganizovat ARVN a milice tak, aby skutečně bojovaly. „Pacifikace a sociálněekonomická reforma jsou cestou k vítězství, vyhlazovací válka cestou k porážce,“ naléhal Krulak.⁵²

Velení zatím stále žilo stereotypy, představou, že „rozhodneme na bojišti a sami“. Z ARVN zamýšlelo využít jen elitní výsadkové jednotky k pomocným operacím a na amerických základnách se i praktikovala zásada „držet naše uvnitř a šikmooké (*gooks*) raději mimo“. Sociální revoluce měla přijít až po vojenském vítězství a měli ji dělat jiní. Westmoreland předložil Johnsonovi i Kongresu třístupňový plán zničení nepřítele do konce roku 1968, do prezidentských voleb. „Již jsme dosáhli důležitého bodu, kdy začíná být (vítězný) konec v dohledu,“ ujišťoval.⁵³

Soustředění pozornosti i vojenské síly do okrajových oblastí, kde byl protivník zvláště silný, provázely další útrapy venkovského obyvatelstva. Protože Westmoreland nechtěl dát potřebné síly k jejich ochraně, *Vietcong* měl (1967) pod přímou kontrolou asi čtvrtinu z 12 000 osad, o další se „vedl boj“, tj. *Vietcong* tam vládl v noci a i ve zbytku, v tzv. bezpečných osadách, uplatňoval selektivní teror. Jakmile pronikl do vesnice, odváděl mladé a bojeschopné do džungle k výcviku a převýchově. Ti, kdož projevíli nepřátelství, umírali s podřezanými hrdly či nabodeni na kůly bambusových plotů. Komunistický teror i americká taktika „najdi a znič“, spojená s bombardováním a hubením porostů defolianty, vedly k útěku tří až čtyř milionů vesničanů do měst, či přesněji do obřích aglomerací nouzových přístřeší na jejich okrajích, příznačně nazývaných „Johnsonvilles“, kde řádily malárie a tyfus.

Elita ARVN, vyšlá z měst a staré statkářské vrstvy, každý pátek odpoledne, „dávno před západem slunce“, unikala do střezných rezidencí. Ve všední dny využívala všech možností, které nabízela americká bonanza. Zpeněžovala i potravinové dary, které pro uprchlíky přicházely z USA, prodávala falešné osobní průkazy a doklady o spolehlivosti pro uchazeče o práci v amerických agenturách. *Vietcong* takto dostával „téměř vše, co potřeboval“ – od antibiotik po špiónážní informace, „bylo jen třeba zaplatit požadovanou cenu“. V celé RVN existovaly „podniky saigonské elity, z nichž *Vietcong* vybíral daně“.⁵⁴

Americký voják v poli byl vystaven strádáním války, pro něj zcela nezvyklé a vcelku nemslyšné. Dnem i nocí byl týrán pijavicemi, opary i otevřenými vředy, „déšť živil plíseň, která rostla v botách a ponožkách; ponožky hnily a nohy vojáků bledly a měkly tak, že kůži bylo možné seškrábnout nehtem“. „Když nepršelo, nad rýžovými poli visela nízko mlha, měnila vše v šedivý přízrak, válka byla studená, mazlavá a shnilá.“ „Chodil se svěšenou hlavou, toporně, myslel stále na miny, léčky a náhlé případy. Byl pomalý a nervózní, po odpočinku se těžce zvedal, spal neklidně, byl ve stálém napětí.“⁵⁵ Nešťastníci, které *Vietcong* zajal, byli nesení v klecích jako zvířata na komunistické základny a pak dále psychicky lámání a mučení v jámách. Vynucené výpovědi těch, kteří nevydrželi, byly pak využívány světovou levičí.

⁵² Sheehan, *cit. dílo*, str. 524–652 passim.

⁵³ Manchester, *cit. dílo*, str. 1070–1072; Sheehan, *cit. dílo*, str. 524–652 passim; Schwarzkopf, *cit. dílo*, str. 170–171.

⁵⁴ Sheehan, *cit. dílo*, str. 515–518.

⁵⁵ T. O'Brien, *Going After Cacciato*, New York-Dell Books 1978, str. 13, 131.

Krise špiček

Pohledný a přesvědčivě vystupující Westmoreland ujišťoval: „Vojenská situace se vyvíjí dobře, protivník se dal cestou pravidelných bitev, má těžké ztráty, my potřebujeme jen více vojáků.“ A protože Johnson slyšel na své mírové výzvy z Hanoje pouze ultimáta – „začneme jednat, až slíbíte úplný odchod a uznáte Frontu národního osvobození za jediného zákonného představitele jižního Vietnamu“ – bral tato slova jako drogu.

O rozdílu mezi analýzami, předkládanými na jedné straně Westmorelandem a na druhé straně kritickými vojáky v poli či novým ředitelem CIA Richardem Helmsem, se veřejnost nedověděla, zato o „krizi špiček“ byla dobře informována. Ze Státního departmentu odešel státní podtajemník Ball, pesimistického Bundyho nahradil ve funkci poradce pro národní bezpečnost optimista Walt Rostow. Největší dosah měl „případ McNamara“.

Stejně jako jiní z Kennedyho týmu se McNamara zaskvěl za karibské krize, když se s celým *Ex-comem* na řadu dní izoloval a řešil jediný problém. Nyní se však vrátil k reflexům z doby, kdy byl šéfem Fordovy společnosti – „jednal v poklusu“, nepřímo předváděl, že to, co je možné v rámci dobře fungujícího koncernu, se do velké politiky nehodí. Kritické názory na vietnamskou situaci vyslechl, ale s netrpělivostí manažera. Až léto 1966 bylo pro něho přelomem. Došel k názoru, že „bombardování, ať již jakkoliv intenzivní, nemůže válku ukončit“, a odmítl i podporovat požadavek Sboru náčelníků štábu (*JCS*) na další zvýšení pozemních sil. Po podzimní návštěvě jižního Vietnamu také prezidenta varoval, že s „pacifikací je to spíše horší než lepší“.

McNamaru ovlivnila psychická krize jeho rodiny, vystavené levicové zášti, i Johnsonovo uhýbání před nepříznivými fakty. Když se snažil s prezidentem mluvit o pochybách, nacházel v Bílém domě zavřené dveře; v tomto rozpoložení napsal (19. května 1967) memorandum, v němž čteme: „Pokračovat v jihovýchodní Asii v dosavadním kurzu je nebezpečné, protože to stojí příliš mnoho lidských životů a vyvolává zklamání.“ „Americká veřejnost je frustrovaná pomalým pokrokem, obavami z další eskalace a pochybuje, zda jsou využívány všechny možnosti k dosažení míru,“ hrozí prohloubení již tak nebezpečné polarizace – u jedněch volání po rozšíření války, u druhých po americkém odchodu.⁵⁶

Johnson problém konzultoval s vybranými odborníky, a když od nich slyšel žádoucí „budoucnost našich dětí a vnuků vyžaduje, aby válka skončila odražením agrese“, rozhodl se, že se ministra obrany zbaví. Odvolává se na Trumanův případ s Forrestalem a projevuje obavu, že by psychicky vyčerpaný McNamara mohl spáchat sebevraždu, propustil jej 29. listopadu z ministerstva a sjednal jeho odchod do funkce šéfa Světové banky.

McNamara nevystupoval se svými námitkami veřejně, ale přesto v Johnsonovi oživil fobii „jdou proti mně všichni z kennedyovského klanu“. Strach, aby nebyl obviněn ze zrady Kennedyho odkazu, „nevypadal jako Chamberlain“, byl asi pro Johnsona rozhodujícím psychologickým impulzem, proč zvolil intervenci. Když nyní „Bobby“ naopak naznačoval, že opustil bratrovu politiku „omezeného angažování“, řekl mu prý nad mírovým plánem, který přivezl z Paříže: válka skončí vítězstvím a „hned potom zničím tebe i tvé holubičí přátele, budeš do půl roku politickou mrtvolou“.⁵⁷ V té době již kolovalo asi šedesát verzí o pozadí atentátu

⁵⁶ Graubard, *cit. dílo*, str. 462–465; Karnow, *cit. dílo*, str. 498ff; McNamara, *cit. dílo*, str. 273–317; *The Pentagon Papers*, sv. 4, str. 325–369 passim; Sheehan, *cit. dílo*, str. 289–305, 684–693; Wells, *cit. dílo*, str. 97–112.

⁵⁷ Kearns, *cit. dílo*, str. 269–273; Manchester, *cit. dílo*, str. 1072–1081; McNamara, *cit. dílo*, str. 258–259; A. M. Schlesinger, Jr., *Robert Kennedy and His Times*, Boston 1978, str. 768–769.

v Dallasu a v mnoha z nich se objevilo Johnsonovo jméno jako člověka zainteresovaného na odstranění soka. A tak padaly zábrany jedna za druhou.

4. SPOLEČENSKÁ SMLOUVA LEONIDA BREŽNĚVA

Politologové vyznačili čtyři zdroje kontinuity, jimiž si totalitní a autoritativní režimy prodlužují život: ideologii včetně pěstování sociální („třídní“) a rasové či národnostní zášti, skupinovou („stranickou“) solidaritu, represí a její protipól i doplněk, korupci. Jsou stále přítomny, jen jejich relativní význam se mění.

V sovětském případě byla ideologie základní. Stalin ji redukoval do role služby státní *realpolitik*, Chruščov ji znovu povýšil. Zvláště vůči světu za hranicemi SSSR se nemínil vzdát represe a pěstování strachu – „ruka se mi nezachvěje“, vyhrožoval. Ofenzivně ideologicky chápaná „mobilizace kádrů a mas“ byla na prvním místě. Permanentní iniciativy byly zpravidla vykládány jeho impulzivním naturelem, ale ležela za nimi i bolševická víra, že „bude-li vždy připraveni k útoku a nedopřejeme jim ani sobě oddechu, bude vítězství naše“.⁵⁸

Dobu generálního tajemníka (*genseka*) Leonida Brežněva odívali do hávu ideologie a revoluční iniciativy pouze pisatelé oficiálních brožur. Opak byl spíše pravdou, což v krajní podobě vyjádřil spisovatel-filozof Alexandr Zinověv. Pokud žil v SSSR, „nikdy se nesetkal s normálním člověkem“, který by věřil v komunistické ideály. Fanatikové tohoto druhu zmizeli za stalinských čistek, za Brežněva zbyla víra v komunismus jako „služební povinnost“. „Pouze nejhlopější byli opravdu oddáni ideálům.“ Lidé vstupovali do strany buď z kariérismu, nebo z touhy učinit poměry snesitelnými; v obou případech však ideologické symboly hrály sekundární, „organizační roli“.⁵⁹

Výhoda časového odstupu dovoluje vyznačit odstíny. Sovětská společnost se měnila, neměla už uniformní charakter, který jí v deseti až patnácti předválečných letech vtiskla stalinská druhá revoluce a kterou propagandisticky vyjadřovala teze o „monolitické jednotě“. Stále však převažovala, alespoň v podobě vágní víry v přednosti socialismu a Ruska, poměrně početná kategorie upřímně věřících a v *nomenklatuře* generace „odchovanců heroických let“ nepřestávala udávat tón. Pro dogmatiky Suslova a Ponomarjova, ale i pro pragmatiky Kosygina a Gromyka byla ideologie výchozí půdou, měli jen realističtější představy.

Brežněvovo chování bylo především dáno jeho osobním kódem. Jestliže „zdravý selský rozum“ a snad i četba klasické ruské literatury tlumily Chruščovovy bolševické sklony, on takové korektivy nepotřeboval. Povaha a plebejská mazanost jej vedly k tomu, aby se středobodem jeho snažení stal „dobrý život, jenž jsme si vysloužili“: dobré pití, mladé soudružky, západní automobily a jiné fetiše oficiálně odsuzované buržoazní konzumní společnosti, lóže na fotbalových zápasech a spousta lovné zvěře na jeho panství v Zavidovu. Funkcionářský strop kdysi absolvovaných školení mu stačil, aby až do konce života zůstal „upřímně věřícím“ právě v této směsici prebend a víry v rusko-komunistickou velikost.⁶⁰

⁵⁸ Srv. biografii W. Taubmana, *Khrushchev, The Man and the Era*, New York 2003.

⁵⁹ A. A. Zinověv, „Giběl ‚imperii zla‘ (Očerok rossijskoj tragedii)“, *Sociologičeskije issledovanija*, 1995, čís. 1, str. 101.

⁶⁰ A. N. Shevchenko, *Breaking with Moscow*, New York-Ballantine Books 1985, str. 361.

Zinověva jako analytika oceníme pro jeho satirický román v tradici *Gulliverových cest* Jonathana Swifta, *Žívající výšiny*, o „státu a společnosti v Ibansku“. I tady ideologii degradoval, avšak i vyznačil, v čem byla funkční: jako „cesta jak dělat kariéru a prostředek k zotročení člověka“, ale zároveň i jako „brzda proti jeho zdivočení“. Přesně vyjádřil „vlastní nepsaná dogmata“ kádrů brežněvovské éry: „Nejsi zloděj, pokud tě přitom nechytí; každý jen pro sebe a čert vem všechno ostatní; kdo nekrade, okrádá svou rodinu – sociální starostlivost začíná doma; vytáhni žebřík, kamaráde, ať se k nám nahoru nedostanou jiní.“⁶¹

„Ljoňa“ Brežněv byl zleva i zprava terčem posměchu i obvinění na téma „kdo to zavinil“. Jsou základní pravdy: „pro Rusy“ byl ničitelem kulturněhistorického i genetického fondu národa, pro Čechy a Slováky hlavním spoluvinníkem srpna 1968. Pro analýzu je však důležitá druhá stránka. V chytrosti, s jakou povýšil korupci a skupinovou solidaritu v hlavní pilíře kontinuity, patřil k mistrům. *Nomenklatura* jako celek mohla počítat s životem prakticky bez rizik. Časové omezení na setrvání v jedné funkci, zavedené na XXII. sjezdu, bylo zrušeno. Naopak, „stabilita kádrů“, zvláště stranických, se stala stěžejním principem, od ÚV dolů se až na výjimky měnili jen outsideri. I v politbyru rozhodovala jen malá skupina oligarchů usazená v Moskvě, „venkovští“ často nebyli zváni ani k důležitým jednáním.

Brežněv nic nového nevymyslel, nicméně jeho přístupy v kombinaci s čerstvými poučeními dlouho platily jak u arivistů a odchovanců „jeho“ čtvrtstoletí, tak v nostalgii ruského člověka „tam dole“. Žil tehdy ve větším materiálním, a zejména psychologickém pohodlí než předtím i potom, „nikdo se neodvážil vztáhnout ruku na sociální výdobytky“. Přidělované byty měly ve srovnání se západními mizerný standard, ale činže byly nízké a elektřina a plyn levné. Podobně to bylo s nemocnicemi a školami – špatně vybavené, ale zadarmo.⁶² I když Brežněv spíše spontánně reagoval, než přemýšlel, byl hlavním konstruktérem techniky moci, pro niž se ujal pojem „společenská smlouva“ („sociální kontrakt“). Byla charakterizována takto:

Režim zajišťoval plné a bezpečné zaměstnání, rovnostářství v mzdách a kladl minimální nároky na vykonanou práci, kontroloval a dotoval ceny pro základní druhy spotřebního zboží a zdarma poskytoval řadu služeb. Za to mu poddaní platili politickou poslušností a klidem. „V podstatě byla Brežněvova společenská smlouva obchodem; obě strany se v ní tiše zavázaly dávat si vzájemně hodnoty, jichž si druhá strana cenila nejvíce.“ Byla „systémem politických norem, v nichž priorita patřila rovnostářství, stabilitě a bezpečnosti“, a byla tedy výhodná i pro dělníka.⁶³

Až do počátku 70. let, dokud SSSR vykazoval hospodářský růst, fungoval systém docela dobře. Poddaní se radovali ze zlepšení, „která znamenala velký pokrok ve srovnání se Stali-

⁶¹ A. Zinoviev, *The Yawning Heights*, London-Penguin Books 1981, str. 631–632.

⁶² Ani v kultuře nebylo všechno špatné. Speciální ochrany a podpory se dostávalo autorům tzv. venkovské prózy (V. Astafjev aj.) a jiným tvůrcům, které nešlo vtěsnat do kategorie budovatelů komunismu (V. Šukšin, malíř Ilja Glazunov atd.). Vynikající humanistická díla vznikla i uprostřed šedi sovětského filmu. (Podrobně viz Y. M. Brudny, *Reinventing Russia. Russian Nationalism and the Soviet State, 1953–1991*, Cambridge, Mass. 1999).

⁶³ L. S. Cook, „Brezhnev's ‚Social Contract‘ and Gorbachev's Reforms“, *Soviet Studies*, 1992, čís. 1, str. 37. Srv. i W. D. Connor, „Soviet Society, Public Attitudes, and the Perils of Gorbachev's Reforms“, *Journal of Cold War Studies*, Fall 2003, čís. 4, str. 43–80, a zvláště knihu Cookové *The Soviet Social Contract and Why It Failed: Welfare and Workers' Politics from Brezhnev to Yeltsin*, Harvard U. P. 1993.

novou érou i s Chruščovovými léty“,⁶⁴ přestěhování z komunálního společného bytu s více rodinami do vlastního jim dávalo i pocit větší svobody, osvobození se od špiclování.

Brežněv, tehdy ještě v plné síle, uplatňoval chytrost do šíře i hloubky. Věděl, že ho za svého musejí především přijmout skupiny, které rozhodly o vzestupu a pádu Chruščova, reprezentanti vojensko-průmyslového komplexu a aparátníci-ideologové z ústředního sekretariátu na moskevském Starém náměstí. Prvním vyšel vstříc souhlasem s modernizací a přezbrojením, druhým úklonami před „posvátnými principy“ bdělosti a proletářského internacionalismu. Oběma dokázal – nejjasněji v případě potlačení Pražského jara –, že je připraven jednat se vsí brutalitou, jestliže je to jejich rozhodné přání. Proto se ho i velká většina *nomenklatury* držela jak ze sebezáchovného pudu věrnosti *gensekovi*, tak z pragmatického „Ljoňa nám vždycky vyhoví“.

Loajalitu hlavních zájmových skupin Brežněv opřel o úzké osobní vztahy s mnoha jejich čelnými reprezentanty: někdy se jim přizpůsobil, jindy je přiváděl k méně riskantnímu řešení. Symptomatický byl jeho vztah s ministrem obrany maršálem Andrejem Grečkem, založený na přátelství a lahvích vodky společně vypitých za druhé světové války. Grečko měl maximální sklon k avanturismu a byl přesvědčen, že síla sovětských ozbrojených sil musí být předváděna permanentně, v podobě „kontroly nad celosvětovou situací“. Loajalita vůči Brežněvovi však byla rozhodující. Maršál hrozil pěstí, „chtěl dojít za týden do Paříže a za dva až tři dny do Pekingů“, ale hlasoval podle *genseka*.

V politbyru manévroval Brežněv „velmistrovsky“. Usmiřoval rozhněvané i uhlažoval spory, dělal závěry, „které mohli všichni přijmout“. Tak často jednal i se zahraničními státníky. Jak vzpomínal Kissinger, „byl směsicí obhroublosti a vřelosti, současně brutální a sympatický, lstivý i odzbrojující“.⁶⁵ Zvláště však uměl manipulovat funkcionářským „druhým sledem“. Odtud i přišly do jeho týmu tak rozdílné typy jako dogmatik-puritán Jurij Andropov, kterému bylo svěřeno vedení oddělení ÚV pro styky se socialistickými zeměmi a potom KGB, správce stranické administrativy, „pisař-statista“ Konstantin Černěnko, gruzínský první tajemník s liberálními sklony Eduard Ševardnadze i jeho kolega z Ázerbájdžánu, poloorientální satrapa Gejdar Alijev.

Brežněv a ti druzí

Chruščova vyhnali „urážení a ponižování“ s obviněními o voluntarismu a hodiny kubánské (karibské) krize pro ně byly mementem, i když v rozporném smyslu. Na jedné straně je pocily z chvil, kdy visela na vlásku nukleární katastrofa, vedly k opatrnosti, k tendenci spokojit se s udržením sovětské velmocenské pozice a hranic impéria „vykoupených naší krví“. Na druhé straně v nich ponížení ústupu posílilo nejsilnější z emocí extremismu, pomstychtivost, vyjádřenou v zásadě „toto vám (Američanům) už nikdy nedovolíme“. Byli ochotni využít k odvetě příležitosti, jakmile se mimo hranice impéria naskytnou, a zkoušet „jak daleko je možno jít“.

Vojáci dostali zelenou. V oblasti strategických zbraní se nakonec spokojili se zásadou „přibližné nukleární/raketové parity“, ale s vědomím, že v oblasti konvenčních sil získali proti

⁶⁴ Connor, *op. cit.*, str. 46.

⁶⁵ G. Arbatov, *Zaľjanuŭšesjesja vyzdorovenije*, Moskva 1991, str. 284–285; V. Israelyan, *Inside the Kremlin during the Yom Kippur War*, Pennsylvania, U. P. 1995, str. 123, 193; H. Kissinger, *White House Years*, Boston 1979, str. 1141.

západnímu bloku absolutní převahu. Protože USA vynakládaly až do konce 70. let na udržování vojenské rovnováhy supervelmocí poměrně omezené prostředky, světová stabilita tak byla vystavena vážným nebezpečím.⁶⁶

I když Brežněv říkal, že „střelka politického barometru se přichylnuje doleva“, on ani politbyro jako celek ji netoužili rázně popostrčit. Ani v době, kdy je krize Západu pobízela nejvíce, neměli nadějami rozpálené hlavy extremistů třetího světa či Nové levice. Obrazy z jejich jednání nabízejí jen „kombinace provincialismu, nejistoty, arogance a rivalit, spojené s nedostatkem znalostí“; vše vedlo ke svérázné „strategii z ruky do úst“ – jakoby na výsměch frazeologii o „vědeckém řízení společnosti“.⁶⁷ Byl zde ovšem vždy přítomen i „grečkovský“ sklon využít okamžité šance, ale obavy z Číny a z obtíží impéria byly zpravidla silnější. Kissinger o Brežněvovi poznamenal, že „při všem vychloubání nikdy nedokázal zcela zastřít nejistotu“.⁶⁸

Jedinými skutečnými politickými stratégy, uznávanými za takové i *nomenklaturou*, byli v brežněvovském politbyru předseda rady ministrů Alexej Kosygin a ministr zahraničních

---

⁶⁶ Archivní materiály prokazují, že vojenské síly sovětského bloku „byly organizovány a stále cvičeny k vedení ofenzivní války“ a že se v sovětském generálním štábu a štábech zemí Varšavské smlouvy již od konce Chruščovovy éry pod dekorací „vstřícného protiúderu“ plánovala dobrodružná tažení s nukleární dimenzí. Všechny plány počítaly s momentem překvapení a koordinovanou bleskovou akcí všech druhů zbraní („vševojskovou strategií“), masivním nasazením výsadkových/diverzních a obrněných jednotek, postupem o 60–100 km denně. Rozhodující úlohu přitom měly hrát nukleární a raketové síly. (Cf. M. Kramer /ed./, „Warsaw Pact Military Planning in Central Europe: Revelations From the East German Archives“, *CWIHP*, cwihp.si.edu.; P. Luňák, „Planning for Nuclear War: The Czechoslovak War Plan of 1964“, *CWIHP*, sv. 12–13, str. 289–307; I. Okváth, „Hungary in the Warsaw Pact: The Initial Phase of Integration, 1957–1971“, *PHP*, Nov. 2001; K. Sieber – V. Mastny /eds./, „Oral History Interviews with Czechoslovak Generals“, *PHP*, Jan. 2005; aj. Za výchozí bod lze pokládat memorandum „Strategické operace nukleárních sil“, předložené 28. srpna 1964 generálem Petrem Ivašutinem, „Soviet Study of the Conduct of War in Nuclear Conditions“, *PHP*, isn.ethz.ch/php/collections; zvl. viz str. 361ff ruského originálu.)

Publikované dokumenty jsou odpovědí na falešné konstrukce „odhalovatelů amerického imperialismu“ o studené válce, nesmějí však vést ke zjednodušeným závěrům. Hlavní rizika pro svět představovaly především konkrétní sovětské akce. Odrážely pokušení využít výhod, plynoucích z modernizace i ze všeobecného oslabení Západu, k taktickým ziskům s výhledem na celkový posun geostrategického poměru sil. Budeme je také v náležitém kontextu sledovat. Avšak témata manévrů a štábních cvičení, jakož i emoce, sny a rutiny vojáků a ideologů nechceme automaticky ztotožňovat s „nejvyššími“ vojensko-politickými záměry a programy. Klesali bychom na úroveň západních historiků-odhalovatelů, kteří se v tunách dokumentů vyprodukovaných na stolech NSC či Pentagonu pídí po důkazech o válychtivých záměrech USA.

⁶⁷ G. Schoepflin, *Politics in Eastern Europe*, Cambridge, Mass. 1994, str. 106.

Za války se Molotov pokusil uvést do kremelského rozhodování analýzu a plánování vytvořením speciálního „Výboru pro informace“. Iniciativa však rychle upadla v zapomenutí. Stalin nikomu nedůvěřoval a rozhodoval jen podle sebe a později Chruščov kromě sobě věřil jen úzké skupině osobních poradců. Nyní nastala částečná změna. Od počátku 70. let Gromyko a Andropov vybuodovali relativně kvalitní odborné štáby a oddělení a i Brežněv si „zval akademiky“, ale v principu se starý styl nezměnil.

Příklad groteskní iracionality v rozhodování brežněvovského politbyra zaznamenala Galia Golanová. Jako specialistka na problematiku Blízkého východu hledala vysvětlení, proč politbyro nejprve odmítlo podepsat dohodu s Jižním Jemenem, mimořádně důležitou z globálně-strategického hlediska, a pak se s malým odstupem umoudřilo. V Moskvě zjistila, že v den odmítnutí byli Brežněv a spol. velice rozladěni porážkou sovětského národního mužstva v důležitém fotbalovém zápasu. (Parker /ed./, *The October War*, Florida U. P. 2002, str. 317).

⁶⁸ H. Kissinger, *Years of Upheaval*, London 1982, str. 289.

věcí Andrej Gromyko. Jejich krédem byla stabilita založená na *modu vivendi* s USA. Byla nezbytná i proto, aby ze Západu přicházely potřebné kredity a technologie k podepření sovětské ekonomiky, o jejímž skutečném stavu měl zvláště Kosygin dokonalý přehled.

Gromyko i Kosygin byli klasickými stalinskými „výkonnými stroji, konstruovanými tak, aby sloužily a vydržely“. Jejich pragmatismus Brežněvovi vyhovoval, mohl přímo či nepřímou počítat s jejich hlasy, kdykoliv v politbyru kypěly emoce. A zároveň odlišně těžil z Kosyginova i Gromykova hendikepu, jejich neschopnosti nalézt se zbytkem vedení lidský kontakt. Jejich světu známé zatrpklé tváře odrážely i jejich chování „mezi svými“, ostře kontrastující s Brežněvovou familiárností, „ruskou emocionálností“ a „plnokrevností“ blízkou všem, kdož sdíleli Brežněvovo „vysloužili jsme si“.

Nomenklatura se ke Kosyginovi obrátila zády, když v roce 1965 usiloval o ekonomickou reformu, respektovala však jeho mezinárodní zkušenosti. Byly mu svěřovány významné zahraniční mise a to mu Brežněv nikdy neodpustil.⁶⁹ Naopak, plně důvěřoval Gromykovi a ochotně mu naslouchal, protože v něm viděl vzorného vojáka strany, vždy si vědomého toho, „kdo je vrchním velitelem“.

Kosygin se cítil povznesen nad konzumenty vodky a pleticháře a s ironií zaznamenával totéž, co znechucení „informovaní komunisté“ – jak Staré náměstí „pracuje jako rakovina, vysává síly z našeho již oslabeného státního organismu“, jak přes protesty *Gosplanu* a hospodářských ministerstev vymáhá další peníze pro zahraniční klienty. Gromyko, zvláště pokud ještě nebyl členem politbyra, nýbrž „pouhým ministrem zahraničí“, si nechtěl podobný luxus dovolit. Protože o něm na Starém náměstí prohlašovali, že „nemá čich pro ideologickou stránku věcí“, střetnutím s obětníky dogmatu, zvláště s ambiciózním Ponomarjovem, se vyhýbal. To také znamenalo, že osobní styky se satelitními komunisty a představiteli třetího světa omezoval na povinné minimum. O druhých měl přibližně stejné mínění jako Brežněv: viděl v nich pijavice a „podrývatele klidu“, kteří mu komplikují velkou politiku. Ale hněvu dával volný průchod jen tehdy, měl-li za sebou příznivě naladěné politbyro.⁷⁰

Na Gromykově typu loajality také mocensky vyrostli od Brežněvových veselých kumpánů hodně odlišní strážci stranické a státní disciplíny a „ruské velikosti“, Jurij Andropov i šéf vojenskoprůmyslového komplexu Dmitrij Ustinov. A na špici se stále držel „šedý kardinál Kremlu“ Michajl Suslov, v němž ti opatrnější stále viděli hrozbu, ale smělejší pouhou relikvií dogmatismu, směšného troglodyta.⁷¹

Churavého a osamoceneného Kosygina odklidil Brežněvovi z cesty až infarkt. Zato méně uznávaných se zbavoval hned, jakmile se naskytla vhodná příležitost. Někteří byli penzionováni s beneficemi, jiní bez ceremoniálu. Nejrychleji odešel ze scény poslední mohykán chruščovovské éry Mikojan. Potom byl izolován bývalý šéf KGB Alexandr Šelepín, původně hlavní

⁶⁹ Jednou se předseda rady ministrů pokusil prolomit ledy. Pozval Brežněva spolu s dalšími na rodinný oběd, ale mezi svými vždy veselý „Ljoňa“ po celou dobu zachmuřeně mlčel. „Nedůvěra, podezřavost, nepřátelství zůstaly mezi nimi do konce jejich dnů.“ (V. V. Grišin, *Ot Chruščeva do Gorbačeva. Politické portréty pětáti gensekov i A. I. Kosygina*, Moskva 1996, str. 77.)

⁷⁰ Israelyan, *cit. dílo*, zvl. str. 98–99; N. S. Leonov, *Licholetje. Sekretnyje missii*. Moskva 1994, str. 140–141; Shevchenko, *cit. dílo*, zvl. str. 71, 192–197, 249–253.

⁷¹ Shevchenko, *cit. dílo*, str. 291–293. Podrobně viz R. A. Medveděv – D. Jermakov, *Seryj kardinal: M. A. Suslov, političeskij portret*, Moskva 1992; S. Petroff, *The Red Eminence: a biography of Mikhail A. Suslov*, Clifton-NJ 1988.

uchazeč o „následnictví trůnu“, a s ním padl i jeho spojenec z KGB Semičastnyj. Zmizel také partner z komplotu proti Chruščovovi, ukrajinský boss Petro Šešest. Rozhodující akt „brežněvzace politbyra“ se odehrál na jaře 1973, kdy se plnoprávními členy stali Andropov a Gromyko. Andropov převzal všechny úkoly, které se týkaly rozvědky a vnitřní bezpečnosti SSSR a impéria, druhý povýšil z Brežněvova „mentora a důvěrníka“ na „spolutvůrce jeho zahraniční politiky“.⁷² Předseda Nejvyššího sovětu Nikolaj Podgornyj, podle Brežněvových slov „starý hlupák, který nám jen překáží v práci“, nejprve ztratil pozici „čísla 2“, kde ho nahradil jen o málo chytřejší, ale zcela loajální Andrej Kirilenko (1974), a potom (1977) byl vyhnán do důchodu.⁷³

Opatrnost na prvním místě

Po Chruščovově pádu přesvědčoval Kosygin politbyro, že po výstřednostech svrženého politika musí ve vztazích s ČLR hledat alespoň snesitelný *modus vivendi*. První pokus o sblížení skončil skandálem s maršálem Malinovským a odjezdem rozhněvaného Čou En-laje z Moskvy, o dalších kontaktech, které vyvrcholily setkáním Kosygina s Čouem na pekingském letišti v září 1969, víme jen zlomky. Jsme si však jisti, že v pozdějším Maově humorném vyprávění Američanům byla jen část pravdy: „Řekl jsem mu, že jsme původně stanovili trvání boje s nimi na deset tisíc let, ale protože mě přišel osobně navštívit, zkracuji tu lhůtu o tisíc let.“⁷⁴ Ve skutečnosti byl „živoucí Buddha“ vystrašen incidenty na sovětsko-čínské hranici, které začaly v březnu 1969, a bál se nejhoršího. Zklamaný a podrážděný Kosygin odmítl „na letišti“ dát Čouovi slib, že SSSR nepoužije proti ČLR nukleární zbraně, a čínské vedení si ve strachu dalo budovat úkryty v horských oblastech.

Obecně byla možnost obnovy „přátelství ve zbrani“ ryze teoretická. Mao byl po přestávce vynucené fiaskem „velkého skoku“ zpět na scéně a nevrátil se zkroušený. Obviňoval předsedu ČLR Liu Šao-čchiho z antimarxismu, úřadujícího generálního tajemníka Teng Siao-pchinga z „proměny sekretariátu v nezávislé království“. Podporoval proti nim „čínské Suslovy“ Kang Šenga a Čchen Po-tua, i svou ženu Ťiang Čching, která byla po čtvrtstoletí v ústraní (1962) poprvé za Sukarnovy návštěvy představena „lidu a celému světu“.⁷⁵ Kosygin snad ještě spoléhal na Čoua. Ten však nikdy nezapomněl na trpké moskevské lekce, a navíc se jako vždy v kritických okamžicích držel Maa, jenž už měl v hlavě ultraradikální projekt,

---

⁷² Shevchenko, *cit. dílo*, str. 197–210.

⁷³ Grišin popsal sesazení Podgorného takto: Na plénu ÚV Suslov navrhl toto „kádrové opatření“ uprostřed referátu, „jakoby mimochodem“, v duchu „nač potřebujeme dva generální tajemníky“. Postižený se pokusil bránit, Suslov jej však okřikl, aby si „sedl a počkal“, ale slovo mu již nedal, nechal hned hlasovat. Nevyplatilo se mu, že Brežněva často a hlasitě „po bolševicku“ napomínal: „Ljoňo, jak můžeš snášet, že tě tak vychvalují?“ (Grišin, *cit. dílo*, str. 41–43; Israelyan, *cit. dílo*, str. 26).

⁷⁴ Jung Chang – J. Halliday, *Mao. The Unknown Story*, London 2005, str. 171–173. Cf. i A. Aleksandrov – Agentov, *Ot Kollontaj do Gorbačeva*, Moskva 1994, str. 168–170; W. Burr /ed./, *The Kissinger Transcripts: The Top Secret Talks with Beijing and Moscow*, New York 1998, str. 181; Kissinger, *Years of Upheaval*, str. 689; R. Nixon, *The Real War*, New York-Warner Books 1981, str. 147.

⁷⁵ Srovnáme fotografii Ťiang z této příležitosti s krásnou mladou ženou z šanghajske divadelní scény 30. let: vidíme ošklivou tvář zkroucenou do povinného úsměvu, sotva skrývající zlobnou frustraci za léta, kdy byla nucena žít podle skriptu předepsaného „zkurvenými monstry“. Nyní jí Mao přistrčil nový scénář, který později (při výslechu a zřejmě s narážkou na Teng Siao-pchinga) charakterizovala takto: „Stala jsem se psem předsedy Maa, a kdykoliv mi řekl ‚kousej‘, kousala jsem.“

tzv. proletářskou kulturní revoluci, zaměřenou proti všemu, co připomínalo „sovětský revisionismus“.

Pokračující roztržka vyhovovala Brežněvovi, protože jeho rival Kosygin neuspěl, a nedávala ani šanci jiným potenciálním přátelům Pekingů v *nomenklatuře*. Také ve zřetelném sovětském dilematu – zbrojní program byl namířen hlavně proti USA a NATO, psychologii v prvé řadě určoval hněv na Čiňany a strach z nich – vážila u něj protičínská emoce více. Kancléř Helmut Schmidt v pamětech napsal, že v jednáních s ním byli mužové politbyra vždy zdrženliví, ovšem než přišla řeč na Čínu a Maa. Tehdy to byl Brežněv, kdo „byl prvním hlasem v chóru“ a „pronášel dlouhé tirády o jejich velmocenském šovinismu“.⁷⁶ Ale i když po pohraničních incidentech souhlasil s budováním rozsáhlého „obraného štítu“ na východních hranicích⁷⁷ a opakovaně se pokoušel získat souhlas Washingtonu k preventivnímu nukleárnímu úderu v případě nouze, opatrnost byla na prvním místě. Na výkřiky rozkaceného Grečka na zasedání politbyra – „Leonide Iljiči, jen nám dejte rozkaz a naše tanky budou za dva až tři dny v Pekingu!“ – odpověděl: „Možná že do Pekingu dojdeš, ale jak odtamtud vylezeš, to nevíš... Ať tvoje slova zůstanou jen tady, a ať už je nikdo nikde víckrát neslyší.“⁷⁸

Obdobně dával přednost opatrnosti vůči zemím impéria. Tady skrytě souhlasil s Kosyginem, podle něhož se mělo pracovat raději cestou slepování chruščovovských rozbitých džbánů než kárnými expedicemi. V československém případě ustoupil militaristům, doktrinářům ze Starého náměstí i východoevropským zélótům, protože považoval rizika pro soudržnost impéria i pro svou vůdcovskou pozici za maximální. Jinak však byl pro Kádára proti ultrakonzervativcům, pro Honeckera proti Ulbrichtovi, a i vůči „pročínským provokatérům“ v Bukurešti – Ceaușescovu týmu – se držel zásady „nechte je, zkrotnou“.⁷⁹

Kosyginova otevřená a Brežněvova skrytá sympatie ke konzervativnímu *statu quo* se dlouho odrážela i ve vztazích „Kreml – třetí svět“, Suslovova obžaloba Chruščova o promrhaných miliardách měla širší platnost. Kosyginovo zprostředkování v indicko-pákistánské konfrontaci v Kašmíru (taškentská dohoda 1965) bylo v povědomí *nomenklatury* i správným návodem k jednání, neboť udrželo indickou přízeň, aniž by podráždilo Pákistánce, a tím i naznačilo, že v protičínské hře může být standardní diplomacie užitečnější. Ve prospěch zdrženlivosti navíc působilo, že údajně perspektivní figury mizely v propadlišti nebo „dezertovaly z řad“. Nemalou roli hrály nejčerstvější zkušenosti z Alžírska a Ghany.

---

⁷⁶ H. Schmidt, *Menschen und Mächte*, Berlin 1988, zvl. str. 65ff.

⁷⁷ Počet divizí rozmístěných na Dálném východě v letech 1965–1982 vzrostl z 15 na 50, byla zde soustředěna i čtvrtina letectva. S přípravami na konflikt s ČLR spojujeme i výstavbu mimořádně nákladné a ekonomicky zbytečné Bajkalsko-amurské magistrály.

⁷⁸ M. Nenašev, *cit. dílo*, str. 140.

⁷⁹ Na rumunském příkladu lze nejlépe ilustrovat, jak byla tzv. Brežněvova doktrína „od samého počátku“ spíše alibistickou konstrukcí Západu než realitou. Rumuni vedli polonezávislou ekonomickou a zahraniční politiku a „sabotovali“ i ve Varšavské smlouvě. Mnohá rozhodnutí výboru ministrů obrany byla nezávazná, protože rumunská delegace pravidelně uplatňovala právo veta; a inspirovala také Poláky a Maďary, aby v oficiálních dokumentech odmítali užívat pro Západ termínů „agresori“, „imperialisté“ atd. Pokud Bukurešť někdy dovolila návštěvu představitelů spojeného velení, byli izolováni, neměli přístup do ministerstva obrany, generálního štábu a ani k jednotkám (Cf. A. Gribkow, „Das Komitee der Verteidigungsminister“, *Parallel History Project on NATO and the Warsaw Pact*, May 2001).

5. ALŽÍRSKÁ LEKCE

Po éviánských dohodách se do Alžírka stahovali leví z Francie i odjinud. Viděli tu revoluční mekku, která strhne příkladem sousední státy a pak i celý Střední východ a Afriku. Radovali se z „vyhánění nepřátel“, uchvacování jejich majetků a následující socializace. I na Starém náměstí byli potěšeni ujištěními vůdců Fronty národního osvobození (*Front de Libération nationale*, FLN), že se učí od socialistických zemí „jak ve smyslu doktríny, tak praxe“: „Alžírská revoluce má socialistické zaměření“, „agrární reforma znamená kolektivizovat“, a „samozřejmě bude jen jediná politická strana, FLN“.⁸⁰ Brzy si však uvědomili, že levičáci, „rudé nohy“ (*pieds rouges*), šíří jen jiný druh sebeklamu, než jakým předtím trpěli kolóni, „černé nohy“ (*pieds noirs*), kteří věřili ve věčnost francouzského panství.

Lze mít pochopení pro černého Frantze Fanona z Martiniku, jenž věřil v očištný oheň revoluce proti bílým. Na vlastní kůži pocítil jejich aroganci a jako lékař-psycholog v Alžírsku nerozlišoval pacienty podle barvy pleti. Mírnost v posuzování je však těžká u dvou kategorií ideologů dekolonizace, západních „mistrů kultury“ a ekonomů. Jean-Paul Sartre dovedl Fanonovu naději do extrému – revoluce vybijí bílé a jejich kolaboranty, vzejde svobodný člověk. On i jiní vynášeli soudy z výšin abstrakce a fakta považovali za užitečná, jen pokud odpovídala jejich schématu. Ekonomové byli ještě horší, protože si počínali stejně, ač jim sama profese prikazovala, aby se přísně drželi faktů. Ti i oni se stali hlavními viníky tragédie, v níž se naplňovala předpověď Alberta Camuse: „Alžírsko bude zítra zemí ruin a mrtvol, kterou žádná moc tohoto světa nebude v našem století schopna restaurovat.“⁸¹

Masy vítaly revoluci zvláště proto, že vyhánění kolónů jim přinášelo okamžitý materiální prospěch, a přejaly i mýtus vypůjčený z islámské teologie o milionu martyřů-*šáhídů*, kteří se obětovali. Málokdo se ptal, zda většina z nich nebyla obětí stejné msty jako desetitisíce arabských a berberských příslušníků francouzské armády (*harkis*) nebo vyřizování účtů mezi sebou. Nicméně reality boje o moc vystupovaly na povrch. Od devíti tzv. „historických vůdců FLN“ se šířil známý obraz „revoluce požírající své děti“.

Předehrou bylo tažení proti Messalimu Hádžovi a jeho Alžírské lidové straně, nositelům původní revoluční nacionalistické tradice, v níž se splétaly dělnicko-socialistické a islámské elementy. Messalihu napadali jako autoritáře, zpátečníka a nakonec jako zrádce, a tak i nakládali s jeho stoupenci. Když byla Messalihu skupina zničena a FLN se prohlásila (1963) jedinou stranou, bylo možno již mezi výbory, klikami a klany rozpoznat tři rivalizující centra: (a) velitelů mudžáhídů, partyzánů operujících v šesti bojových oblastech (*vilájích*); (b) velitelů Armády národního osvobození (*Armée de Libération nationale*, ALN) a (c) Prozatímní vlády Alžírské republiky (GPRA).

Mudžáhídi nikdy s francouzskou armádou nevyhráli větší bitvu, ale byli jediní, kdož po léta skutečně bojovali. Velitelé *vilájí* se proto cítili svými pány a dívali se s despektem na ALN. Ta, soustředěna na tuniské a marocké hranici, byla dobře vyzbrojena zbraněmi dodávanými přes arabské země z komunistických států, ale protože byla držena v šachu francouzským

⁸⁰ I. W. Zartman /ed./, *Man, State, and Society in the Contemporary Maghrib*, London 1973, str. 124–126.

⁸¹ J. Miller, *God has ninety-nine names*, New York 1996, str. 168; W. B. Quandt, *Between Ballots and Bullets. Algeria's Transition from Authoritarianism*, Washington 1998, str. 15, 19. Podrobně viz R. Malley, *The Call for Algeria: Third Worldism, Revolution and the Turn to Islam*, California U. P. 1996.

systémem obranných zařízení, vlastně nebojovala. Hlavním rysem však byla společná nedůvěra *mudžáhidů* i *ALN* vůči Ben Bellově *GPRA*, civilním „městským hochům-technokratům“, kteří přišli z exilu či z vězení nebo se přidali, až když bylo vyhráno. Ale ti měli několik výhod. Protože v exodu na počátku 60. let odešla většina učitelů, lékařů, inženýrů a celá horní vrstva úřednictva, byli bez konkurence. A uchvácením statků kolónů i více než tisíce průmyslových podniků a obchodů se pod vývěskou samosprávy (*autogestion*) stali i jejich manažery-polovlastníky. Ve světě je obklopovala aura, kterou pro ně vytvářely západní levice a média, a doma vydávali populistické dekrety, např. předávali domy, patřící předtím bílým majitelům, „revolučnímu lidu“, aby tam bydlel zadarmo.

Střízlivější pozorovatelé zaznamenávali, jak jsou pustošeny statky a jak s přílivem desetitisíců mladých z venkova se krásné třídy a nábřeží Alžíru mění v přeplněné slumy. Při všem rozvratu měla však Ben Bellova „kariéristická inteligence a byrokracie“ štěstí. Nedolehl na ni problém „snědeného krámu“, protože v době, kdy končilo rozkrádání francouzských majetků, začal příliv miliard z těžby saharského zemního plynu a ropy. Nevznikla tedy širší nespokojenost a v obecném povědomí přetrvávaly mýtus jednoty a kult martýrů,⁸² i když s jednotou devítky „historických vůdců“ byl definitivně konec.

Otevřený rozkol začal rezignací váženého nacionalisty starší generace, předsedy Ústavodárného shromáždění Ferhátá Abbáse (1963), a pokračoval povstáním v horách Kabylska, vedeným již jedním z devítky, Hocínem Ajt Ahmadem, organizátorem Fronty socialistických sil (*FFS*).⁸³ Ben Bella vyšel z konfrontace na první pohled se zdarem. Ústavodárné shromáždění zbavil kritiků a oddíly *ALN* kabylskou vzpouru potlačily. Pak cestou referenda získal úřady prezidenta i předsedy strany a vlády. Byly to však pochybné úspěchy. Rozešli se s ním další z devítky – Khider⁸⁴, Krím a Ben Khedda. Doplácel i na snahu zdeptat opozici tažením proti islámu. V Moskvě se chlubil, jak „úspěšný boj vedeme proti zaostalosti, pověrám a konzervativním myšlenkovým návykům“, ale doma se musel dát na ústup, slibovat, že se vytvoří „originální syntéza hodnot islámu s humanistickým a vědeckým socialismem“.

Rozhodující byla změna situace v armádě. Ve snaze rezervovat si moc natrvalo „městští hoši“ šmahem obvinili velitele z nízké kompetence; a tak se dosavadní rivalové, důstojníci *ALN* a vůdcové *mudžáhidů*, spojili, aby se zbavili „těch, kdož se inspirovali cizími ideami a vstoupili do boje až nakonec“.⁸⁵ Obrat ilustroval postoj náčelníka štábu Houariho Bumediena. Ve jménu Ben Belly vedl boj na hranici s Marokem i s Kabyly, ale zpráva, že armáda má být nahrazena stranickou milicí, byla pro něj rozhodující. Stanul v čele důstojnické sku-

---

⁸² J. Ciment, *Algeria. The Fundamentalist Challenge*, New York 1997, str. 111; Quandt, *Between Balloons and Bullets*, str. 15–23.

⁸³ Centrem Kabyľů, nejvýznamnější skupiny berberskými dialekty mluvícího obyvatelstva severní Afriky, byla horská oblast na východ od hlavního města Alžíru, kde také dříve leželo hlavní ohnisko partyzánského odporu. Protože mnoho Kabyľů žilo i v samém Alžíru či se vrátilo z Francie, byla jejich pozice v FLN mimořádně silná. Dráždilo je, že je Ben Bellova klika prohlašuje za ztělesnění „venkovské zaostalosti“ a upírá jim odpovídající podíl na moci.

⁸⁴ Mohammed Khider patřil k revolučním hvězdám, které si brzy spojily ideologické vystřízlivění s „privatizací“. Uprchl do Švýcarska a vzal si s sebou skoro celou pokladnu FLN, vybudovanou zčásti ze zahraničních darů, zčásti vydíráním. Neunikl pomstě, byl zavražděn (1967), ale peníze již zůstaly ve Švýcarsku.

⁸⁵ Zartman, *op. cit.*, str. 56–63, str. 211–220.

piny „Udža“ (nazvané podle města na marocké hranici, kde se smluvili), která 19. června 1965 provedla státní převrat.

Historik napsal, že „čím hlouběji studujeme alžírskou revoluci, tím více si uvědomujeme, jak vedení *FLN* dokázalo utkat neproniknutelný závoj utajení kolem svých neustálých roztržek a neshod“.⁸⁶ Mistrem byl právě Bumedien, původně šéf bezpečnosti, a v tomto stylu také přejímal moc: v televizi bylo slyšet jen jeho hlas, kamera zabírala pouze mikrofon. Teprve o tři týdny později vystoupil osobně a s obžalobou proti svrženému: „Morbidní deviace osobní moci hluboce změnila naše instituce,“ „diktátor záměrně znásilnil revoluční legitimitu,“ „autorita se rozpadla, vyústila v demagogickou koncepci socialismu, kriminální chování státní moci a paralýzu strany.“

Slíbil „budovat stát založený na morálce, respektu k arabským a islámským hodnotám“; nesáhl k větším čistkám, jen rozpustil stranické milice. „Hysterii paranoidní hlavy státu nahradil muž mála činů i mála slov,“ kolem něhož se vytvořila „polostabilita prostřednosti“.⁸⁷ Moskva se spokojila s tím, že „nejsou otřeseny základy socialismu“ a že se nic nezměnilo v zahraničněpolitické linii. Na rozdíl od západoevropských marxistů, pohněvaných pádem svého favorita, se s polostabilitou snadno smířila. Tím spíše, že Ben Bella během intenzivní politické turistiky koketoval jak s Číňany, tak s Jugoslávci.

Socialismus à la Nkrumah

Chruščova přivedla do černé (subsaharské) Afriky hlavně zápletku v belgickém Kongu (Zaire). Lákaly ho však i francouzské državy, kde se k moci dostali marxističtí synové kmenových náčelníků a nositelé Leninovy ceny míru, Sékou Touré v Guineji a Modibo Keita v Mali, a hlavně državy britské, kde bylo marxistů více a kde Macmillanův Whitehall byl od suezského debaklu nakloněn ohnout se před „větry změny“.

Socialista Orwell napsal: „Mezi inteligencí existuje vědomí barvy kůže v převrácené podobě, tj. v podobě víry ve vrozenou nadřazenost barevných ras. Toto stanovisko, nyní mezi anglickou inteligencí stále častější, vychází asi z masochismu a sexuálních frustrací spíše než z kontaktů s orientálními a černošskými nacionalistickými hnutími.“⁸⁸ Ať již byla motivace jakákoliv, akademická elita v čele s *dony* za katedrami Oxfordu, Cambridge a Londýna nešetřila obviněními své vlády za „neústupnost“ a povzbuzovala černošské vůdce, aby postupovali podle hesla „žádejte všechno – a již dnes, protože dokážete zázraky“.

Lhůta, kterou dal Londýnu (1943) nigerijský Nnamdi Azikiwe – plnou nezávislost do patnácti let – prošla. A v emocionální atmosféře konžské krize přijalo Valné shromáždění OSN (1960) rezoluci, která odmítla racionální námitky: „Nedostatečná politická, ekonomická, sociální a kulturní připravenost nesmí nikdy sloužit jako záminka k odkladu v udělení nezávislosti.“⁸⁹ Whitehall se spěšně přizpůsoboval, v Africe dostaly (1961–1962) status nezávislých členů Commonwealthu Sierra Leone, Uganda, Keňa, Tanganika a Zanzibar (z nichž poslední dva se v roce 1964 spojily v Tanzanii).

⁸⁶ A. Horne, *A Savage War of Peace: Algeria, 1954–1962*, London-Penguin Books 1987, str. 408.

⁸⁷ Zartman, *op. cit.*, str. 12, 127–130.

⁸⁸ G. Orwell „Notes on Nationalism“, viz jeho *Decline of the English Murder*, London-Penguin Books 1968, str. 171.

⁸⁹ J. Mayall, *Africa: The Cold War and After*, London 1991, str. 74.

Ač se mnozí vůdcové z francouzské sféry klonili spíše k rozvážnosti,⁹⁰ byla na africkém summitu, konferenci představitelů dvaatřiceti již nezávislých zemí, v etiopské Addis Abebě (1963) vytvořena obdoba Arabské ligy, Organizace africké jednoty (*Organisation of African Unity*, OAU), která stanovila jako základní cíle „likvidovat bílou nadvládu“ a „všestranně podporovat partyzánská hnutí“. Duší shromáždění byl další nositel Leninovy ceny, Kwame Nkrumah.

Britský *establishment* se po léta ujišťoval, že Nkrumah je oddán parlamentním institucím. Ve skutečnosti opojen mocí a světovým obdivem rázně vykročil, aby Ghanu zbavil vši „veteše kolonialismu“, a od ostatních chtěl, aby jej následovali. „Apeloval přes hlavy vlád na radikální elementy ve všech afrických státech, zvláště na mladé, což znamenalo, že i opatrní afričtí vůdcové v zájmu sebezáchovy raději přejímali levicový slovník.“ I když si udržoval jistý odstup od Moskvy a opakoval, že komunismus je v Africe „cizí ideologií“, celkový směr jeho „panafrického socialismu“ byl zhoubný. Za konžské krize byl propagandistou černé celoafrické vojenské síly, která „dokončí osvobození“. A protože ještě v ghanské státní pokladně zbývalo z britské éry dost peněz, mohl i financovat skupiny zahraničních příznivců a zřizovat tábory, kde se cvičily diverzní skupiny proti státům, které jeho vůdcovství nechťely uznat. Jak poznamenal Houphouët-Boigny, Nkrumahovy projekty byly „užitečné pouze k tomu, aby sloužily jeho falešné prestiži“.⁹¹ Nicméně falešná prestiž mu otevírala nejen naivní a levicová srdce, ale také šekové knížky západních vlád a bankéřů.

Světová banka byla příkladem změněných poměrů, kdy „ekonomové nahradili etnografy a misionáře v úloze expertů na Afriku“. Nkrumaha tam pokládali za proroka „nové africké cesty, jak se mají věci dělat“. Těšilo je, že vedle paláců pro sebe dal v Akkře vystavět i velký stadion, vhodný ke konání manifestací, přístav a skoro dvacetikilometrovou dálnici. Nešetřili půjčkami a prorok zatím poučoval: „Pouze socialistická forma společnosti může Ghaně zajistit rychlý ekonomický růst, aniž by ničila sociální spravedlnost, svobodu a rovnost.“ Na debaty není kdy, „protože musíme stihnout za deset let to, na co jiní potřebovali století“, a jako každá revoluční vláda musíme co nejrychleji „očistit státní správu od starých vůdců, jinak riskujeme vlastní zkázu“.⁹²

Zdalo se, že opozice je vůči jeho kombinaci rétoriky a osobní moci bezbranná. Zákon, který zakazoval činnost etnických organizací (1957), byl vysvětlován jako garance proti obstrukci a separatismu kmenových náčelníků, ve skutečnosti posloužil jako výchozí bod k diktatuře. Když se regionální opozice spojila ve Straně jednoty, Nkrumah jí odpověděl zákonem o předběžném zadržení, který dovoľoval bez soudního rozhodnutí uvěznit osoby podezřelé z proti-

⁹⁰ Tomu zčásti odpovídalo i složení dvou regionálních bloků, zformovaných ve stínu Suezů a konžské krize:

(a) Brazzavilsko-monrovijský blok reprezentovali Félix Houphouët-Boigny z Pobřeží slonoviny, senegalský Sédar Senghor, liberijský William Tubman, nigerijský Tafawa Balewa a etiopský císař Haile Selassie. Nejsmělejší z nich byl Houphouët-Boigny, těšící se nejvyšší autoritě. Provokoval nejvíce návrhem, aby byl navázán dialog s Jihoafrickou republikou.

(b) „Prolumumbovský“ a „pronásirovský“ casablanský blok měl v čele trojici, ztělesňující africkou levici – Kwame Nkrumaha, Keitu a Tourého. (M. O. Anda, *International Relations in Contemporary Africa*, Lanham U. P. 2000, str. 85, 93, 109, 233.)

⁹¹ G. B. N. Ayittey, *Africa Betrayed*, London 1992, str. 136; Mayall, *cit. dílo*, str. 22; *The Mitrokhin Archive*, sv. 2, str. 433–438. Podrobněji viz W. Skurnik /ed./, *African Political Thought: Lumumba, Nkrumah and Toure*, University of Denver 1968, str. 55ff.

⁹² Ayittey, *cit. dílo*, str. 104; K. Nkrumah, *Ghana, An Autobiography*, London 1957, str. 398; A. Sampson, *The Moneylenders. Bankers in a Dangerous World*, London-Coronet Books 1982, str. 101–104.

státní činnosti. Protože v soudnictví dosud platil britský systém a generální guvernér zákon vetoval, byla (1960) zavedena republikánská ústava a pak i totální tisková cenzura. Plebiscit (1964) schválil 99,9 % hlasů proměnu Ghany pod heslem „Strana lidového konventu je stát a stát je strana“.

Země zdědila z britské éry početný kádr úředníků, učitelů i ekonomů, Nkrumah však jednal stejně jako Ben Bella, totiž „obklopil se těmi, kdož šli za osobním ziskem a výhodami“, protože „se bál vzdělaných jako možných rivalů“. Varování zavrhoval jako mínění apologetů impéria.⁹³ Znárodňoval, aniž uvažoval o rentabilitě a zítřejším dnu. Desítkami nařízení určoval ceny i úrokovou míru, výši importu i nájemného, kde budovat průmysl atd. O hlavním zdroji bohatství Ghany, kakau, se původně vyjádřil, že jeho pěstování je jen „zaměstnáním (k němuž odsoudili) ubohého negra“; nyní poznal, že nabízí velké možnosti korupce. Strana lidového konventu si vytvořila Společnost pro výkup kakaa, která monopolizovala výkup i prodej, a zisky šly do jejích kapes. Toto „budování socialismu“ přineslo odpovídající důsledky. Výroba klesala, a protože i při dvojnásobných cenách trval nedostatek zboží, byl zaveden přidělový systém; prezidentovi věrní, jejich ženy a konkubíny dostávali zvláštní kupony.

Západní levice Nkrumahovi nepřestávala tleskat. Proklamace socialismu, prioritá státního a družstevního sektoru, maximální tempo jejich rozšiřování jí byly stejně drahé jako jeho zásada, že „(stará) civilizace ideologicky morálně zbankrotovala“, musíme jít cestou „plánovaného hospodářského růstu, abychom odstranili bídu, nevědomost, negramotnost a úpadek, který po sobě zanechala“.⁹⁴ Sociálně ekonomické reality však nakonec vynesly vlastní verdikt. Valutové rezervy – v okamžiku získání nezávislosti 400 milionů dolarů – roztály, v roce 1966 zahraniční dluh dosáhl již 858 milionů. Zhroucení světových cen kakaa, mj. důsledek sovětského reexportu ghanského kakaa za dumpingové ceny, dalo režimu poslední ránu. Ideologie „se stala na pozadí vysokých cen mýdla, soli a jiných nezbytností na černém trhu prázdným heslem“.⁹⁵ V době, kdy byl Nkrumah na reklamní cestě v Hanoji, přišlo i zde pro budoucnost standardní rozuzlení – státní převrat. V Akkře davy zbouraly prezidentovy sochy, noví mužové u moci jej obvinili z vyděračství a úplatkářství, a jak je běžné jen u mezinárodních zločinců, rozeslali jeho fotografii členským organizacím Interpolu. Vyšetřovací komise shledala, že si v evropských bankách uložil pět milionů dolarů, a zlatá postel, kterou si (údajně z československé rozvojové půjčky) pořídil jeden z jeho ministrů v Londýně, tam skončila ve dražbě. Nkrumah se uchýlil do Guineje, kde i zemřel. Akkra pak povolila, aby byl pohřben v rodné vesnici, ale i tam jeho hrob zarostl travou. Na Západě po něm zůstala jen levá apologetika a její rozpačité opakování v publikacích komunistického světa.

Kubánci v Africe – první zkoušky

Paradoxně, kremelskému politbyru klestil africkou cestu člověk, který k němu cítil bytostný odpor – Ernesto „Che“ („kámoš“) Guevara.

Pohodlí bohaté argentinské rodiny mu nevyvážilo fyzické hendikepy – drobnou postavu a astma; poznával, že mezi zdatnějšími z ulice se může prosadit pouze rvavostí. Tento rys, spo-

⁹³ Ayittey, *cit. dílo*, str. 166–168; T. Bankole, *From Cradle to Grave*, London 1981, str. 280.

⁹⁴ K. Nkrumah, *Revolutionary Path*, New York 1973, str. 185, 190–191.

⁹⁵ Anda, *cit. dílo*, str. 9.

jený s „neklidem duše“ a neustálým hledáním nových kolbišť, jej i přivedl do Sierry Maestry ke Castrovi. Po vítězství revoluce dostal nejprve za úkol řídit „likvidaci kontrarevolucionářů“ ve věznici *La Cabaña* a podle svědectví tam „osobně přiložil ruku“ k více než sto padesáti popravám vykonaným v roce 1959. Potom dostal hlavní odpovědnost za kubánskou ekonomiku a byl asi i hlavním viníkem všech krajností, jichž se režim na tomto poli dopustil. Chyby však hledal jen v nedostatku revolučního ducha, za nepřijatelnou kapitulaci pokládal i krizi vynucený přesun těžiště z průmyslu na zemědělství. Za návštěv v SSSR i u jeho satelitů se vysmíval korupci a byrokratickým nepořádkům, nechtěl přijmout Fidelovo nové pravidlo „raději o tom mlčet“.

Výklad, že se Che vydal do Afriky na Castrův příkaz, „aby nebyl Sovětům na očích“, není zřejmě pravdivý. Skutečnost nejspíše vystihuje, že pro Castra a Guevaru, u nichž osobní ambice převyšovala nespornou inteligenci a charisma, Kuba „nebyla dost veliká, aby se tam vešli oba“.⁹⁶ A jisté je, že se Che do Afriky vracel s „protisovětskou“ zkušeností vojenské expedice do Alžírsku, kde kubánský oddíl pomáhal ve „válce v poušti“ proti Maroku (1963). „(Marocký král) Hasan má prapor sovětských tanků, MIG a jiné zbraně. A tak se ocitáme v bizarní situaci, musíme jít do boje proti sovětským zbraním!“ psal ministru obrany Raúlu Castrovi. O východoevropských komunistech „je lepší nemluvit; podle zdejších soudruhů se chovají jako chamtiví kupčící, chtějí mít placeno v dolarech a žádají vyšší ceny než Yanquís“.

Disciplinovaný straník Raúl pokládal Guevaru „za čínského člověka v Havaně“. Ale vzhledem k úzkému osobnímu vztahu „Fidel-Che“ mohl jen registrovat, jak na okružní cestě po afrických zemích dal Guevara svým antipatiím volný průchod: v řeči v Alžíru označil východoevropský blok za „svého druhu komplice v imperialistickém vykořisťování“ třetího světa.⁹⁷

Inspirováni příslibem-výzvou Mao Ce-tunga – „vznikne druhý, třetí, čtvrtý Vietnam“ – razili Guevara a jeho francouzský přítel Régis Debray teorii „revolučních ohnisek“ (*foco*): měla být detonátory, jimiž guerilla probudí masy, a tak budou postupně svrhávány vládnoucí režimy. V aplikaci na Afriku Che věřil, že centrum kontinentu (Tanzanie, „brazzavillské“ Kongo, a zvláště východní Kongo/Zaire) je již pro *foco* zralé.

Známe neslavný osud „lidové demokracie“ ve Stanleyville, kdy si Chruščov koncem kremelského panování hledal alibi nákladným leteckým mostem. I čelní afričtí politikové Kongo odepsali, měli již skromnější cíle – dostat z USA peníze pro své režimy a potraviny pro obyvatelstvo. Keňský prezident Jomo Kenyatta, který předtím plul na vlně konžské krize a káral Západ, si pozval amerického velvyslance Attwooda, aby mu řekl: „Kongo je vyřízeno. Nyní můžeme být znovu přáteli.“ Jiní však, především prezident Alphonse Massamba-Débat v Brazzaville a Julius Nyerere v tanzanijském Dáresalámu, ještě nepřestávali spekulovat. Naději, že k porážce pochybné Mobutovy armády by mohly stačit tlupy Simbů, bude-li je vést „uvědomělý předvoj“, se oddávali i Ulbrichtovi Němci. A kupodivu pomoc příslibili i noví kremelští vládcové, hledající alibi proti maoistům. Když se Guevara vrátil v dubnu 1965 přes Prahu do Afriky, hra sebeklamů ještě chvíli pokračovala.

Che se mohl poučit hned v Dáresalámu, tehdy „mekce afrického osvobozenického hnutí“. Jak si zapsal, našel zde v hotelích vůdce, „kteří proměnili vzpouru v zaměstnání, někdy

⁹⁶ L. Coltman, *The Real Fidel Castro*, Yale, U. P. 2003, str. 204–212; Cranston, *cit. dílo*, str. 40–41.

⁹⁷ P. Gleijeses, *Conflicting Missions. Havana, Washington, and Africa, 1959–1976*, Univ. of North Carolina Press 2002, str. 54–55, 100–107.

výnosné a téměř vždy pohodlné“. Slyšel od nich „stálý refrén – kubánskou ekonomickou pomoc“, peníze do jejich kapes.⁹⁸ Ale hlavu mu neochladily ani hádky s nimi, ani varování Násira: „Chceš být novým Tarzanem, bílým mužem, který povede černé muže, a to nepůjde.“ Jak to později shrnul účastník Guevarovy expedice, „věděli jsme o Zaire a Simbech velice málo“, a „byly to pohádky o bitvách, které nebyly nikdy svedeny, o hrdinech, kteří nikdy neexistovali“.⁹⁹

Aniž by čekal na souhlas exilových vůdců Soumialota, Kabily či Nyerereho, vydal se Che se svými lidmi přes jezero Tanganika do malé zairské enklávy v pralese, kde ještě přežívaly tlupy poražených. Chtěli je povzbudit útokem na tábor Mobutuových vojáků, ale dělo se totéž co „za lidové demokracie“. „Simbové prchali okamžitě, jakmile uslyšeli výstřely, naši bratři, kteří tam zemřeli, zemřeli jejich vinou,“ napsal jeden z dobrovolníků. Guevarovi se k astmatu ještě přidala malárie, ale k návratu se nechystal: chytil se příchodu mnohem početnější skupiny Kubánců do Brazzaville a uniklo mu, že Havana jednala pod dojmem jeho zpráv, které potom sám nazval „falešným optimismem“, a na základě ujištění, jimiž Soumialot vymámil od Fidela „značnou sumu peněz“.¹⁰⁰

Konec hry však musel přijít. Nyerere přestal mít zájem, dal uzavřít hranice a jen dovolil, aby tanzanijská armádní auta dopravovala zubožené Kubánce do Dáresalámu, odkud je Aero-flot transportoval do komunistického bezpečí.

Končily také líbánky s brazzavillskými marxisty, ze zklamaného kubánského pohledu africkou odrůdou „salonních revolucionářů“, jejichž rétorika „maskovala oportunistus, osobní rozbroje i etnickou polarizaci“. Ještě v létě 1966 podpořil velitel expedice Jožo Risquet prezidenta Massambu, když se proti němu zvedli jeho výsadkáři. Ale hned poté Massamba, chtěje uniknout osudu Ben Belly a Nkrumaha, obrátil. Nadbíhal Mobutovi a Risquet rozhodl, že je protismyslné „zůstávat v (brazzavillském) Kongu k ochraně zkorumpované vlády“. „Všechno je tu pomícháno, jsou tu (ve hře) kmenové spory i osobní ambice,“ stěžoval si. Stejně jako Guevara, i on přišel s představou, že jeho lidé budou cvičit tisíce nadšených bojovníků. Místo toho museli Kubánci bojovat sami. Moskva naléhala, aby zůstali, „nedovolili destabilizaci a nedali Číňanům příležitost k posílení vlivu“.¹⁰¹ Castro však souhlasil se znechucenými dobrovolníky a koncem roku i tato expedice opustila Afriku.

6. JIHOVÝCHODNÍ ASIE: CHYBNÁ GEOSTRATEGIE USA

Ať na otázku, zda „USA do Vietnamu nezavlekl již Kennedy“, odpovíme jakkoliv, dopouštěl se zvláště Johnsonův tým zásadního omylu. Viděl komunistické „představy, naděje a záměry“¹⁰² prizmatem teorie domina. V tomto rámci i těžko chápal, jak je vazba mezi VDR a oběma komunistickými velmocemi komplikovaná a jak je tato teorie uváděna v potaz i vývojem

⁹⁸ Gleijeses, *cit. dílo*, str. 81–88, 132–133.

⁹⁹ Gleijeses, *cit. dílo*, str. 91–92, 98–99; M. H. Heikal, *The Cairo Documents*, New York 1973, str. 343ff.

¹⁰⁰ Gleijeses, *cit. dílo*, str. 107–123.

¹⁰¹ Gleijeses, *cit. dílo*, str. 163–174; cf. i *The Mitrokhin Archive*, sv. 2, London 2005, str. 432–442.

¹⁰² Cf. O. A. Westad et al., „77 Conversations Between Chinese and Foreign Leaders on the Wars in Indo-china, 1964–1977“, *CWIHP-Working Papers*, sv. 22, Washington 1998, str. 32–33.

v sousedních zemích, kde přetrvávala tendence čelit vlastními silami komunistickému náporu nebo alespoň se mu vyhnout neutralitou. V Bílém domě se příliš drželi schémat Maxwella Taylora a Maových proklamací o revoluci třetího světa. Věděli málo i o jednoduchém rovnítku člověka jihovýchodní Asie – „komunista-rozvratník-Číňan“¹⁰³ –, ač se mohli poučit zejména z indonéského vývoje, počínaje důstojnickou akcí 1. října 1965.

Indonéský prezident Sukarno, ztělesnění prokomunistické orientace, chtěl posílit armádu levici otevřením nové vojenské akademie v Magelangu. Stalo se něco jiného. Když sociálněekonomický rozvrat vrcholil, vůdce KS Aidit se podle Maových rad rozhodl pro převrat. Straně věrní důstojníci začali akci zabitím pěti generálů (30. září), ale mužové z Magelangu zasáhli po svém. Vedeni generálem Suhartem se rozhodli zbavit zemi všeho, co představovala dvojice Sukarno–Aidit. Armádní čistku provázela „výbuch lidového hněvu“, hon na skutečné i údajné komunisty. Kolem půl milionu lidí bylo pohřbeno v masových hrobech či naházeno do řek, „soused zabíjel souseda“ s obvyklým argumentem éry mas – „kdybychom je nezabili, oni by zabili nás“. Na straně pogromistů byli silně zastoupeni muslimští „obránci víry“, ale hlavním motorem byla touha zmocnit se bohatství Číňanů. V roce 1966 byl Sukarno odstraněn a generál Suharto se stal na třicet let hlavou „Nového pořádku“.¹⁰⁴

Mao vydával indonéský masakr za svou výhru, protože urychlil pro „jeho“ komunismus příznivý vývoj v Thajsku, Barmě i Malajsku,¹⁰⁵ ale vývoj v těchto zemích šel opačným směrem, revoluce byla slabší než sociálně podbarvená rasová zášť.

Zejména poučné byly osudy Barmy.

Ani socialistické dekorace režimu U Nua a jeho Antifašistické ligy národní svobody (ALNS), a tím méně dvoutřetinová parlamentní většina dlouho nedávaly Barmě jistotu proti maoistickému exportu revoluce. V dubnu 1955 se sice vůdcové komunistického povstání (Thákin Than Tun, „muž *Kominterny*“ Ind Ghošal aj.) sešli v „bambusovém táboře v džungli“ a rozhodli, že strana je „izolována od barmského lidu“, a musí tedy přerušit ozbrojený boj,¹⁰⁶ ale maoistické Rudé vlajky se povstaleckého receptu odmítly vzdát. Svou nevoli vyjádřily symbolickým odsouzením „zrádce Chruščova“ k trestu smrti. Zvláštní hrozbou byla i separatistická hnutí nebarmských etnik (Šanů, Monů, Kačinů, Karenů atd.).

K tomu, aby se armáda rozhodla vzít moc z rukou politiků, přispěly dvě kontrastní skutečnosti: na jedné straně U Nu, jehož ALNS se rozpadla do frakcí, „dobrovolně“ uznal důstojnickou špičku za arbitra politiky a na druhé straně dal Pekingův svolení, aby na barmském

---

¹⁰³ Charakteristicky se vyjádřil indonéský podnikatel: „Číňané jsou výlučnou skupinou, v ekonomické sféře natolik, že jsou prakticky monopolisty... Indonéský obchodník, který chce prodávat rýži, ji musí kupovat od čínského dodavatele. Ten poskytuje lepší úvěry, ceny i kvalitnější rýži čínskému kupci... Velkoobchod je téměř stoprocentně v čínských rukou... V čínském podniku dostanou Indonésané jen nádenickou, podřadnou práci... (A Číňané) jsou vždy na straně toho, kdo se zdá silnější. Když byl u moci Kuomintang, stáli na straně Čankajška; teď jsou na straně Mao Ce-tunga.“ (H. Feith – L. Castles, *Indonesian Political Thinking 1945–1965*, Ithaca U. P. 1965, str. 343–346.)

¹⁰⁴ Cf. E. Elson, *Suharto: A Political Biography*, Cambridge U. P. 2001; tentýž, *The End of Sukarno*, Singapore 2002; G. Simons, *Indonesia: The Long Oppression*, Basingstoke 2000.

¹⁰⁵ Yang Kuisong, „Changes in Mao Zedong's Attitude toward the Indochina War, 1949–1973“, *CWIHP-WP*, čís. 34, Washington 2002, str. 37–38. Cf. i T. Hillerman, *Finding Moon*, London, Penguin Books 1996, str. 159; J. F. Isaacson – C. Rubenstein, *Islam Changing Political Realities*, New Brunswick, NJ 2002, str. 8.

¹⁰⁶ B. Lintner, *Burma in Revolt. Opium and Insurgency since 1948*, Boulder, Colo 1994, str. 134. Podrobně tentýž, *The Rise and Fall of the Communist Party of Burma*, Cornell, U. P. 1991.

území „zlikvidoval zbytky kuomintangských vojsk“. Kalkuloval chybně. Když do pohraničních oblastí přišly divize čínských „lidových dobrovolníků“ (1961), ožily ultralevá i etnická opozice a podle toho vypadala i reakce rozhněvané armády: 2. března 1962 se jejím jménem chopil moci generál Ne Win.

Ne Winova garnitura se od ALNS ideologicky odlišovala jen nepatrně, její Strana barmského socialistického programu vyznávala marxismus a praktikovala směs puritanismu a xenofobie. Byly zakázány populární zábavy, „přežitky kolonialismu“ – dostihy a sázky, soutěže krásy i tance, byl znárodněn průmysl a banky, měnovou reformou byly smazány soukromé vklady. Služby nesly socialistické vývěsní štíty (např. „Kadeřnický salon Hrdost lidu“), zboží přicházelo ze zchátralých znárodněných podniků do stejně zanedbaných obchodů jen nahodile, a tak nefungoval ani přidělový systém.¹⁰⁷ Peking zatím v enklávě nazvané „Severovýchodní vojenská oblast“, sousedící s provincií Jün-nan, barmským ultras umožnil, aby si vytvořili stát ve státě s vlastní správou a školami, s vězeními, politickou policií a čistkami.¹⁰⁸

Vývoj však měl i druhou stránku. V armádní kampani byly podniky převáděny do rukou „ryzích Barmanců“, zužoval se tradiční monopol čínských a indických kompradorů ve sféře úvěru, bylo zastaveno vydávání čínských novin a přebírány čínské školy. Když pak „kulturní revoluce došla do Rangúnu“ (1967) a čínští studenti dvě školy okupovali, vyvolali tím indonéský typ reakce: „vraždění sousedů“, drancování čínských obchodů, dílen i obydlí.

Všeobecně se čekalo, že Peking využije „lidové dobrovolníky“ naplno, aby všechnu moc dostali jeho klienti, Rudé vlajky. Místo toho volil skromnější kombinaci – „jen“ zásoboval zbraněmi komunistickou enklávu a povzbuzoval separatismus v čínsko-barmsko-thajském pohraničním prostoru a v Hongkongu.¹⁰⁹ Na Maovu relativní zdrženlivost, kontrastující s dosavadním slepým udělováním půjček, darů a otevíráním projektů technické pomoci zemím afro-asijského světa, působilo jistě i vědomí, že „progresivní síly“ sledují osobní obohacování, pročínské komunistické strany se štěpí a stará stalinská direktiva – „dávát přednost domácím kádrům“ – se mění ve frašku. Čínské frakce přežívaly, ale byly předmětem nenávisti a ostrakismu, zatímco „domácí“ byly méně než sektami. (Tak v Thajsku čítala čínská frakce pět tisíc členů, „domácích“ byly jen dvě stovky.)

Mimořádná složitost poměrů brzdila i Maa, nepoučila však Washington, aby neopakoval chyby z jižního Vietnamu, držel se původních „kennanovských“ zásad *containmentu*, a hlavně spoléhal na obranné reflexy ohrožených zemí.

Nejnápadněji se omyly projeví v Laosu a Kambodži. Xenofobie zde měla protičínskou i protivietnamskou podobu, elity toužily po klidu, „jaký u nás byl za Francouzů“, chtěly se vyhnout vietnamskému a čínskému osudu. Johnsonův Washington však reagoval nevrle na de Gaullovu vstřícnou iniciativu k neutralizaci Indočíny. Viděl neutralismus v jediné, dullesovské dimenzi trojského koně komunismu, sázel na zkorumpované elity a ochotné vojenské

¹⁰⁷ Cf. J. Silverstein, *Burma. Military Rule and the Policies of Stagnation*, Cornell U. P. 1977; M. Smith, *Burma. Insurgency and the Politics of Ethnicity*, London 1991; D. Steinberg, *Burma. A Socialist Nation in Southeast Asia*, Boulder, Colo 1982.

¹⁰⁸ Po procesu konaném (1967) v centru komunistické enklávy, Pegu Joma, byli odsouzení – mezi nimi i Ghošal, označený za „barmského Liu Šao-čchiho“ – po rozsudku vyvedeni na pusté pole, kde je mladí aktivisté ubodali noží. Smrt generálního tajemníka Thakin Than Tuna, zabitého kulkou vládního snajpera, dodala pak záminku k pokračování orgie. (Lintner, *Burma in Revolt*, str. 176–177.)

¹⁰⁹ Jung Chang-Holliday, *cit. dílo*, str. 589–592; podrobně viz M. Smith, *Burma: Insurgency and the Politics of Ethnicity*, London 1999.

kliky. Do Laosu šla až do roku 1963 relativně větší americká ekonomická pomoc než do RVN, z dolarového deště však vyrůstala scéna z klasických dramát: „bezmocný král a královští princové sledující vzájemně si odporující cíle“, „korumpovaní politikové prodávající vliv i úřady a důstojníci, kteří systémem manipulovali“.¹¹⁰ Faktor infiltrace po Ho Či Minově stezce zastínil všechno ostatní, vláda nebyla ochotna zkoušet alternativy, projevovala jen snahu aktivně čelit dominu, a tak byli Laosané a Kambodžané tlačeni k propasti.

Trojúhelník Peking–Hanoj–Moskva

Ve Washingtonu měli jen vágní představy o trojúhelníku Peking–Hanoj–Moskva. Domnívali se, že v Hanoji vládnu čínští či sovětsí klienti (*proxies*). Necháпали, že i hanojská politika se vyvíjí od manévrování mezi oběma mocnostmi k faktické nezávislosti, k rasové nedůvěře k SSSR jako „bílé mocnosti“ a zároveň od koncepční blízkosti k Pekingu k historické animozitě vůči Říši středu i ke snaze o regionální hegemonii.

Na počátku vlastní cesty stálo rozhořčení na Čou En-laje na ženevské konferenci 1954, jeho společný postup s „chruščovovskými revizionisty“, kterým je podle nich oloupil o revoluční vítězství. Když potom přišel znovu na pořad ozbrojený boj, v Hanoji rozpoznali Maův záměr „bojovat do posledního Vietnamce“ a jako za korejské války co nejdéle prolévat krev a vázat americké síly, aniž by ČLR byla do konfliktu přímo vtažena. Hanoj dráždily i čínské taktické rady.¹¹¹

Poevropštěný Ho Či Min říkával, že „je lepší si občas čichnout k francouzskému lejnu než čichat po zbytek života čínské, ale malý národ musí znát své meze“. Le Duanovo vedení se toho drželo. Podle maoistického geostrategického schématu začala éra „lidových válek“, kdy „světová vesnice“ (tj. třetí svět) zvítězí nad „městy“ (tj. Západem) cestou lokálních revolucí, a Vietnam je klasickým bojištěm tohoto typu. Le Duan toto schéma vítal, ale skrytě nesouhlasil s doprovodným výkladem Pekingů, že zatím je „partyzánská válka jedinou cestou, jak mobilizovat lid“. Příčilo se mu i Maovo varování, že „USA jsou silné“ a s ovládnutím jižního Vietnamu se musí nadlouho počkat. Podle Le Duana saigonský režim již dozrál pro „čankajškovský osud“, „na jižním bojišti lze v poměrně krátké době dosáhnout rozhodujícího vítězství“. Aplikaci tohoto závěru – posílání celých pluků s nejlepší sovětskou výzbrojí na jih (od podzimu 1965) – svým věrným odůvodňoval „historickou zkušeností“: „Vždy, když jsme se zvedli proti zahraniční agresi, volili jsme ne defenzivu, ale ofenzivu.“¹¹²

Na cestě k volným rukám mezi Moskvou a Pekingem měla Hanoj dost výhod. V Kremlu museli myslet na mezinárodní komunismus a „maoistické manévry“. Za dvou návštěv roku 1965 Kosygin potvrdil, že SSSR dodá „vše potřebné“ pro vedení války. Od července byla americká letadla pod palbou protiletadlových raket SAM (Surface-to-Air Missiles), sovětských raket

¹¹⁰ R. L. Holm, „No Drums, No Bugles. Recollections of a Case Officer in Laos, 1962–1964,“ *Studies in Intelligence*, 2003, čís. 1, cia.gov/csi/studies.

¹¹¹ S. Tønnesson /ed./, „Le Duan and the Break with China“, *CWIHP*, sv. 12–13, str. 279; Westad et al, „77 Conversations...“, str. 38, 61. Podrobně viz Qiang Zhai, *China and the Vietnam Wars, 1950–1975*, Univ. of North Carolina Press 2000.

¹¹² Karnow, *cit. dílo*, str. 153, 452–453; Tønnesson /ed./, *op. cit.*, str. 282; Westad et al, „77 Conversations...“, str. 36. Cf. i Qiang Zhai, „Beijing and the Vietnam Peace Talks, 1965–1968“, *CWIHP-WP*, sv. 18, Washington 1997.

země-vzduch, z nichž nejmenší mohl přenášet i odpalovat jeden člověk; a ve VDR působilo 1165 sovětských specialistů, především pilotů a raketových obsluh. Peking kladl dopravě sovětského materiálu přes své území překážky, ale ne tolik, aby riskoval vážnější neshody s Hanojí.¹¹³

Le Duan, jenž si vzal jednání s Moskvou a Pekingem zcela na starost, kalkuloval takto: „Jsou ve vzájemném konfliktu“ a my potřebujeme pomoc od obou. „Jednotu a solidaritu“ však musíme pěstovat zvláště s ČLR, „protože na ni spoléháme v mnoha věcech“ a její pomoc je „přímější a rozsáhlejší“.¹¹⁴ Jeho jednání se SSSR byla poměrně snadná. Jak vzpomínal, o akcích v jižním Vietnamu „jsem neřekl nic“, „mluvil jsem jen v obecných pojmech“. Zato v rozhovorech s čínskými vůdci předváděl naprostou poslušnost. „Náš ÚV a politbyro budou velmi šťastné, když uslyší, že nám dáváte instrukce, jak pracovat,“ ujišťoval Maa. Ale kde mohl, jednal po svém.¹¹⁵

„Velká proletářská kulturní revoluce“

Proměny, převleky a lidské tragédie v indočínském prostoru byly smutnou ilustrací, že světovou historii lze od 60. let popisovat i jako absurdní divadlo falešných výkladů, hrdinů a vítězství, kde se nízkost a trapnost spojovala s mimořádnou mírou degradace člověka.¹¹⁶

Konstatování, že jen „málo epizod moderních dějin bylo naplněno tolika ironiemi a paradoxy“ jako období tzv. velké proletářské kulturní revoluce,¹¹⁷ lze uvést detailem. V hlavním sále Velké lidové haly šermovali rivalové dogmaty, zatímco „živoucí Buddha“ ve vedlejším pokoji čís. 118 aplikoval, co se naučil z knih o císařské éře – na obrovské posteli až s pěti „pocťenými“, dodávanými mu kulturním oddělením armády a dirigovanými hlavní konkubínou Žang Ju-feng. I během cest po Číně byl stále obsluhován „harémem mladých děvčat“.¹¹⁸

Snad podle tiché manželské dohody „ty se mi nebudeš plést do života a já tě pustím do politiky“ nezůstala Ťiang Čching jen v roli statistky na recepcích, ale v uniformě a vojenských botách vyšla na politické prosćenium. Měla s Maem společný terč, „zastánce kapitalismu“

¹¹³ Ch. Connolly, „The American Factor...“, *Cold War History*, čís. 4, 2005, str. 502–523 passim; I. V. Gajduk, *The Soviet Union and the Vietnam War*, Chicago 1996, str. 57–72.

¹¹⁴ Jen v letech 1962–1966 dostala VDR od Pekingů 270 000 pušek, 540 děl, stovky tun nábojů všeho druhu, 200 000 uniforem, 4 miliony metrů látek, boty atd. Počínaje létem 1965 přišly do VDR čínské protiletadlové, ženijní a stavební oddíly v celkové síle 320 000 mužů. Pokračovaly dodávky potravin, zbraní a dolarové subvence. (Qiang Zhai, *China and the Vietnam Wars*, cit. dílo, str. 133–137; Yang Kuisong, „Changes in Mao Zedong's Attitude...“, zvl. str. 33.)

¹¹⁵ Tønnesson /ed./, *op. cit.*, str. 280–281; Westad et al., „77 Conversations ...“, str. 34–161 passim.

¹¹⁶ „Čínská a indočínská“ léta 1966–1976 jsou zvláště poučná ze dvou důvodů:

(1) Maoistické pojetí politické korektnosti („korektního vědomí“) – „zcela vymýtiti zhoubné vlivy, tradiční hodnoty a staré ideje“ – dokonale ladilo s pojetím západních „kulturních revolucionářů“.

(2) Maovy dědice přivedli vlastní mocenský zájem k celkem přesné diagnóze kulturní revoluce – „katastrofa, kdy ultralevičáctví hrozilo fašistickými důsledky“. Pootevřeli také dveře kritické literatury, jíž i děkujeme, že jsme mohli získat detailní obraz rudohnědé symbiózy. (K nejpozoruhodnějším románům patří: Anchee Min, *Katherine*, London 1995; Gao Xingjian, *Soul Mountain*, London 1995; Ha Jin, *Waiting*, London 1999; Jung Chang, *Wild Swans – Three Daughters of China*, London 1991; E. Patison, *Bone Mountain*, London 2003; L. See, *Dragon Bones*, London 2003.)

Lekce o symbióze mezitím dostával svět i v souvislosti s hanojskou kampaní proti Pekingů a Pol Potovi.

¹¹⁷ M. Meisner, *Mao's China and After. A History of People's Republic*, New York 1999, str. 293, 296; širěji *tamtéž*, str. 155–311.

¹¹⁸ Li Zhuisui, *The Private Life of Chairman Mao*, New York 1994, str. 516–517.

Liu Šao-čchiho, i hnací motor – zášť ke staré inteligenci. Žádali ostrý ideologický pohled, nové tažení proti revizionismu, neboť „nebude-li vyrváno jedované býlí, nemohou vyrůst vonící květy“, „nepošleme-li dáblы do pekel, neosvobodíme ducha“, pak „za pár let“ dojde ke „kontrarevoluci v celostátním měřítku, ČLR se stane jen jiným Sovětským svazem a moc uchopí „privilegovaná byrokratická vrstva“.

Ťiang dostala nejprve možnost k čistce v oblasti své profese, ve Všečínské federaci pro literaturu a umění, „abychom tam jednoho dne neměli něco jako maďarský Petöfiho kroužek“. Potom zasedla vedle Kang Šenga a Čchen Po-ty v „revolučním hlavním stanu“ a vytvořila taktickou alianci s maršálem Lin Piaem.

Lin si za občanské války navykl na morfium a na rozdíl od Čou En-laje se závislosti nikdy nezbavil. Vyústila u něj v neurastenii, hrůzu ze světla, čerstvého vzduchu i vody. Téměř nevycházel ven, v jeho pracovně musely být stále staženy závěsy a pracovat klimatizace, nesundával si čepici a místo mytí se jen otíral suchou žínkou. Nyní však vyšel ze zatuchlého závětrí. Podle Kang Šenga byl jako nevěsta, která dlouho čekala na snubní prsten a konečně jej dostala. Prstenem byly „myšlenky předsedy (Maa)“. „Jsou vždy správné. Zápasíme-li s problémem, je to proto, že jsme řádně nestudovali předsedovy instrukce, ignorovali nebo obcházeli jeho rady,“ deklaroval. Do historické paměti se spolu s Ťiang zapsal kampaní „malých rudých knížek“. Původně byl tento výbor Maových výroků určen vojákům, aby se je učili nazpaměť, nyní se stal povinnou četbou pro každého, kdo byl v orbitu moci.¹¹⁹

Svět si začal novou čínskou tragédií uvědomovat od května 1966, kdy Mao a jemu blízcí využili cesty Liu Šao-čchiho po asijských zemích, aby „odhalili kliku“ člena politbyra a Liuova spojence Pcheng Čena. I tehdy ještě mnozí soudili, že jde jen o „malou jednoúčelovou intriku“, a nebrali vážně tlupy studentů pekingské univerzity, které se prohlásily rudými gardami, povykovaly v ulicích, vlamovaly se do bytů, aby „odhalovaly stopy buržoazních tendencí“, ničily nábytek, porcelán i staré knihy. Na obří hranici byly spáleny kostýmy klasické čínské opery a z 6800 historických památníků hlavního města jich bylo téměř 5000 zničeno. Aparát vyslal do kampusů agitátory, aby obnovili klid, ale marně, protože Mao uvažoval jinak. „Velký chaos povede k velkému pořádku,“ psal své Ťiang. „Je to cyklus, který se opakuje každých sedm až osm let. Všichni démoni a monstra tak sami vyjdou na světlo, jak jim to diktuje jejich třídní charakter.“¹²⁰

Za signál, že „pro nás není nic nemožného“, zvolil Mao sportovní výkon. „Nesen svým rozměrným břichem“ uplaval v řece Jang-c' patnáct kilometrů (16. července). Svět obletěly fotografie a filmové záběry, a Ťiang, Kang Šeng a Čchen Po-ta mobilizovali studenty: „Kdo chce revoluci, následujte nás, osvobodte myšlení, provádějte revoluci důsledně!“ A ti se ke své hanbě chovali ve stylu amerických extremistů, jen jejich žargon byl méně vulgární a čínsky barvitější – „draci plodí draky, krysy plodí krysy“, a je tedy třeba je všechny vyhubit.

„Sportovec“ přijímal na náměstí Tchien-an-men hold statisíců rudých gardistů, kteří se sem sjížděli z celé země. Zatím mu nevadilo, že se rozkládá státní aparát, v závodech zastavuje výroba a hůře, že v řadě průmyslových center probíhá malá občanská válka – mezi frakcemi Rudých gard, ale hlavně mezi gardisty podporovanými Lin Piaovými jednotkami

¹¹⁹ Anchee Min, *Becoming Madame Mao*, London 2000, str. 217–241; Li Zhisui, *cit. dílo*, str. 385–446; Short, *Mao*, str. 495–525.

¹²⁰ Anchee Min, *cit. dílo*, str. 243–257; Li Zhisui, *cit. dílo*, str. 461; Meisner, *cit. dílo*, str. 312–318.

a dělníky a vojáky, kteří se postavili na stranu Liu Šao-čchiho. „I mezi námi jsou monstra a démoni,“ kteří „se brání kulturní revoluci, chtějí nastolit buržoazní diktaturu,“ volal Mao na stranických fórech. ÚV 8. srpna jednomyslně odhlasoval rezoluci o šestnácti bodech, stěžejní dokument tříletého „velkého chaosu“.¹²¹ Lin Piao se stal předsedovým náměstkem a Čou, který se jako vždy orientoval podle Maa, zasedl spolu s trojicí Ťiang – Čchen Po-ta – Kang Šeng v řídicím „malém výboru“ kulturní revoluce.

Ťiang vydávala hesla „svrhnete všechno“, „veďte občanskou válku“, a Mao, sváděn starými záštitami, jí i mladé chátře ještě dával široký prostor. Za statisícového sročení ve vládním komplexu (18. července 1967) byli Liu a jeho žena vyvlečeni na pódium a vkleče před transparenty Rudých gard po dvě hodiny biti a kopáni. Teng Siao-pching s manželkou podstoupili stejný trest a Pcheng Te-chuajovi, který nechtěl doznat „spiknutí proti Maovi“, zlomili mučitelé žebra. Teroru učitelů a studentů vůči tisícům nahodilých obětí, ničení chrámů, pohřebišť a jiných památníků tisícileté civilizace se meze nekladly. Mistři kultury to vše mohli předvádět na filmových plátnech „k poučení pokrokového světa“.¹²²

Teprve když v Šanghaji, kde měla kulturní revoluce nejdivočejší průběh, převzala moc „lidová komuna“ podle vzoru Pařížské komuny¹²³ a v Pekingu fakticky přestalo fungovat politbyro, začal se Mao probouzet, zavádět „uvnitř chaosu“ jistou rovnováhu.

Rozhodující pro něj byla zřejmě situace v provinciích. Poučen hladomorem za Velkého skoku si přál, aby se „očistný plamen kulturní revoluce“ v zásadě omezil na ulice velkých měst, a na venkově byl s jistými „antiburžoazními“ opravami zachován systém rodinných hospodářství, výrobních brigád a záhumenků. Neboli, jak to ironicky vyjádřil spisovatel, „pěstovat dýně nebo papriku u chalupy bylo buržoazní; měl jsi za úkol pěstovat slunečnice, ale nebylo dovoleno louskat a jíst jejich semena.“¹²⁴ Venkov měl posloužit jako „odpadní jímka“. V rámci kampaně „čtyř čistek“ bylo z měst „vysláno“ – přesněji vyhnáno – kolem tří milionů „kádrů, aby roznitily třídní boj, převychovaly a samy byly převychovány“. Na ubitém venkově rolník „zapomněl, co znamená slovo ‚sebeúcta‘“, byl „jako kámen v odpadní jímce, tvrdý a páchnoucí, zvyklý jakémukoliv ponížení“.

Mao předpokládal, že pro kádry ze všeho zůstane užitečná lecke o „(politicky) korektním vědomí“. Vyslal dva miliony vojáků do ulic, aby „podporovaly levici“.¹²⁵ Stalo se však něco jiného, chaos v podobě spontánních rebelií i ozbrojených konfliktů frakcí nejen zasáhl závo-
dy, ale rozšířil se i na venkov.

Mrstka prominentních vyhnanců se tam osobní zkušeností dobírala k tvrdým poznáním. Patřil mezi ně i Maův osobní lékař Li Ži-sui, kterému se Ťiang pomstila za přisluhování kon-

¹²¹ Li Zhisui, *cit. dílo*, str. 433–477; Short, *cit. dílo*, str. 515–542; Westad et al, „77 Conversations...“, str. 114–119, 129–131.

¹²² Anchee Min, *cit. dílo*, str. 243–257; Jung-Jang-Halliday, *cit. dílo*, str. 534–573; Li Zhisui, *cit. dílo*, str. 428–429, 489–527; Short, *cit. dílo*, str. 542–572.

¹²³ Šanghajske ulice byly popsány takto: „Všude bylo vidět stopy zkázy – spálené budovy se zčernalými okny, vyvrácené stromy a keře... Každou budovu pokrývaly citáty a hesla, byly jimi polepeny i autobusy... Místo policistů hlídali ulice ozbrojení vojáci... Minulo nás několik nákladních vozů rudých gardistů v přilbách a s kovovými tyčemi, vykřikujících hesla; pravděpodobně byli na cestě za revoluční akcí proti nějaké jiné frakci. Na hlavních křižovatkách stály dřevěné tabule s velkými obrazy Maa a pod nimi se tiše vlekli pobledlí chodci.“ (Nien Cheng, *Life and Death in Shanghai*, New York 1986, str. 192–193.)

¹²⁴ Gu Hua, *A Small Town called Hibiscus*, Peking 1983, str. 203.

¹²⁵ Gu Hua, *cit. dílo*, str. 137–139; Li Zhisui, *cit. dílo*, str. 478–488; Meisner, *cit. dílo*, str. 324–339.

kubínám. „Uvědomoval jsem si, že za šestnáct let revoluce Čína vůbec nepokročila, životní úroveň je mizerná, vláda krutá,“ napsal v pamětech. „Vysoko postavené kádry jedly, pily a žily v luxusu, venkované sotva přežívali, byli chudší, než jsem si kdy dovedl představit. Co dobrého jim přinesla komunistická strana?“

„Vysoko postavené kádry“ nebyly příliš ochotny si podobnou otázku klást, věrnost straně si spojovaly s existenční i fyzickou sebezáchovou. Ale celková atmosféra je alespoň tlačila, aby si přály konec excesů. Orgii odsuzovali snad všichni maršálové, písemně protestovalo 91 diplomatů a i konkubíny naléhaly na Maa, aby se „zbavil staré čarodějnice“ s jejími posedlostmi. Také Lin Piao spojenectví s Ťiang zjevně litoval, raději mluvil o disciplíně a stranických stanovách.

Novou rovnováhu hledal Čou, utíchala agitace proti maršálu Čchen Jimu, hlavnímu umírněnému mezi vojáky, v revolučních výborech a týmech pro propagaci Mao Ce-tungova myšlení získávali proti rudým gardistům převahu důstojníci a staré kádry. Direktiva z 3. července 1968 zakazovala násilí a v nejhůře postižených městech a okresech byly utvořeny vojenské kontrolní komise s úkolem trestat ty, kdož se zdráhali uposlechnout. Další direktiva z 5. září, která již přímo nařizovala armádě obnovit pořádek, byla západními marxisty nazvána „thermidorem kulturní revoluce“, protože v orwellovském světě oficiální mytologie byli „ultralevičáci proměněni v kontrarevoluční pravičáky, a verdikt zněl – ultraleví formou a ultrapraví obsahem“.

Američtí radikálové měli vždy bezpečný úkryt v demokratickém systému otevřené společnosti a bezprostředně v záštitě univerzit a médií. Jejich čínským protějškým zbylo jen něco zbraní, které proti nemilosrdným vojákům nic nezmohly. Vyjádřeno terminologií čínské očisty, „ultralevé hnali nahoru do hor a dolů na venkov“. Lidských obětí bylo bezpočet.¹²⁶

Když se v říjnu 1968 sešel v Pekingu ÚV, zbývalo z jeho původního složení jen asi čtyřicet lidí. Ty, kteří zmizeli ve víru čistek, nahradilo osmdesát důstojníků a členů nových revolučních výborů. Plénium bylo i signálem svérázného Maova návratu ke Stalinovu řešení z přelomu 20. a 30. let po vyhnání Trockého. Pomsta Liu Šao-čchimu a maršálu Pcheng Te-chuajovi byla dokonána. Liu byl vyloučen ze strany „na věčné časy“ jako „renegát, zrádce a škůdce“ a po dlouhých fyzických i psychických mukách, stejně jako Pcheng, zemřel ve vězení. Jen u Teng Siao-pchinga byla – buď na Maovo přání „ponechat si kousajícího teriéra jako zálohu pro budoucnost“, nebo na naléhání jižní generality – učiněna výjimka: byl odklizen na venkov, kde pracoval jako opravář, ale byla mu ponechána stranická legitimace. Ve formálně obnovené jednotě strany konstruoval Velký praporečník novou rovnováhu mezi pragmatiky a obětí ideologie. Politiku měla určovat jen k tomu povoláná stranická grémia. Pod takto chápané změny se podepsali jak nově zvolení, tak Čou, Ťiang, Kang Šeng a Lin Piao, oficiálně prohlášený za Maova následníka. Mocenská pauza však měla být jen krátká.

¹²⁶ Jung Chang-Halliday, *cit. dílo*, str. 507–569; Meisner, *cit. dílo*, str. 333–349; Li Zhisui, *cit. dílo*, str. 514; Short, *cit. dílo*, str. 572–585.

Pozdější průzkum čínských místních archivů ukázal, že v letech 1966–1971 bylo kolem dvou milionů přímých obětí, zabitých či natrvalo zmrzačených, a dalších asi 36 milionů bylo vystaveno „nějaké formě politického pronásledování“. K největším krveprolitím došlo, když komunisté předváděli, jak se dovedou vypořádat s trockisty, a přesunuli do provincií trestající armádu. (Podrobně viz A. W. Walter – Yang Su, „The Cultural Revolution in the Countryside“, *The China Quarterly*, sv. 173, March 2003, str. 74–99; cf. i R. Baum, *Burying Mao: Chinese Politics in the Age of Deng Xiaoping*, Princeton U. P. 1994, str. 58–118.)

7. TET

Od zimy 1965–1966 připravovala Hanoj síly ke generální ofenzivě na jih. Americké bombardování Haiphongu, které mělo zabránit sovětským a čínským dodávkám zbraní, znamenalo jen druhořadou komplikaci. „Aféra protistranické skupiny“ (1967–1968), čistka prosovětských funkcionářů z iniciativy extremistů Le Duc Thoa a Truong Činha, sotva něco ovlivnila. Materiál přicházel po dvou železnicích spojujících SSSR, ČLR a VDR a byl chráněn čínským protiletadlovým dělostřelectvem; náhradou za Haiphong byl i kambodžský přístav Sihanoukville. Čínští vojáci také pomáhali opravovat a rozšiřovat cesty na jih, takže doprava sovětskými těžkými nákladními vozy k hranici RVN vzrostla o polovinu. Po Ho Či Minově stezce se během roku 1967 dostalo na jihovietnamské území asi 150 000 severovietnamských vojáků, a zejména v síti tunelů tzv. železného trojúhelníku poblíž Saigonu byla po měsíce shromažďována nejlepší sovětská lehká výzbroj.

O „ofenzivě Tet“ se v Hanoji definitivně rozhodlo v říjnu 1967 a Vo Nguyen Džap pro ni vymyslel klamný manévř. Soustředil k americké výspě na náhorní rovině kolem Khesanhu čtyři divize a vyvolal tak u Westmorelanda dojem, že chce zopakovat Dienbienphu. Zatím se však hlavní síly chystaly k útoku na jihovietnamská městská centra, kde se Američané cítili tak bezpečni, že to později kritika označila za „selhání rozvědky srovnatelné s Pearl Harborém“.¹²⁷

Svátky lunárního Nového roku, *Tet*, kdy obě strany tradičně dodržovaly klid zbraní, byly zvoleny k útoku, protože se tak znásobil moment překvapení. Pro americká vojska platil alespoň formálně příkaz zůstat v pohotovosti, ale téměř všichni důstojníci ARVN odjeli na svátky a i většina vojáků jejich nepřítomnosti využila k odjezdu k rodinám. Když za ranního šera 31. ledna 1968 vpadl *Vietcong* do více než stovky měst, mohl svět na televizních obrazovkách sledovat scény, které levici uváděly do vytržení. Do Saigonu proniklo asi 4000 mužů elitních komand, obsadili rozhlas, dostali se do objektu velvyslanectví USA a napadli i Westmorelandovo velitelství.

Džapova kalkulace se přesto ukázala jako chybná, projevil se markantní rozdíl početní a palebné síly. Komanda bojovala i zabarikádovaná v jednotlivých budovách a bytech, ale výsledkem dvoutýdenních bojů byly jen desetitisíce zabitých a raněných civilistů a tisíce zničených domů. Podobně tomu bylo i jinde.

Pro historickou paměť by mělo být nejdůležitější 25denní krveprolití v Hue. Komunisté přišli do města paláců a pagod nejen se seznamy třídních nepřátel, ale i budov určených ke zničení. Obsadili citadelu a odtud vyráželi „ke splnění politických úkolů“. Mezi oběťmi byl také katolický kněz Trao, který dlouho poskytoval na faře útočiště Vietcongu a přikazoval věřícím modlit se za Ho Či Mina, „protože i on je naším bližním“.¹²⁸ Bylo zničeno mnoho nenahraditelných historických památek a dvě třetiny obyvatel se ocitly bez přístřeší.

Johnson na konci

Hanojští vůdcové věděli, že jim kalkulace nevyšla: ARVN se nerozložila, ale přitlačena ke zdi hrůzou o osud svých blízkých bojovala jako nikdy předtím či potom. Proto dali 3. dubna souhlas k mírovým jednáním v Paříži i přes silnou nevoli Pekingů.

¹²⁷ Karnow, *cit. dílo*, str. 529–531; Sheehan, *cit. dílo*, str. 675–705 passim.

¹²⁸ Karnow, *cit. dílo*, str. 529–531; Sheehan, *cit. dílo*, str. 707–720.

Le Duan si našel výmluvu: „Ofenzíva, kterou jsme podnikli,“ měla pouze „USA donutit k deeskalaci, abychom je mohli časem porazit“. V oficiálním severovietnamském výkladu generála Tran Donga (1982) však byla obsažena pravda: „Upřímně řečeno, hlavní cíl – vyvolat povstání na jihu – jsme nesplnili.“¹²⁹ Kádry Vietcongu ve městech byly decimovány a také se odhalila relativní slabost jejich kontroly nad vesničany. Během tří let se vzdalo, dezertovalo nebo bylo zabito na 60 000 jeho lidí, přežily jen enklávy v odlehlých oblastech.

Byl však jiný výherce, falanga amerického *antiestablishmentu*, jíž se dostalo potvrzení napoleonské pravdy, že „historii píše vítězové, knihy budou oslavovat jejich věc a ponižovat jejich nepřítel“. V tomto případě se „poprvé v moderních dějinách o výsledku války rozhodlo nikoliv na bojišti, ale na stránkách novin, a hlavně na televizní obrazovce“.

Již před *Tetem* média tvrdě kritizovala vládní politiku, ale převážně dodržovala pravidla objektivity. A o „revolučnímu jádru“ vietníků bylo možno i ve *Washington Post* číst jako o „malém jádru nedostudovaných, povalečů a chátrů“, jimž chybí základní – „lidská slušnost“. Od *Tetu* nastala změna. Ti, kdož toužili po vyváženém obrazu, byli zdrceni triumfem „mediální mafie, koncentrovaného výrazu předsudků západní inteligence, kterou její chatrné svědomí vede, aby zásadně odsuzovala akce svých (vlád) a přitakala činům nepřátel“.¹³⁰

Jak to shrnul britský korespondent, „za celou dobu války média neodkryla veřejnosti bezohlednost a brutalitu komunistů“, zato Američané obnažovali své hlouposti i zločiny před zraky celého světa.¹³¹ Washington „absolutně prohrával“, jeho odpůrci vyhrávali, protože vedli „vojenské a politické operace kryti závojem neprůhlednosti, dokonce neviditelnosti“, a „média si vybírala, co se jim hodilo“.

Televize donekonečna opakovala šot o zastřelení chyceného muže *Vietcongu* generálem *ARVN* Loanem, aniž padla zmínka, že Loanovi krátce předtím zabili ženu a děti. Později, za Nixonovy vlády, se stala permanentně přehrávanou scénou tragédie v My Lai. Hromadné hroby v Hue prošly málem bez povšimnutí nebo byly vysvětlovány jako triky saigonské propagandy. V komunistické Evropě mohli prezentovat jako „hlasy buržoazního tisku“ koncentrovanou zaujatost dvou australských komunistů, Wilfreda Burchetta a Roberta Fiska.

Většina Američanů byla pro rozhodný válečný postup, ale Johnson se již rizik neodvažoval. Aparát Demokratické strany a jádro jeho týmu mu zůstaly věrný, on však myslel na klesající

---

¹²⁹ Karnow, *cit. dílo*, str. 543; Sheehan, *cit. dílo*, str. 713–729; Tønnesson /ed./, *op. cit.*, str. 280; Westad et al, „77 Conversations...“, str. 48–163 *passim*. Cf. i překlad publikace hanojského Vojenského historického ústavu, *Victory in Vietnam: the official history of the People's Army of Vietnam, 1954–1975*, Kansas U. P. 2002, zvl. str. 214–224.

¹³⁰ R. Elegant, „How to Lose a War“, *Encounter*, 1981, čís. 2, str. 73; tentýž, *A Kind of Treason*, London-Penguin Books 1982, str. 88; Karnow, *cit. dílo*, str. 545–548; H. N. Schwarzkopf-Petre, *cit. dílo*, str. 208–209; Wells, *cit. dílo*, str. 203, 241–261 *passim*.

Jednu z výjimek byl Peter Braestrup z „Washington Post“, který podal i rozsáhlé knižní svědectví: *Big Story: How the American Press and Television Reported and Interpreted the Crisis of Tet 1968 in Vietnam and Washington*, New York 1978.

¹³¹ Hastings, *cit. dílo*, str. 106–115.

Vedle často nesmyslného a nelidského bombardování patřil ke zločinům především masakr v My Lai v březnu 1968, kde se četa nezvepřela rozkazu poručíka-sadisty a postřílela na 350 lidí včetně dětí. (Caute, *cit. dílo*, str. 3–8, 97–99.) Nelze tu přijmout jako alibi dlouhé měsíce frustrací války v džungli a bažinách, léček, případů a krutostí *Vietcongu*, ani to, že jednotka, která se zločinu dopustila, bezprostředně reagovala na smrt svých kamarádů v minovém poli. Byly porušeny normy, které ukládá západní civilizační kodex, a nebylo argumentem, že pro druhou stranu tyto normy neplatily.

důvěru občanů: v prvních měsících v Bílém domě mu věřilo 80 %, nyní jen 26 %. Přicházely také jiné úcty. Rozpočtový deficit se ztrojnásobil a inflační spirála se promítala v každodenním životě. Když byla poněkud zpřísněna pravidla odkladu vojenské služby, děti z horní vrstvy houfně prchaly do „přátelsky nakloněné ciziny“,¹³² do džunglí a močálů šli chudí a černí. Pocit černých, že ke všem ústrkům mají sloužit jako potrava pro děla, i pomáhal *ultras* (Belafonteovi, Dellingerovi a Carmichaelovi) v nátlaku na Martina Luthera Kinga, aby „přerušil mlčení o Vietnamu, vždyť tam umírá tolik našich“. King poslechl. Válka je „největší překážkou pro pokrok mého lidu“, prohlásil, polyká i peníze, které by měly jít do ghatt, a „hluboce ovlivňuje osud pokroku ve věci občanských práv“.¹³³

Falešná interpretace *Tetu* v médiích i celková atmosféra v zemi ovlivnila i Johnsonovy rádce. Když Westmoreland a JCS žádali, aby těžké komunické ztráty byly náležitě využity a do Vietnamu bylo posláno dalších 200 000 vojáků, počítali s podporou nového ministra obrany Clarka Clifforda, Trumanova bojovného rádce z počátků studené války. Clifford však odmítl: Hanoj nikdy neuzná marnost obětí, „všechno naše úsilí bude jen plýtváním zdroji a životy našich lidí kdesi v pralese“. Stejně prezidenta varoval i Acheson: „Víte po čertech dobře, že tohoto nepřítele nikdy nedonutíte, aby prosil o mír.“¹³⁴

Kdysi tak sebevědomý Johnson si na vlastní kůži ověřoval hořkou pravdivost Trumanových slov – „Chceš-li mít ve Washingtonu oddaného přítele, opatři si psa.“¹³⁵ Zdráhal se veřejně vystupovat a posledními kapkami byly pro něj primární volby Demokratické strany pro prezidentskou kampaň 1968.

Eugene McCarthy vysvětloval: „Když jsem zjistil, že mohu jít do každé hospody a na Johnsona nadávat, aniž by mi někdo rozbil nos, napadlo mi, že mám šanci.“ Kromě mladých radikálů bral jeho kandidaturu málokdo vážně, ale v primárních volbách ve státu New Hampshire, kam se nahrnuly tisíce studentů z kolejí a přijely jej podpořit i hollywoodské celebrity, dostal téměř tolik hlasů jako prezident. To bylo pobídkou i pro váhajícího Roberta Kennedyho, aby 16. března 1968 vytáhl do boje. Vzhledem k fobii vůči „klanu“ to byl pro Johnsona očekávaný, ale přesto zdrcující úder. Na konci televizního projevu k národu 31. března oznámil, že již nechce být „ani den, ani hodinu účastníkem sporů, které zemi rozdělují, ani jejich ošklivých důsledků“, a proto „se nebude ucházet o nominaci své strany pro další prezidentský termín“.¹³⁶

„Ošklivé důsledky“ však pokračovaly. Snajperova kulka, která 4. dubna zabila v Memfisu M. L. Kinga, nevyvolala jen hoře těch, kdož si jako on přáli rasové smíření. Posloužila především *ultras*, pro něž byl zavražděný až dosud pouze „černým honkym“ a ztělesněním *uncle-*

---

¹³² Později bylo spočítáno, že v celkovém počtu více než 50 000 amerických padlých bylo jen 12 studentů a absolventů z Harvardu a 10 z Yale.

¹³³ Caute, *cit. dílo*, str. 107–121; H. Kissinger, „The Long Shadow of Vietnam“, *Newsweek*, 5. května 2000; Wells, *cit. dílo*, str. 116–145 *passim*. Podrobně o Kingovi viz T. Branch, *At Canaan's Edge: America in the King Years 1965–1968*, New York 2005.

¹³⁴ Karnow, *cit. dílo*, str. 548–556; Sheehan, *cit. dílo*, str. 720–725; Wells, *cit. dílo*, str. 240–252.

¹³⁵ Karnow, *cit. dílo*, str. 545–548; J. Webb, *Something to Die For*, New York-Avon Books 1991, str. 187; Wells, *cit. dílo*, str. 248–249.

O Johnsonově psychickém stavu snad nejlépe svědčí to, že mu nestačily nejčerstvější informace dodávané z celého světa jeho štábem. V Oválově pracovně měl stále v chodu tři televizory, tři ve své pracovně, tři na toaletě a tři v ložnici své rezidence.

¹³⁶ Graubard, *cit. dílo*, str. 459–469.

tomismu. Ghetta následovala jejich výzvu „zapaluj, hochu, zapaluj“ i ještě horší Carmichaelovu variantu „sáhni po revolveru“. Násilí, žhářství a vandalizace postihly 168 měst; bylo založeno 2600 požárů a raněno přes 21 000 lidí. Nejvíce utrpěl Washington, kde bylo napočítáno přes 700 požárů, několik i v bezprostřední blízkosti Bílého domu.

Další obětí se stal Robert Kennedy. Od bratrovy smrti se změnil – z „malého rváče“ a nepřítele zkorumpovaných odborových bossů se stal karatelem mravů *WASPs*, zastáncem chudých černochoů a Mexičanů a v rámci nesouhlasu s kolonialismem i kritikem vietnamské politiky. Na rozdíl od McCarthyho se však nepodbízel. Respektoval ty, kdož spálili povolávací lístky a pak nesli důsledky, ale odsuzoval dezertéry do Kanady a Evropy. Žádal také tvrdé stíhání praktikantů hesla „zapaluj, hochu, zapaluj“. Jak zdůrazňoval jeho stoupenec, „když říkal ‚moji lidé‘, myslel tím černochoy, katolíky, děti, ale nikdy liberály a inteligenci“, a proto mu „ultralevice projevovala v posledních týdnech života nenávist jdoucí za hranici racionality“. ¹³⁷ U občanů získával, primární volby téměř ve všech státech Unie končily jeho triumfem, ale opět se našel mstitel. Když v noci na 5. června slavil kalifornské vítězství v Los Angeles, bohatý přistěhovalec z Libanonu Sirhán, prahnoucí po odvetě za arabskou porážku v šesti-denní válce (1967) a za Kennedyho veřejné sympatie k Izraeli, „Bobbyho“ zavraždil.

Chicago 1968 a poučení pro demokraty

Ultralevice přenesla svou „nenávist za hranicemi racionality“ na srpnový nominační sjezd Demokratické strany v Chicagu.

Její aktivisté na Kolumbijské univerzitě a jiných privilegovaných vysokých školách – trockisté SDS, CORE, Strana mladé internacionály (*yuppies*) aj. – jednali bez zábran. Za prvního půlroku 1968 zorganizovali přes dvě stě sročení, tloukli pěstmi děkany, pomalovávali zdi a ničili budovy dynamitovými náložemi. Chicagský sjezd si vybrali za terč, kde chtěli předvést „celou sílu revoluce“. Ohlásili, že do městského vodovodního potrubí pustí LSD, do ulic vyženou prasata (podle nich symboly nenáviděné policie), obšťastní svou virilitou manželky a dcery sjezdových delegátů atd. Podle očekávání se do Chicaga sjelo hodně dětí blahobytu, ale valnou většinou jen proto, že chtěli vidět revoluční divadlo. Zatímco v „centru mladé vzpoury“, Lincolnově parku, kázal svou mantru „král pražského majálesu“, znarkotizovaný básník Allen Ginsberg, vyrážely do ulic jen tlupy. Byly vyzbrojeny noži a holemi s břitvami na koncích, dohromady jich však bylo sotva více než 10 000 a často podnapilých tak, že se sotva drželi na nohou. Byla z toho skutečně „třídní bitva“, ale jiná než v marxistickém pojetí: „děti horní střední třídy“ s dětmi „dolní střední třídy“ (policisty a vojáky z Národní gardy). ¹³⁸ Aby se akce nestala pro levice totálním fiaskem a mohla být mediálně přikrášlena, o to se nechtěně postaral chicagský starosta a věrný Johnsonův stoupenec Daley. Nechal se vyděsit propagandou *ultras*, a ačkoliv na ochranu sjezdu stačila městská policie, vymohl si i přítomnost FBI, Národní gardy a pohotovost 7500 vojáků. Sjezdoví delegáti byli chráněni drátěným plotem i slzným plynem. Slzel i Johnsonem opovrhovaný Hubert Humphrey, jehož tu zvolili prezidentským kandidátem. „Gene“ McCarthy se sázkou na „mladou vzpouru“ politicky vyřídil.

¹³⁷ J. Newfield, *Robert Kennedy; a memoir*, New York-Bantam Books 1970, zvl. str. 21–85; cf. i Caute, *cit. dílo*, str. 94–103; Kerns, *cit. dílo*, str. 353–354.

¹³⁸ Manchester, *cit. dílo*, str. 1144. Podrobněji tentýž, str. 1122–1150; Caute, *cit. dílo*, str. 158–161, 183–285.

Je zbytečné zastavovat se u Johnsonových závěrů. Měl v detailu pravdu, ale byla to pravda hodně subjektivní, a tedy i zkreslující¹³⁹: všechno zavinili dva až tři pisálkové, potom se přidali „kdákající profesori“, M. L. King¹⁴⁰ a Robert Kennedy, kongresmani, „až jsem zůstal po pětatřiceti letech věrně služby zemi sám a pošpiněný“.

Pro obraz „zamořených let“ má zásadní význam studie historika Arthura Schlesingera ml. o násilí a Americe v 60. letech. Schlesinger, blízký spolupracovník Kennedyových, byl velmi kritický ke zvůli, jíž se křesťanská bílá Amerika dopustila vůči minoritám, „ač jsme dobře věděli, že i oni jsou božími dětmi“. Dal jí za vinu i hraničářské dědictví „mít vždy po ruce pušku“, televizní a filmový kult násilí i současnou zločinnost ve městech, pokrytectví stranické politiky i vietnamskou válku, i to, že USA mohou být napadány Brežněvem, „generálním tajemníkem strany, která vedle nacistů prováděla nejkrvavější politiku v tomto století“.¹⁴¹ Jako klasický liberální WASPs byl hodně shovívavý k rebelující mládeži, ale nesmlouvavý vůči intelektuálním nositelům zla:

(a) Komunita inteligence „měla být prvním strážcem života v rozumu“, „prvním přímluvcem za disciplínu a zdrženlivost“. Místo toho se stala propagandistou „primitivních emocí nenávisť a násilí“. Její „majitelé pravdy“ se dopouštějí toho, co Hawthorne nazval „neodpusťitelným hříchem pýchy, která zotročuje lidi, živí fanaticismus a končí šílenstvím a katastrofou“.¹⁴²

(b) Za nejhoršího z pyšných označil Herberta Marcuseho, protože prohlásil za „správné a nutné“, aby byli „umlčeni a ukřičeni“ všichni, kdo mají odlišné názory. Jádrem programu Nové levice Marcuse učinil „preventivní intoleranci“, „ostré omezení práva učit a působit na školách“, čímž propagoval nihilismus; v pojetí morálky a násilí navázal na Mussoliniho a Hitlera, v americkém kontextu na politiku lynče proti politice Lincolnu.¹⁴³

Jiný z liberálních historiků, William Manchester, označil rok 1968 za „rok, kdy se všechno obrátilo ve zlé“. Měl na mysli nejen vzestup rudohnědé hrozby a sovětské tanky v Praze, ale i kulminační bod světového politického vývoje od nadějí k excesům a zklamáním. Následující desetiletí nebylo o mnoho lepší.

---

¹³⁹ Cf. Kearns, *cit. dílo*, str. 350ff.

¹⁴⁰ Když šéf FBI Hoover prohlásil, že „King je nejhorší lhář v této zemi“, přeháněl, ale „dnes již víme“, že na jeho ikoně byly šmouhy. Svou doktorskou práci opsal a také jeho morální filozofie byla v kontrastu s jeho soukromým životem. Od doby, kdy Robert Kennedy jako ministr spravedlnosti přikázal jeho sledování (1963), bavili se v Bílém domě nad záznamy z hotelových pokojů, kde reverend předváděl, jak se mu líbí bílé ovečky. Johnson dal záznamy poslat do jeho domu jako připomínku, že „my o tom víme“. Ještě zajímavější byla sovětská reakce. I KGB pilně „pořizovala záznamy“ a její agenti v Kingově okolí navrhovali, aby jich bylo použito k „přimáčknutí“. Ale i když moskevská centrála v srpnu 1967 schválila obecný plán Jurije Modina na diskreditaci americké černé elity, ani ona zneužití nepovolila. (Cf. *The Mitrokhin Archive*, sv. 1.)

Přesto však zůstává základní, mnohem důležitější plus: přes všechnen nátlak a vynucené přizpůsobování „svým“ *ultras* zůstal King v principu odpůrcem jejich kultu násilí.

¹⁴¹ A. Schlesinger, Jr., *Violence: America in the Sixties*, str. 23.

¹⁴² Schlesinger, *cit. dílo*, str. 17–68 *passim*, 84.

¹⁴³ Schlesinger, *cit. dílo*, str. 69–85.

8. DE GAULLOVA VLASTNÍ CESTA

Roosevelt často jednal s de Gaullem neomaleně. Protože Washington podporoval politiku čtvrté republiky a bránil de Gaullovu návratu do čela, pocity křivdy se u něj fixovaly v přesvědčení, že francouzská a americká kultura i národní zájmy se od sebe zásadně liší a že Američanům chybí historická zkušenost k tomu, aby mohli být dobrými vůdci Západu. Jakmile získal (1958) téměř napoleonskou moc, neotálel a ihned vymezil ostré hranice. Když za karibské krize varoval Kennedyho, „toto je naposledy, kdy se s USA plně ztotožňujeme, napříště budeme myslet výlučně na sebe“, nemluvil naprázdno.

(a) Nezávislost Francie měl spojení s budováním vlastní úderné síly (*force de frappe*) s nukleární výzbrojí a samostatným rozhodováním. Proti McNamarově koncepci amerického velení a kontroly, vysoké připravenosti, ale odstupňované odvety, razil zásadu, že francouzský nukleární arzenál může být omezený, zato vůle sáhnout v případě agrese k odvetě musí být pevná. Proto i zablýžoval Londýnu, že se samostatné role zřekl, a také odmítl americko-sovětsko-britskou smlouvu o nešíření nukleárních zbraní (1963). „Můžeme se k tomu vrátit někdy za pět let, pokud budeme ještě spojenci – jak doufám,“ komentoval to ironicky Ruskovi.¹⁴⁴

(b) Byl přesvědčen, že se NATO přežila. Chtěl omezit francouzské členství na minimum, vždyť „s námi jednájí bez nejmenšího ohledu“. S velvyslancem ve Washingtonu Alphandem, Kennedymu velmi blízkým, mluvil opatrně. Kdyby NATO úplně zmizela, ujišťoval jej, bude nahrazena bilaterálními smlouvami, které budou mít klauzuli, že v případě napadení jedné strany bude mít druhá strana za povinnost jít všemi silami na pomoc. Zato státnímu podtajemníku Ballovi vyjádřil totéž bez obalu: „Se smlouvou nebo bez smlouvy, stejně nás budete muset bránit.“¹⁴⁵ Nechtěl izolacionismus, ale veto; Francie neměla být už nikdy postavena před hotovou věc ani vtahována do konfliktů, které se jí netýkaly.

(c) Proti ideji evropského společenství, které by se vyvíjelo ke „Spojeným státům evropským“ – „k suverenitě Francie na úrovni suverenity Texasu“, postavil koncepci „Evropy vlastí“, národní nezávislosti „proti všem systémům, které pod nadnárodním integračním či atlantickým pláštěm chtějí udržet dobře známou hegemonii“. Nechtěl, aby EHS bylo manipulováno „evropskou byrokracií“, a blokoval i snahy Whitehallu o „snesitelný“ britský vstup do organizace. Naopak pečlivě kultivoval vztahy s Adenauerem a prohlásil francouzsko-německou Elysejskou dohodu (1963) za základ zahraniční politiky: „osa Paříž–Bonn“ měla být „centrálním elementem nové kontinentální Evropy nezávislé na Americe i SSSR“.¹⁴⁶

(d) Vůči komunistickým zemím chtěl politiku „sjednocení Evropy až po Ural“ a vlastní linii uplatňoval i ve všech klíčových oblastech třetího světa. Kennedyho vláda byla nejen zklamá-

¹⁴⁴ J. Lacouture, *De Gaulle*, sv. 3, Paris 1986, str. 373, 461.

¹⁴⁵ V. Giscard d'Estaing, *Le pouvoir et la vie, L'affrontement*, Paris 1991, str. 27; Lacouture, *cit. dílo*, sv. 3, str. 375–376.

Poté, co vyjmul francouzské loďstvo ze struktury NATO (1963) a snížil stav jednotek v NSR na dvě neúplné divize (1964), nařídil de Gaulle i odsun všech zařízení NATO z francouzského území (1967) a přestal platit vojenský příspěvek. Velitelství NATO se přesunulo z Paříže do Bruselu.

¹⁴⁶ J. E. Helmreich et al, *Rebirth. A Political History of Europe Since World War II*, Boulder, Colo 2000, str. 439–440; W. R. Smyser, *From Yalta to Berlin. The Cold War Struggle over Germany*, New York 1999, str. 194–196. Cf. i P. B. H. Bell, *France and Britain 1940–1994: The Long Separation*, London 1997; J. W. Friend, *The Linchpin: French-German Relations 1950–1990*, New York 1991.

na jeho výhradami vůči jednotné strategii Západu, ale i jeho postojem k Indočíně – tamější problémy nesmějí být řešeny vojenskou intervencí, nýbrž mezinárodní dohodou o neutralizaci –, který považovala za „ránu nožem do zad“.¹⁴⁷ De Gaulle směřoval k vlastní politice na Středním východě; také proto, že od éviánských dohod myslel na hladký přítok plynu a ropy, nechtěl pokračovat v proizraelské politice vlád čtvrté republiky.

Nebylo překvapením, že se 75letý *Le Général* rozhodl ucházet o druhý prezidentský mandát. Překvapil však výsledek hlasování: ukázal, že „opozice je znovu na bojišti“. Až ve druhém kole (19. prosince 1965) se pro něj vyslovilo necelých 55 % voličů, pro kandidáta federace levice (*Fédération de la gauche démocratique et socialiste*, dále FGDS) Françoise Mitterranda 45 % voličů. Polarizace pokračovala dohodou Mitterranda s vůdcem komunistů Waldeckem-Rochetem a odrazila se ve výsledcích voleb 1967. V prvním kole získali gaullisté (*L'Union pour la nouvelle république*, UNR) necelých 38 % hlasů proti 22 % pro komunisty (*Le Parti communiste français*, PCF) a 19 % pro FGDS. Ve druhém kole si sice UNR zajistila v Bourbonnském paláci převahu tří hlasů, ale musela se napříště spoléhat na podporu 43 „nezavislých republikánů“, stoupenců Valéryho Giscarda d'Estainga; přitom Giscard, nyní „arbitr většiny“, který si byl vědom rozpaků veřejnosti, nemínil „spojovat svou budoucnost s generálem.“¹⁴⁸

Ekonomika za páté republiky kvetla. Ještě uprostřed alžírské války byl zaveden nový „těžký frank“ a zmizel do té doby permanentní deficit v rozpočtu a platební bilanci. Přes těžkosti s příchodem milionu uprchlíků z Alžírsko vzestup pokračoval. Zprávy mezinárodních organizací konstatovaly přírůstek výroby bez konjunkturních výkyvů, modernizaci zemědělství a růst spotřeby potravin o 30–40 %, pokles nezaměstnanosti, stabilní ceny i valutové rezervy.

Úspěchy vedly k euforii a ke zvyšování platů a sociálních výdajů. De Gaulle, zastánce přísné rozpočtové rovnováhy, žehral na „bláznivé napětí“¹⁴⁹ a vynutil si větší strýzlivost – důraz na modernizaci průmyslového zařízení a preference pro odvětví, kde se mohly francouzské výrobky nejlépe prosadit na světovém trhu.

Prezidentovy požadavky byly racionální, ale vyvolávaly obavy, že se dvacetiletý vzestup životní úrovně zastaví. Také některé jeho mezinárodní akce vzbuzovaly silné rozpaky i mezi domácím publikem. Za návštěvy v Kanadě (1967) se kromě výzvy čelit USA postavil ostentativně na stranu separatistického hnutí mezi francouzskou většinou Québece. V projevu na zámku Frontenac vyzýval „chraňte vaši nezávislost proti státu-kolosu, který je vaším sousedem“, a zakončil voláním: „Ať žije svobodný Québec.“ Vládu v Ottawě spojilo s Washingtonem a Londýnem pohoršení nad „promyšlenou provokací“; pohoršení o to silnější, že se quebečtí *ultras* vydali cestou terorismu.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Lacouture, *cit. dílo*, sv. 3, str. 371.

¹⁴⁸ Helmreich et al, *op. cit.*, str. 437; Lacouture, *cit. dílo*, sv. 3, str. 662.

PCF vzrostla ze 41 na 72 poslanců, FGDS z 89 na 120, kdežto zastoupení UNR a jejích spojenců se zmenšilo z 276 na 232 poslanců.

¹⁴⁹ Ch. de Gaulle, *Mémoires d'espoir*, sv. 2, str. 206–207.

¹⁵⁰ Lacouture, *cit. dílo*, sv. 3, str. 509–536.

Po de Gaullově návštěvě a pod vlivem přílivu amerických vietníků-dezertérů prožila Kanada dosud nepoznané napětí. Uprostřed stávek a demonstrací „mladých rudohnědých“ v černých kožených bundách, džínsech, tričkách a indiánských šátcích se vedle komunistických a jiných nespokojenců předváděla i skupina *FLQ* – Fronta osvobození Québece (*Front de libération de Québec*). Dynamitovými náložemi, atentáty a únosy si chtěla vynutit, aby se provincie oddělila od provincií „Anglos“. Liberální premiér Pierre Trudeau, jenž se jinak distancoval od Washingtonu, musel nakonec (v říjnu 1970) vydat zákon o mimořádných opatřeních.

Francouzská elita měla brzy dospět k přesvědčení, že generál navíc ztratil schopnost rychlého, pružného manévru.

Proměny v Bonnu

Setkání Konrada Adenauera s de Gaullem u hrobu Karla Velikého v Cáchách (1963), okázalý akt francouzsko-německého „zvláštního svazku“, vytvořilo nakrátko dojem, že kancléřova pozice zůstává silná. Ve skutečnosti se od berlínské krize (1961) množily symptomy konce Adenauerovy éry. Nad tím, co u „starého muže“ (*Der Alte*) dlouho obdivovali stoupenci i rivalové – brilantní taktika, sžíravý suchý humor, schopnost střídat tvrdost a pružnost –, nyní převážil pocit, že vidí svět příliš manichejsky, „buď – anebo“. Chabý zájem, který projevil o osud Západního Berlína, byl považován za důkaz, že jej nepřítelství vůči všemu pruskému dovedlo k lhostejnosti k osudu Němců za Labem a že předpojatost jej zbavuje i střizlivého pohledu na Sociálnědemokratickou stranu (*SPD*). Ačkoliv programem přijatým v Bad Godesbergu (1958) naznačila odklon od marxistického doktrinářství, pro Adenauera zůstala potenciálně protistátní a její kádry obdobou junkerů, jen s tím rozdílem, že jejich „pruské choutky panovat se přesunuly z vojenského pole do ekonomiky a zahraniční politiky“.¹⁵¹

I mezi předáky Křesťansko-demokratické strany (*CDU*) a její bavorské odnože, Křesťansko-sociální unie (*CSU*), klesala ochota přizpůsobovat se Adenauerovu poručníkování. Po ztrátě absolutní parlamentní většiny (1961) musel kancléř více myslet na koaličního partnera, Svobodnou demokratickou stranu (*FDP*). Ústupek, který jí učinil (propustil z ministerstva zahraničí svého nejvěrnějšího, Heinricha von Brentana), byl pro ministry *CDU-CSU* další pobídkou: chtěli jej dostat z vládního *Palais Schaumburg* dříve, než dojde řada na ně. Svého dosáhli v říjnu 1963: devadesátce se blížící *Der Alte* si podržel předsednictví *CDU*, ale kancléřský úřad předal Ludwigu Erhardovi, tvůrci hospodářského zázraku.

Jako rezortní ministr byl Erhard suverénní. Svou koncepci „sociálního tržního hospodářství“ prosadil přes značný odpor zastánců obou etablovaných modelů, plánování i *laissez-faire*,¹⁵² a také pro ni dokázal získat veřejnost. Nyní se od něj očekávalo moderní, kennedyovské vůdcovství, debata a kolektivní rozhodování ve vládě („erhardovský konsenzus“) a větší důraz na partnerství s USA namísto Adenauerova přílišného „gaullismu“.¹⁵³ Volby v září 1965 byly odrazem těchto nadějí: *CDU-CSU* obdržela 48 % hlasů.

¹⁵¹ M. Dönhoff, *Deutschland deine Kanzler. Die Geschichte der Bundesrepublik vom Grundgesetz zum Einigungsvertrag*, München 1992, str. 39–50; C. Schmid, *Erinnerungen*, München 1980, str. 657–757 passim. Podrobně viz B. W. Bouvier, *Zwischen Godesberg und Großer Koalition: Der Weg der SPD in die Regierungsverantwortung*, Bonn 1990.

¹⁵² Když Erhard začínal (1948) *Soziale Marktwirtschaft* měnovou reformou, dostalo se mu rozhodující podpory od vysokého komisaře generála Claye. „I všichni mí poradci jsou silně proti,“ řekl mu Clay, „ale vy jste odborník a mám pocit, že jste na správné cestě. Tedy pokračujte.“ (Dönhoff, *cit. dílo*, str. 138–144.)

Erhard varoval, že „trochu plánovat je jako být trochu těhotná“, ale byl pro pomoc sociálně slabým. Zákon o „vyrovnávání břemen“ (1952) ukládal všem podnikům zvláštní daň a z takto vytvořených fondů bylo během dvaceti let rozděleno různým kategoriím válečných poškozců 83 miliard marek na výstavbu bytů, opatrování pracovních příležitostí, přeškolení, otevírání vlastních podniků atd. Zřejmě díky těmto opatřením v SRN nedošlo k vážnějším sociálním otřesům.

¹⁵³ Schmid, *cit. dílo*, str. 758–792 passim. Podrobně viz R. J. Granieri, *The Ambivalent Alliance: Konrad Adenauer, The CDU/CSU and the West, 1949–1966*, New York 1966.

Erhard však neuspěl. Prudký ekonomický růst, považovaný za vrcholný důkaz jeho kompetence, se zpomalil a vyvstaly před ním i jiné překážky: vůdce *CSU* Franz-Josef Strauss hrozil rozbitím vlády, nevrátí-li se ke gaullistické orientaci, spisovatel Günter Grass a dramatik Rolf Hochhuth udali tón německé verzi „vzpoury kultury“. Poté, co *CDU* utrpěla těžké ztráty v zemských volbách, Erhardova vláda v listopadu 1966 padla a byla zformována „velká koalice“ *CDU* a *SPD* s kancléřem Georgem Kiesingerem (*CDU*), vicekancléřem a ministrem zahraničí Willym Brandtem (*SPD*) a ministrem pro celoněmecké otázky Wehnerem (*SPD*).

Kiesinger dokázal proplovat úskalími koaliční politiky. Odpovědnost za ekonomiku rozdělil mezi dva ministry, Strausse (*CSU*) a Schillera (*SPD*), z nichž první jako ministr financí vyrovnal rozpočet vyššími daněmi a nižšími výdaji a druhý se jako ministr práce staral o nový růst i o to, aby odbory kladly střídmé mzdové požadavky. Říkalo se, že SRN kráčí podle „Schillerových slov, ale se Straussovou hudbou“.

Největší pozornost byla však již upřena k velké politice. Debata, zda se orientovat na Paříž či na Washington, ustupovala do pozadí, do popředí vystoupila otázka, zda má být opuštěna Adenauerova nekompromisní linie Hallsteinovy „doktríny neuznání“ NDR. Erhard od ní necouvl¹⁵⁴ a také Kiesinger, vědom si neochoty většiny *CDU* ke smířování s Ulbrichtovým režimem, byl pro opatrné kroky; zato v *SPD* převládl opačný proud.

Kurt Schumacher, jenž byl proti jakékoliv formě *Rotfront* a její vyznavače nazýval „naru-do nabarvenými fašisty“, dávno zemřel (1952). V aparátu udával tón vůdce parlamentní frakce Herbert Wehner, „pragmatický i bezohledný“ bývalý funkcionář Kominterny. Byl svěhlavý, nakloněný k tajnůstkářství i výbuchům hněvu, a nejsme si proto ani jisti, jak účtoval se zkušenostmi a představami 30. let. „Málokdo se s ním odvážil debatovat, tím méně mu oponovat“,¹⁵⁵ „nikdo nevěděl, co říkal Sovětům, s nimiž měl přímé kontakty.“ Jistější si můžeme být postoji předsedy strany Brandta. Vůči komunismu byl obezřetný, ale trauma berlínské zdi u něj vyvolalo palčivou touhu nedovolit, aby se rozdělení stalo politickou a psychologickou fixací. Jako antifašista a humanista si uvědomoval nebezpečí, která s sebou nesla konfrontační politika – ožívování revanšistických sil, žádajících „nápravu křivd postupimských dohod“.¹⁵⁶ Svě přesvědčení vyložil v přednášce v bavorském Tutzingu v červenci 1963: znovusjednocení nelze dosáhnout proti vůli SSSR a do procesu musí být také angažována NDR. Jeho nejbližší spolupracovník Egon Bahr pro to vymyslel název – „Změna cestou sblížení“ (*Wandel durch Annäherung*). I když rizika byla zřejmá a Ulbrichtův režim reagoval nevráživě, Brandt neopustil svou zásadu – „klíč k zajištění svobody a bezpečnosti SRN i zachování naděje na znovusjednocení leží v Moskvě“.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Tajnou dohodou o zbrojních dodávkách a oficiálním uznáním Izraele pokračoval Erhard v Adenauerově cestě pokání za utrpení způsobená Židům. A když Ulbricht navštívil (1965) Káhiru a uzavřel tam řadu smluv, kancléř reagoval podle doktríny – zastavením hospodářské pomoci Egyptu. S výjimkou Maroka, Tuniska a (tehdy ještě královské) Libye potom všechny státy Arabské ligy přerušily se SRN diplomatické styky a navázaly je s NDR.

¹⁵⁵ Smyser, *cit. dílo*, str. 210–212. Cf. i Ch. Meyer, *Herbert Wehner*, München 2006.

¹⁵⁶ Vliv ultralevice byl omezen na univerzitní prostředí, kdežto radikálně pravicová Národnědemokratická strana (NDP) získala v zemských volbách (1966–1967) mezi 7–10 % hlasů. V odpověď na oba extrémny přijal Bundestag 29. května 1968 zákon o výjimečném stavu, který dovoľoval v krajních případech sáhnout k opatřením jdoucím za ústavní hranici.

¹⁵⁷ Smyser, *cit. dílo*, str. 212–214; G. Wettig, „Die Frage der Deutschen Einheit im Kalten Krieg“, *Deutschland Archiv*, 2003, čís. 5, str. 832–837. Podrobně viz W. Brandt, *Erinnerungen*, Frankfurt am Main 1989; A. J. McAdams, *Germany Divided*, Princeton U. P. 1993.

Kiesingerova vláda revidovala pohled „na východ od Labe“ ve dvojitým smyslu. Slíbila „dělat vše, co je v našich silách, aby se obě části našeho národa vzájemně neodcizily“, „neprohlubovat, ale překračovat příkopy“. Ve výměně dopisů s předsedou vlády NDR Stophem (1967) kancléř nabídl sedmnáct dílčích témat k jednání a také v kontaktech s východoevropskými státy, dosud v podstatě omezených na hospodářské úmluvy, šla vláda nakonec za rámec Hallsteinovy doktríny. Navázala oficiální styky s Bukureští a Bělehradem a významné kontakty s Varšavou a Prahou.

„Měsíc barikád“ a de Gaullův odchod

Uprostřed konjunktury, kdy se lidé „měli dobře jako nikdy předtím“, se i v Evropě zvedla vlna studentské revolty.

V zemích porobených komunismem byla silná touha škrtnout neblahé čtvrtstoletí a navázat na rok 1956, ale stejně jako v USA se do análů historie nejnápadněji zapisovala blahobytná západoevropská inteligence, myšlenkově poplatná anarcho-syndikalismu a mytologii „rudé fronty“. Člověk z Východu, mající zkušenosti s nacismem, trpce vnímal stinnou stránku západoněmecké demokracie. Ačkoliv se tzv. „dlouhým 60. létům“ (zhruba 1958–1973)¹⁵⁸ dostalo oprávněně označení „zlatá léta“ a prosperita byla provázána zkrácením pracovní doby, bouráním společenských přehrad a politickou liberalizací, s protesty mladých proti přežívajícím autoritářským a patriarchálním formám němectví a revanšistické nostalgii nastupoval „revoluční marxismus“ a s ním i v rudé podobě manýry hnědokošilatých ordnerů.

Západní Berlín a jeho Svobodná univerzita byly ilustrací, nakolik se od éry Adenauera a Schumachera atmosféra zhoršila. Univerzita byla založena, aby povzbudila nezávislé myšlení v části Německa okupované SSSR, a mezi studenty bylo mnoho těch, kdož odtud uprchli. S postavením berlínské zdi příliv skončil, naopak se projevila specifika zvláštního statutu města: ze Západu se sem uchylovali mladí, kteří se chtěli vyhnout vojenské službě, a mimořádné sociální výhody přitahovaly marginální vrstvy společnosti. Divoká berlínská demonstrace proti návštěvě íránského šáha, při níž policista zastřelil studenta teologie Ohnesorga (2. června 1967), posloužila jako východisko k širokému nástupu. V aule frankfurtské univerzity, kde Theodor Adorno a Jürgen Habermas již dlouho hlásali marxistickou víru, přečetla žurnalistka Ulrike Meinhofová výzvu studentům, aby užili všech prostředků ke zničení SRN, „dědice nacistického Německa“.

Zhruba ve stejné situaci, a bezprostředně s větší rezonancí, se ocitla Francie. V zemi, která se „v blahobytu příjemně nudila“, zavlály rudočerné anarchistické prapory. I zde se základní podmínky podobaly americkým. Počet studentů se během 10 let zvýšil z 200 000 na 500 000, přšely stížnosti proti akademickým úřadům, v popředí byl požadavek volného sexu na kolejích, a navíc zde bylo více vyučujících a mistrů kultury, kteří dávno vyznávali marxismus.

Již počátek byl příznačný. Impulz vyšel z nového kampusu v předměstí Nanterre vytvořením Vietnamského výboru s hesly a plakáty připomínajícími čínské – „Profesoři, jste přežitkem minulosti a přežitkem je i vaše kultura“. V čele stanul „rudý Dany“ Cohn-Bendit, inteligentní, ale dlouho nepoučený syn emigrantů z Německa, který si ponechal status bezdomovce,

¹⁵⁸ Cf. D. Siegfried, „Don't Trust Anyone Older Than 30“, *Journal of Contemporary History*, sv. 40, čís. 4, 2005, str. 727ff.